

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Strategie ve vzdělávání Romů v České republice

Mgr. Nikola Šlajsová

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Mgr. Nikola Šlajsová

Veřejná správa a regionální rozvoj

Název práce

Strategie ve vzdělávání Romů v České republice

Název anglicky

Strategy of Education of Roma in the Czech Republic

Cíle práce

Hlavním cílem diplomové práce je definovat strategie ve vzdělávání Romů a posoudit aplikaci v praxi na konkrétním příkladu. Dalším cílem je charakterizovat romskou menšinu a její postavení a začlenění do společnosti s přihlédnutím k historickému vývoji této menšiny a posoudit vývoj postavení a současné postavení Romů v české legislativě.

Metodika

V diplomové práci bude využita analýza, syntéza, bibliografická rešerše. Zdroje budou analyzovány a srovnávány. Závěry z toho budou sumarizovány. V terénním výzkumu budou využity metody pozorování (týká se konkrétních postupů při vzdělávání Romů), interview s Romy a pedagogy a focus group.

Doporučený rozsah práce

70-80

Klíčová slova

Historie Romů, integrace Romů, Romové, romská menšina, strategie ve vzdělávání

Doporučené zdroje informací

- DAVIDOVÁ, E., UHEREK, Z.: Romové v československé a české společnosti v letech 1945 – 2012: národnostní struktura, specifika romské rodiny a migrací. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. 2014. ISBN 978-80-86729-98-5.
- NEDBÁLKOVÁ, K., SIDIROPULU JANKŮ, K.: Doing research making science: the memory of Roma workers. 1. vydání. Brno: Centre for the Study of Democracy and Culture: Masaryk University. 2015. ISBN 978-80-7325-389-9.
- NĚMEC, J.: Výzkum a edukace sociálně znevýhodněných žáků: romští žáci, děti cizinců (uprchlíků), teorie, výzkum, edukační strategie. Brno: Paido. 2012. ISBN 978-80-7315-224-6.
- Romská strategie 2020. Praha: vláda České republiky. 2014.
- Zpráva o stavu romských komunit v České republice 2004. Koncepce romské integrace. Praha: úřad vlády České republiky, Kancelář Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity. 2005. ISBN 80-86734-49-8.

Předběžný termín obhajoby

2018/19 ZS – PEF (únor 2019)

Vedoucí práce

Mgr. Ing. Martin Slaboch, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 26. 11. 2018

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 26. 11. 2018

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 26. 11. 2018

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci "Strategie ve vzdělávání Romů" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala panu Mgr. Ing. Martinu Slabochovi, Ph.D. za vedení diplomové práce a cenné rady při jejím zpracování, paní Alžbětě Žigové za pomoc při terénním šetření, svým kolegům za veškerou práci v ZŠ Zbůch a své rodině za podporu po celou dobu mého studia.

Strategie ve vzdělávání Romů v České republice

Abstrakt

Tématem této diplomové práce je Strategie ve vzdělávání Romů. Romská otázka byla svým způsobem řešena všemi vládami na území dnešní České republiky od samého příchodu Romů až do dnešní doby. Všechny tyto zásahy měly a mají jistě výrazný vliv na vzdělávání mladé romské generace. Za posledních téměř třicet let byla vytvořena celá řada legislativních opatření, koncepcí a strategií, mnoho organizací neziskového sektoru se zasazuje o zlepšení vzdělávacích podmínek romských žáků a studentů. Otázce integrace Romů se intenzivně věnuje také Evropská unie, která vydala k této problematice množství analýz a doporučení. Přesto ovšem vzdělanostní struktura romské populace v České republice zůstává po desetiletí téměř neměnná. Jen velmi pomalu roste počet romských žáků, kteří po ukončení základní školy pokračují v dalším studiu, které zdárně dokončí.

Tato práce se proto zaměřuje na legislativní rámec vzdělávání Romů a na jeho dopad na realizaci v praxi. Z toho důvodu analyzuje práce situaci na konkrétním případu Základní školy ve Zbůchu s více než 10% podílem romských žáků.

Současnou situaci práce také dává do historického kontextu, pozornost věnuje historii Romů a jejich postavení ve společnosti.

Klíčová slova: Romové, romská menšina, historie Romů, integrace, strategie ve vzdělávání, vzdělávání Romů

Strategy of Education of Roma in the Czech Republic

Abstract

The topic of this thesis is A Strategy in Education of Roma. The Roma question has been dealt by all of the governments on the Czech republic actual area since Roma arrival. All these interferences undoubtedly have had a strong impact on education of the young Roma generation. In the latest 30 years there have been created numbers of legislative actions, conceptions and strategies. A lot of non-governmental organizations aim at improving of educational conditions of the Roma pupils and students. The problem of the Roma integration has been dealing intensively by the European Union and there were published many analyses and recommendation in this regard. Nevertheless, the educational structure of the Roma population in the Czech Republic has remained almost unchanged for decades. The number of Roma pupils continuing and completing studies after elementary education has been growing very slowly.

This thesis focuses on the legislative framework of the Roma education and its impact on implementation in practice. For this reason, the thesis analyzes the situation in a particular case of the elementary school in Zbůch with more than 10% of Roma pupils.

The work also provides a historical context of the current situation. An attention is paid to the history of the Roma and their position in a society.

Keywords: Roma, Roma minority, history of Roma, integration, strategy in education, education of Roma

Obsah

1	Úvod.....	7
2	Cíl práce a metodika	9
2.1	Cíl práce	9
2.2	Metodika	10
3	Teoretická východiska	14
3.1	Historický vývoj Romů	14
3.1.1	Původ Romů.....	14
3.1.2	Romové v Evropě.....	18
3.1.3	Příchod Romů na území Česka	20
3.1.4	Romové v období osvícenství	24
3.1.5	Romové na českém území v 19. století	26
3.1.6	Romové v samostatném Československu	28
3.1.7	Romové v Československu po Mnichovské dohodě.....	32
3.1.8	Situace na Slovensku v období druhé světové války	40
3.1.9	1945-1950	41
3.1.10	1950-1960	44
3.1.11	1960-1970	48
3.1.12	1970-1980	52
3.1.13	1980-1989	62
3.1.14	Po listopadu 1989.....	63
4	Vlastní práce	106
4.1	Obec Zbůch	106
4.1.1	Charakteristika obce.....	106
4.1.2	Činnost obce v rámci romské tematiky	108
4.2	Charakteristika romské populace ve Zbůchu dle terénního šetření.....	109
4.3	Implementace strategií ve vzdělávání Romů – ZŠ Zbůch	113
4.3.1	Charakteristika ZŠ Zbůch	113
4.3.2	Revize ŠVP	116
4.3.3	Projekt ROMOVÉ – přiblížení romské kultury žákům i rodičům	120
4.3.4	Zpřístupnění hlavního vzdělávacího proudu	122
4.3.5	Boj s předčasným ukončením vzdělávání	122
4.3.6	Využívání Evropských strukturálních a investičních fondů	123
4.3.7	Volnočasové aktivity a školní družina	124
5	Výsledky a diskuse	126
5.1	Řešení romské otázky na mezinárodní, centrální a místní úrovni	126

5.1.1 Mezinárodní úroveň	126
5.1.2 Centrální, regionální a místní úroveň České republiky.....	127
5.2 Naplňování strategie ve vzdělávání Romů na konkrétním příkladu	128
5.2.1 Naplňování strategií základní školou Zbůch.....	128
5.2.2 Shrnutí	130
6 Závěr.....	132
7 Seznam použitých zdrojů	134
8 Přílohy	140

Seznam obrázků

Obrázek 1: Struktura romských rodin ve Zbůchu	111
---	-----

Seznam tabulek

Tabulka 1: Počet obyvatel Zbůchu dle věku a pohlaví k 31. 12. 2017,.....	107
Tabulka 2: Vzdělanostní struktura Romů ve Zbůchu,	112
Tabulka 3: Stav ekonomicky aktivních romských obyvatel ve Zbůchu,.....	112
Tabulka 4: Návrh střednědobého výhledu rozpočtu na období 2018-2020 ZŠ Zbůch, .	114
Tabulka 5: Žáci ZŠ Zbůch dle jednotlivých ročníků,	114
Tabulka 6: Struktura absolventů ZŠ Zbůch,	115
Tabulka 7: Struktura romských absolventů ZŠ Zbůch v letech 2008 až 2018,	115
Tabulka 8: Průřezová témata projektu Romové	121
Tabulka 9: Struktura romských žáků ZŠ Zbůch dle ukončení/ neukončení základního vzdělání a dle navazujícího studia,	130

Seznam grafů

Graf 1: Struktura obyvatel Zbůchu dle věku a pohlaví	107
Graf 2: Struktura ekonomicky aktivních Romů ve Zbůchu,	112
Graf 3: Stav ekonomicky aktivních romských obyvatel ve Zbůchu,	112
Graf 4: Počet žáků v jednotlivých třídách ZŠ Zbůch,	114
Graf 5: Struktura romských absolventů dle navazujícího studia,	115

1 Úvod

Pojem národ, který je v souvislosti s romskou otázkou poměrně často skloňován, získal svůj současný význam v 18. a 19. století a znamená společenství lidí, kteří se hlásí ke stejné národnosti.

O Romech jako politickém národu nemůže být řeč. Tento význam pojmu národ je spjat se státním občanstvím. Příslušníci národa jsou tedy všichni jedinci, kteří jsou teritoriálně soustředěni ve státě, jehož jsou občany, jsou oprávněni účastnit se politiky a uplatňují zde svoji suverenitu.

U pojetí etnického národa to je již jiné. Za jeho příslušníky jsou považováni lidé užívající stejný jazyk, sdílející společnou kulturu a historii. Zde již můžeme Romy v pojetí národa vidět v jiném světle.

Mezi objektivní znaky národa je řazen společný jazyk, mentalita národa, sdílené tradice (např. folklór, lidová slovesnost), historie odrážející vývoj národa či státní svátky. Poslední zmiňované je u Romů řekněme diskutabilní. Historická data státních svátků odrážejí vývoj státu, který Romové nemají. Nicméně již po staletí jsou Romové součástí české společnosti. Současně Romy nalezneme ve všech evropských státech a dále v podstatě po celém světě.

Neméně důležité jsou i znaky subjektivní. Jedná se o určité národní sebeuvědomění čili vědomí příslušnosti k národu a dále národní loajalitu. I v tomto případě je posouzení sporné. U příslušníků národnostních menšin je vnímání národnosti často značně rozdílné. U některých dokonce tyto pocity zcela vymizely a svou národnost udávají dle státního území, kde žijí. Řada Romů v České republice se tak cítí více Čechy než Romy a nemají potřebu hlásit se k romské národnosti. V některých případech Romové dokonce pocíťují strach z diskriminace, pokud se přihlásí k romské národnosti. Jiní se zase nechtějí k romské národnosti přihlásit z důvodu vymezení se ze skupiny těchto obyvatel, protože nechtějí být stereotypizováni.

Nikde nemají svůj vlastní stát. Žijí roztroušeni mezi „místním“ obyvatelstvem po celé Zemi. Faktem ovšem je, že i přes veškeré problémy si Romové v průběhu uplynulých staletí zachovali svou identitu, vlastní kulturu i jazyk. Třebaže to již neplatí pro všechny, velká část Romů ze všech koutů světa je stále schopna domluvit se vlastním jazykem. Snad by se dalo i říci, že Romové prokazují nevídanou houževnatost, která jim pomohla přežít.

Ať již Romy vnímáme jako národ či etnickou skupinu, fakt, že s námi sdílejí společné státní území, je nepopíratelný. Každý z nás má s Romy zkušenosti, více či méně jich zná,

potkává je v práci, ve společnosti. A mnozí jsme v těchto situacích ovlivněni řadou předsudků a stereotypů.

Stereotypy provázejí lidstvo již po staletí a Romové jakožto výrazná skupina obyvatel jim nemohla uniknout. Na základě stereotypů již dopředu využíváme přejatá schémata vnímání a hodnocení. Tyto přejaté postoje si s sebou neseme z rodinného prostředí, ze školy, z kolektivu vrstevníků a přátel či z médií. I přes to, že stereotypy často nejsou postaveny na logickém základu, je velmi těžké odstranit je z povědomí lidí.

S tímto úzce souvisí předsudky, což jsou negativní postoje k určité skupině osob. Předsudky k romské populaci byly a jsou zakořeněny ve společnosti. Po staletí byli vnímáni jako občané „nižší kategorie“, dlouhou dobu neměli stejná práva jako majorita a do dnešní doby vzbuzují v řadě lidí negativní pocity a postoje.

Stereotypizace Romů poznamenala celý život této skupiny, vzdělávání nevyjímaje. Již od raného věku od romských dětí nebývají očekávány dobré studijní výsledky. Romské děti se tak již kvůli svému vzhledu (barva kůže, vlasů, očí, styl mluvy a oblékání) stávají často předmětem stereotypu, který jim jak v rámci vzdělávacího procesu, tak v kolektivu přidělí určitou nálepkou, se kterou musí žít.

Úkolem školy a vzdělávání by tedy mělo být odstraňování stereotypů ze společnosti. Vzdělávací systém by se měl zasadit o to, aby vychoval generace občanů hrdých na svůj původ a kulturu, generace tolerantních a empatických občanů, kteří dokáží žít v jedné zemi. V dnešní době negativní postoje způsobené zakořeněnými názory majoritní společnosti mnohdy kladou nepřekonatelné překážky mezi většinovou společností a romskou minoritou.

Nedůvěřivý postoj, strach a někdy až nevraživost panují na obou stranách. To nám zabraňuje lidem kolem sebe skutečně poznat a navázat s nimi kontakt. Tyto bariéry jsou předávány z generace na generaci jak ze strany Romů, tak ze strany „gadžů“. Takto limitování nejsou jen dospělí. Mnozí mladí lidé a někdy i děti, vstupují do kolektivu s předsudky, které jim zabrání navázat kontakt.

Diplomová práce se tedy zaměřuje na Romy jako takové, stejně jako na jejich postavení ve společnosti a způsob, jakým se s přítomností Romů vypořádá a vypořádává stát a zákony.

Největší důraz bude kladen na strategie ve vzdělávání Romů a bude sledováno, jak se měnil postoj k Romům jako k žákům.

2 Cíl práce a metodika

2.1 Cíl práce

Integrace Romů do české společnosti je dlouhodobě vnímána jako problematická, a to nejen z pohledu české majoritní společnosti, ale tato skutečnost vyplývá např. i ze zpráv Evropské unie.

Hlavním cílem této práce je definovat současné strategie ve vzdělávání Romů a posoudit aplikaci těchto strategií v praxi na konkrétním příkladu školy s poměrně početnou romskou menšinou, charakterizovat jakých nástrojů je využíváno za účelem zlepšení vzdělanostní struktury romské populace.

Cílem práce bude tedy i zhodnocení, jakým směrem se strategie ubírají a zda v posledních letech došlo k nějakému posunu či změnám. K tomu poslouží i analýza situace na konkrétní škole, kde je vzdělávání romských dětí běžnou praxí. Na základě splnění tohoto cíle by měl vzniknout výčet strategických kroků, postupů a nástrojů, které jsou v praxi při vzdělávání Romů aplikovány.

Proto, aby byl splněn hlavní cíl této diplomové práce, bylo nutné definovat několik cílů dílčích.

Aby byl obsah práce udržen v určitém kontextu, bude nutné udělat náhled do historie Romů, dát do spojitosti politický, ekonomický a kulturní vývoj s událostmi a hlavně dopady, které měl na romskou menšinu. V této souvislosti bude nutné v jednotlivých etapách vývoje charakterizovat také postavení Romů ve společnosti, popsat, jaké legislativní nástroje toto postavení upravovaly a upravují a jakým způsobem probíhal a probíhá běžný život Romů.

Všechny tyto aspekty budou spojeny do souvislého textu, který by měl vytvořit přehled historie Romů od samotného příchodu do Evropy až po současnost. Největší důraz bude kladen na vysvětlení legislativního ukotvení romské problematiky, na změny v přístupech vlád na území dnešní České republiky, na změnu v procesu snahy o asimilaci Romů na snahu o integraci Romů do společnosti, s výrazným přihlédnutím především na oblast vzdělávání.

K dotvoření celkového pohledu na konkrétní situaci byl stanoven i další dílčí cíl, a to provést terénní šetření v rámci romské populace v obci Zbůch, v níž se zkoumaná škola nachází, za účelem její charakterizace a vytvoření struktury místních romských rodin.

Hlavní cíl práce

- Definovat strategie ve vzdělávání Romů a posoudit jejich aplikaci v praxi na konkrétním příkladu

Dílčí cíle práce

1. Popsat historii Romů od příchodu do Evropy až po současnost
2. Charakterizovat romskou menšinu a vývoj jejího postavení ve společnosti
3. Vymezit legislativní rámec řešení romské otázky s důrazem na oblast vzdělávání
4. Uskutečnit terénní šetření v rámci romské populace obce Zbůch za účelem její bližší charakterizace

2.2 Metodika

Sběr dat pro tuto diplomovou práci byl proveden pomocí kabinetního a terénního výzkumu.

Kabinetní výzkum byl zaměřen v první řadě na získání informací o historii Romů, na posouzení postavení Romů ve společnosti v uplynulých staletích a na stručnou charakteristiku životního stylu Romů v průběhu jejich historie.

V rámci kabinetního výzkumu byla prostudována celá řada publikací zabývajících se Romy. Mezi nejdůležitějšími jsou díla českých autorů publikujících o této problematice. Byla prostudována díla E. Davidové, M. Hübschmannové, I. Kašparové, C. Nečase, K. A. Samkové, E. Šotolové, Z. Uherka a dalších.

Souběžně s výše zmíněným byly získávány informace i ze zdrojů publikovaných samotnými Romy, jako např. www.romea.cz či www.dzeno.cz.

Především v moderní historii byla důležitým zdrojem dat také legislativní opatření, koncepce, strategie a doporučení mající vliv na postavení Romů v české společnosti. Za účelem charakteristiky postavení Romů v rámci legislativy a za účelem popsání postojů vlád vůči Romům byl např. prostudován zákon 74/1958 Sb., vládní usnesení č. 502/1965 Sb., vládní usnesení č. 384/1968, zákon č. 40/1993 Sb., zákon č. 273/2001 Sb., zákon č. 561/2004 Sb., zákon č. 198/2008 Sb., zákon č. 82/2015 Sb., vyhláška č. 27/2016 Sb., vyhláška č. 197/2016 Sb., Koncepce romské integrace od roku 2001, Strategie romské integrace do roku 2020, Zprávy o stavu romské menšiny a mnoho dalších. Tyto dokumenty byly analyzovány a dány do

historického kontextu tak, aby byl patrný jejich dopad na další vývoj Romů a postoj společnosti vůči nim.

Tento kabinetní výzkum napomohl ke splnění hlavního cíle této práce a dílčích cílů číslo jedna až tři.

V neposlední řadě byly kabinetnímu výzkumu podrobeny také archivní dokumenty ZŠ Zbůch, na jejichž základě byl vytvořen přehled o počtu absolventů této základní školy a o podílu Romů mezi nimi.

Formou terénního šetření bylo dotazníkové šetření mezi příslušníky romské komunity ve Zbůchu, interview s paní Alžbětou Žigovou, místní romskou občankou, interview se zastupitelkou obce Zbůch a focus group se zaměstnanci ZŠ Zbůch. Dále byl e-mailem osloven tajemník obce s rozšířenou působností Nýřany a vedení mateřské školy ve Zbůchu.

Pro realizaci terénního šetření (hlavně uskutečnění dotazníkového šetření) mezi romskou populací obce Zbůch bylo velmi důležitým krokem navázání kontaktu s paní Alžbětou Žigovou. Paní Žigová je příslušnicí největší fajty ve Zbůchu a ostatními Romy zde je respektovaná. Zprostředkovala tedy autorce kontakt se svými příbuznými a byla nápomocna i při samotném sběru dat, kdy v některých případech zapisovala diktované odpovědi. Ne všichni dotazovaní se chtěli nebo měli možnost v dostatečném rozsahu písemně vyjádřit. Bohužel ani paní Žigové se nepodařilo navázat kontakt se všemi místními Romy. Poměrně krátkou dobu zde žijící rodiny ze Slovenska či Bulharska odmítly spolupracovat v rámci tohoto dotazníkového šetření. Data jí sebraná tak pokrývají romskou komunitu, která v první vlně do obce přišla již v 70. letech (další příbuzní postupně docházeli) a procentuálně představuje největší část romské populace zde.

Romům v obci byly předloženy dva dotazníky.

První dotazník (viz přílohy), který byl zaměřen na jednotlivce, měl obstarat kvantitativní data. Byly tak získány informace o věkové struktuře, vzdělanostní struktuře romského obyvatelstva a o struktuře ekonomicky aktivní části romské populace ve Zbůchu.

Druhý dotazník (viz příloha), který byl vyplňován vždy za užší rodinu, byl orientován na získání kvalitativních dat. Romům zde bylo položeno několik otázek, jejichž zodpovězení napomohlo k odhalení postavení Romů v obci. Bylo zaměřeno na jejich potřeby a problémy jakožto obyvatel obce a dostali zde také možnost vyjádřit se k činnosti místní školy.

Interview s paní Žigovou bylo vedeno hlavně za účelem dokreslení situace. Bylo velice přínosné z důvodu objasnění příbuzenských vztahů mezi Romy ve Zbůchu a rozdělení romské komunity do fajt a rodin. A to nejenom pro potřeby této práce, ale budou využívány i v místní základní škole, která např. v situaci, kdy se zákonný zástupce nedostaví s dítětem k zápisu do první třídy, a škola hledá, na koho se při pátrání obrátit. Paní Žigová také stručně popsala příchod své rodiny do Čech a jeho důvody. Paní Žigová je hrdou Romkou, která se v rámci své rodiny snaží udržet romské tradice a současně dbá na postavení své rodiny v české společnosti, uvědomuje si důležitost vzdělání v životě svých dětí a dbá na zachování romství v jejich životech.

Terénní šetření v rámci romské komunity ve Zbůchu napomohlo ke splnění čtvrtého dílčího cíle.

Za účelem získání bližších informací bylo osloveno také zastupitelstvo obce. Jedné ze zastupitelek bylo předloženo několik otázek (viz příloha), které měla možnost probrat s kolegy, a následně proběhlo dle těchto otázek řízené interview. Vzhledem k negativním odpovědím na položené otázky nebylo v dalším výzkumu pokračováno. Ze strany obce Zbůch nebyla zjištěna žádná koncepce či strategie v rámci řešení romské otázky.

Ze stejného důvodu byl osloven tajemník obce s rozšířenou působností Nýřany, do jejíhož obvodu Zbůch spadá. E-mailem byl dotazován na funkci romského poradce v obci, na agendu romského obyvatelstva či na nějakou koncepci nebo strategii zabývající se romskou populací v obvodu obce s rozšířenou působností. Vzhledem k faktu, že obec nerealizuje žádnou politiku zacílenou na romskou otázku, nebylo ani v tomto terénním šetření pokračováno.

E-mailem byla oslovena i místní mateřská škola. Paní ředitelka Bc. Naděžda Bacíková ochotně spolupracovala a nastínila současnou situaci předškolního vzdělávání romských dětí v MŠ Zbůch.

Velmi podnětnou formou získání dat byl focus group s pedagogy ZŠ Zbůch, na jehož základě byly získány potřebné informace k revizi školního vzdělávacího programu školy a k vyhodnocení naplňování strategií ve vzdělávání Romů. Této skupiny se účastnilo šest vyučujících prvního stupně a deset vyučujících stupně druhého (včetně vedení školy). Výsledky tohoto šetření opět nejenže byly využity pro potřeby této diplomové práce, ale následně byly implementovány ve škole do praxe.

Tento terénní výzkum byl ještě doplněn o pozorování, které bylo zaměřeno především na implementaci změn v ŠVP. Po několika měsících došlo k analýze situace a vyhodnocení účinnosti změn.

V rámci terénního šetření na půdě základní školy bylo vedeno i několik rozhovorů za účelem získání bližších informací. Současný podíl romských žáků na volnočasových aktivitách a školní družině byl prokonzultován s místními vychovatelkami a vedoucími kroužků.

Ke zpracování dat získaných kabinetním a terénním výzkumem byla využita analyticko-syntetická metoda. Všechny písemné zdroje, data získaná dotazníkovým šetřením, interviewm, e-mailovým dotazováním, focus group či kabinetním výzkumem archivních záznamů ZŠ Zbůch byly nejprve analyzovány. Z poznatků získaných touto analýzou byly odvozeny závěry vztahující se k hlavnímu a dílčím cílům.

Všechna získaná data a z nich odvozené závěry byly zpracovány pomocí programu Microsoft Word a Microsoft Excel do textového souboru, tabulek a grafů, jež jsou součástí této diplomové práce.

3 Teoretická východiska

3.1 Historický vývoj Romů

3.1.1 Původ Romů

Pout' z Indie, přes Persii a Malou Asii do Evropy. To je cesta, kterou prošli Cikáni, Zingani, Gitanos, Gypsies... Romové. Tento dnes ustálený názor je ovšem zjednodušený a v průběhu staletí, kdy Romové postupně přicházeli do evropských zemí, prošel značným vývojem a ani dnes není plně jednotný.

Klára Samková ve své knize Romská otázka mezi teorie o možném původu Romů zařazuje i ty méně pravděpodobné a někdy až pohádkové názory.

Mezi ně patří i úvaha o Romech jakožto jediném národu, který se vrátil z bájně Shambhaly (též Shamballa nebo Šambala). Toto království se mělo nacházet v horských oblastech střední Asie. Jeho obyvatelé žili v blahobytu a štěstí a byli nadáni zvláštními magickými schopnostmi. Lidé zde provozovali meditace, byli laskaví a zajímali se o všechny živé bytosti. Dle ústní lidové tradice se Romové provinili proti vnitřním pravidlům království a na základě toho byli vyhoštěni, „Věštění“, které romské ženy tradičně provozovaly, by mělo být zbytkem magických schopností obyvatel Shambhaly. Dnes se označení Shambhala používá též pro náboženské meditace založené na tibetských tradicích.

Stále častěji se také objevuje názor, že Romové jsou jedním z izraelských kmenů, které bývají souhrnně také označovány jako synové Izraele. Tyto kmeny vzešly z potomků Jákoba, jehož druhé jméno zní Izrael (odtud to označení), které měl se čtyřmi ženami: Leou, Ráchel, Zilpou a Bilhou.

Požehnání dostalo dvanáct kmenů. Číslo dvanáct má zvláštní význam (obdobně jako č. 7) a představuje úplnost Izraele jako Božího lidu. Z názvu kmene Juda je odvozeno dnešní označení Žid (často používané jako synonymum pro označení „Izraelita“). Z iniciativy potomků tohoto kmene vznikl dnešní stát Izrael. V podstatě jediný kmen tak dnes zastupuje původních dvanáct synů Izraele.

Severní, desetikmenové království bylo v 8. st. př. n. l. (konkr. 722 př. n. l.) zničeno asyrskými vojsky a příslušníci těchto deseti kmenů byli rozptýleni mezi ostatní národy. Tím kmeny v podstatě zanikly.

Tato skutečnost otvírá dveře různým spekulacím o možném návratu potomků izraelských kmenů na konci věků a jejich úloze při obnově Božího Izraele.

Z jednoho z těchto kmenů měli vzejít i Romové. Po roce 722 př. n. l. se rozptýlené kmeny měly vydat směrem na východ. Romové tak jako jedna z izraelských skupin, které ovšem již neznaly svůj původ, došli do Indie. Jako jediný kmen se ale později Romové vrátili zpět na západ, čímž si dochovali jistou integritu, na rozdíl od zbývajících kmenů, které na východě asimilovaly.

Zastánci tohoto názoru uvádějí i různá fakta, která by měla tuto teorii podpořit. Řada z těchto argumentů se týká náboženství. Romové, kteří by měli své původní kořeny v Indii, by měli nést alespoň stopy polyteistického nebo panteistického náboženství. To u Romů ale nenalezneme. Ti jsou v podstatě striktně monoteističtí a jejich pojetí Boha má osobnostní charakter. Duchovní svět Romů skládající se z čistého a nečistého ducha (analogie dobra a zla) se dle autorů několika zahraničních článků vyvíjel ve stejném prostředí jako mystický judaismus. Další podobné znaky s judaismem nacházejí také v pojetí smrti, kterou Romové vnímají jako konečný stav. Tím naprosto vylučují myšlenku reinkarnace. Názorovou blízkost nalezneme i v označení mrtvého člověka a všech věcí s ním spojených (včetně blízkých ve

smutku) za nečisté v průběhu cesty do říše duchů. Věřící Romové by se po smrti měli dostat do ráje. U Neromů je to ovšem podmíněno tím, zda za života byli k Romům dobří. I zde je patrná shoda s židovským pojetím. Obdobně je možné nalézt podobné znaky v rituálních zákonech čistoty, kdy se u Romů vyskytuje pojem „mariné“, označení pro rituální nečistotu, který některými bývá vnímán jako protiklad pro židovský pojem „kosher“ („košer“). Tyto romské zákony čistoty se týkají několika kategorií: lidské tělo, oděvy, dům, tábor, zvířata a věci, ale i duchovní život.

V rámci vztahu muže a ženy opět můžeme nalézt jistou podobnost s judaismem a současně rozdílnost s indickými tradicemi. Jednou z nich je i věno, které je vypláceno rodičům nevěsty. V Indii je tomu přesně naopak. V Tóře je zaznamenáno pravidlo pro Romy hlavně v minulosti typické, a to vystavování ložního prádla po svatební noci na znamení naplnění manželství a panenství nevěsty. Deuteronomium 22: 13 –17 říká: „Když si muž vezme ženu a vejde k ní, ale pak jí bude nenávidět, obviní ji ze špatnosti a bude o ní roznášet zlou pověst tím, že bude říkat: „Vzal jsem si tuto ženu, přiblížil jsem se k ní, ale zjistil jsem, že není panna“, tedy otec té dívky a její matka přinesou důkaz dívčina panenství do brány ke starším města. Otec té dívky řekne starším: „Tomu muži jsem dal za ženu svou dceru, ale on ji teď nenávidí. Hle, obviňuje ji ze špatnosti a říká: Zjistil jsem, že tvoje dcera nebyla panna. Tady je důkaz panenství mé dcery. A rozprostřu roušku před staršími města.“¹

Tato fakta uvádí ve svém článku „The True Origin of Roma and Sinti“ Sándor Avraham. Přívržence výše uvedených teorií a názorů nenalezneme jen v zahraničí, ale i v rámci ČR. Mají např. vlastní facebookovou stránku s názvem Romové ztracené Izraelské kmene – synové Izraele, kterou sleduje více než 350 lidí. Objevují se zde diskuse, články a určité důkazy (ne vždy zcela jasné) týkající se výše zmíněných teorií.

Názor, že kořeny Romů sahají až k Ježíši Kristu, podporují i některé romské pohádky. Jedna např. tvrdí, že Romům je povoleno krást, a to z toho důvodu, že ukradli hřebík z kříže, na kterém byl ukřižován Ježíš Kristus. Byl tedy ukřižován jen na třech místo čtyřech hřebech a tím se zmenšilo jeho utrpení.

Faktem ovšem je, že romská kultura byla po staletí předávána jen orálně. Po generace se různé mýty a pověsti předávaly jen ústně. Není proto možné ani přibližně datovat dobu vzniku takových pohádek.

Křesťanský aspekt se objevuje také v uctívání černé Sáry (Kali Sára). „Historické prameny dokládají existenci Sár dvou: jedné církve katolické a druhé romské. Ta první byla služebná tří Marií: Marie – Salomé, Marie – Jacobé a Marie – Madeleine, jež byly vyhnány ze Svaté země. Sára je doprovázela a společně se vylodily ve vesnici „Les Seintes-Maries-de-la-Mer“. Tento výklad se traduje od doby vlády krále Reného. Katolická Sára neměla právo kanonizace, a tak zůstává v kryptě, neboť z kostela ji vypověděli.

Romská Sára prý žila na břehu řeky Rhône se svým kmenem a ujala se tří Marií po jejich vylodění.“²

Dle romské tradice Sára tedy pocházela z jejich kmene.

První písemná zmínka o putování Romů do Les Seintes-Mies-de-la-Mer je z roku 1906 a popisuje návštěvu, která proběhla již v roce 1855.

Romové zde provádějí dva rituální akty. Prvním je dotýkání se rukou Sáriných šatů. Druhý potom spočívá v zavěšování drobných předmětů vedle sochy. Pokud dané předměty patří osobě nemocné či zmizelé, Romové věří, že jim svatá Sára pomůže a dojde k uzdravení nebo znovunalezení. Poté je socha Sáry naložena na vůz a celé procesí se vydá směrem k pobřeží, kde je romská svatá nesena do moře. Rituální koupel následně provedou i věřící.

¹Ekumenický překlad Bible. Dostupné z: <http://www.cb.cz/karlovy.vary/bible/index.htm>.

² KAŠTÁNKOVÁ, Marie. Náboženství Romů.

Každoročně se do této francouzské vesnice 24. a 25. května sjíždějí Romové z celého světa. Počet návštěvníků je v rozmezí od deseti do patnácti tisíc a mnozí tuto pouť absolvují opakovaně.

I přes nejrozumnější spekulace, více či méně podpořené argumenty, je všeobecně uznávanou teorií ta, podle které Romové přišli z Indie, kde panoval kastovní systém. Obyvatelstvo zde bylo rozděleno do skupin. Na pomyslném nejvyšším stupínku byli Brahmani (kněží), níže potom kasta Kšatriů (vládci a bojovníci), následuje kasta Vajšijů (řemeslníci, rolníci, obchodníci), po ní se nachází kasta Šúdrů (sluhové a pomocné síly) a na nejnižším stupínku je kasta tzv. nedotknutelných – Dómů. Předpokládá se, že Romové žili ve státě Bihár a později i v severovýchodním Pandžábu a Radžasthánu, kde jim bývá přisuzována příslušnost k poslední vrstvě – Dómům. Lukáš Hodek ve svém článku reagujícím na článek ČTK vysvětluje, z jakého důvodu se tyto skupiny obyvatel staly nedotknutelnými. V odvolání se na indického akademika V. N. Mistra uvádí: „byla to často původní kmenová společenství žijící v nedostupných místech, která se do vytvářející hinduistické společnosti začleňovala až později, tudíž na ně v tvořící stratifikované společnosti již nebyl prostor a byla postavená mimo ni, čímž získala velmi nízký statut. Tak patrně vznikla skupina bezkastovních, tedy také nedotknutelných skupin.“³

Protože ale romština obsahuje prvky mnoha různých jazyků severní Indie, považují někteří vědci za pravděpodobné, že Romové vůbec nepocházeli z jednoho společného celku (jak bývá obvykle udáváno), ale příslušeli v Indii k mnoha různým etnikům.

Jednotlivé vrstvy Romů měly zřejmě různé a specifické názvy (majoritní společnost je ovšem souhrnně nazývala Dómové). Jejich expanze z Indie směrem na západ jim potom mohla dát vědomí společného původu, čímž se označení Dóm stalo pojmenováním pro celé etnikum. Putováním Romů směrem do Evropy docházelo také k úpravám tohoto pojmenování – v Arménii Lomové, v Sýrii Dómové až nakonec v Evropě Romové.

Někdy bývají Romové přiřazováni k indické skupině Gadulia Lohar pocházející ze státu Radžasthán (dnes rozptýleni po celé Indii). Jedním z významů označení Gadulia Lohar je černý kovář. To odráží schopnost těchto lidí pracovat v podstatě s jakýmkoliv druhem kovu. Gadulia Lohar jsou současně také kočovníci. Z místa na místo se přesouvají pouze na vozících tažených býky. Tento vozík považují za svůj domov a převáží na něm veškerý svůj hmotný majetek. Tradičním zaměstnáním této skupiny obyvatel je kovářství, do kterého se zapojuje celá rodina, a dále obchod s býky (to může evokovat analogii handlování s koňmi u Romů).

Nakonec někteří považují za indické předky Romů etnikum Bandžárů, kteří opět žijí nomádkým způsobem života a pocházejí ze státu Radžasthán. Kromě této podobnosti v životním stylu se ještě můžeme setkat s názorem, že se původně jednalo o kováře migrující na Indický subkontinent. Dnes už ovšem žijí z velké části usedlým způsobem života.

Třebaže se tedy názory na konkrétní původ Romů různí, můžeme vyzorovat, že všechny výše zmíněné skupiny obyvatel žily nebo migrovaly v oblasti bývalé Rajputy, která se rozkládala na území států Pandžáb, Radžasthán a Gudžarát.

Svou indickou pravlast dnes Romové nazývají „Bárothan“ neboli „Velká země“.

K odchodu Romů z těchto lokalit docházelo někdy mezi osmým a desátým stoletím našeho letopočtu (do dnešní doby datace nebyla stanovena přesněji a můžeme se třeba setkat i s časovým rozmezím šesté až deváté století). Tento odchod neproběhl najednou, ale uskutečňoval se v určitých migračních vlnách po různě velkých skupinách. Tím pádem ani neprobíhal kontinuálně a ve stejných směrech.

Písemné zmínky o Romech na perském území jsou již z 10. a 11. století.

³ KOSTLÁN, František. ČTK tvrdí, že Romové jsou potomky indické kasty dalitů. Podle romisty Lukáše Houdka je zpráva velmi zkreslující.

Jeden směr vedl z Indie, přes Persii, Arménii, Byzantskou říši a Balkánský poloostrov až do východní a střední Evropy. Druhý proud zvolil jižní cestu přes Egypt a severní Afriku. Tito Romové dorazili do Evropy přes Španělsko.

V průběhu této cesty také došlo ke vzniku jejich, dnes mylně vnímanému, označení Cikáni. Přibližně v 11. století našeho letopočtu doputovali Romové na území tehdejší Byzantské říše. Svým vzezřením i chováním se od tamějšího obyvatelstva značně lišili a připomínali jim tehdy již neexistující heretickou sektu Athinganů (jinak též Athinganoi či Acinganoi). Z tohoto názvu posléze vznikly různé varianty v různých evropských zemích (Německo – Zigauner, Slovensko – Cigáni, Francie – Tsigane, Bulharsko – Acigan, Cigan, Srbsko – Ciganin, Rumunsko – Tsigan, Maďarsko – Czigónyok, Itálie – Zimgaro, Polsko + Rusko – Cygan, Ukrajina + Bělorusko - Cyhán).

Ze silného vlivu řečtiny na romský jazyk můžeme usuzovat, že Romové trávili na území tehdejší Byzantské říše několik století. Tento pobyt zde také Romům poskytl příležitost detailně se seznámit s křesťanskou civilizací a vírou.

Dalším vysvětlením dnes mylného označení je představa o Romech jako knížatech Egypta. Z toho byl odvozen název „egyptský lid“, „Egyptianos“. V Řecku to potom bylo základem pro pojmenování Gyphoi, ve Španělsku Egyptianos a posléze Gitanos, v holandštině se pojmenování vyvíjelo od slova Egyptenarim po slovo Gyptenaers a v angličtině od Egyptoins po dnes celosvětově známé Gypsies, v Albánii má pojmenování tvar Evgit, v Rumunsku byli také nazýváni Jiftu a v Portugalsku Egypcios.

Egyptský původ Romů byl považován za platný až do 18. st. n. l.

K indickému původu romského jazyka se dospělo v podstatě náhodou. Ve druhé polovině 18. století se seznámil kalvinský kněz původem z Maďarska Štefan Váli v holandském městě Leiden se třemi studenty medicíny z Indie. Zaujala ho jejich řeč, protože v té době působil v Komárnu a řeč tamějších Romů mu zněla velmi podobně. Podobnost shledal i vizuální. Zapsal si tedy více než 1 000 slov (vč. jejich významu) a roku 1763 je předložil Romům z okolí Komárna. Ti byli většinu z nich schopni přeložit.

V této době se také vědecká společnost začíná Romy blíže zabývat. Roku 1782 J. C. Ch. Rüdiger zařadil romštinu do indoevropské jazykové rodiny. Další systematické zkoumání tohoto jazyka potom v průběhu 19. století určilo za pravlast Romů oblast Pandžábu (dnes na území Pákistánu a Indie).

Řada lingvistů se tedy posléze věnovala studiu romského jazyka. Dokázali tak blíže určit dobu příchodu Romů, směr, kterým putovali, a i přibližnou dobu, jakou se v jednotlivých lokalitách zdrželi.

Romština je zařazena do starší větve západních novindických jazyků. V průběhu staletí trvajících putování vznikly tři základní dialektické skupiny – arménská, evropská a syrská. Je jasné patrné, že dlouhé putování mělo na jazyk značný vliv. Ten se vyvíjel v závislosti na prostředí, kterým Romové procházeli, a je tak ovlivněn jazykovými prostředky národů, jejichž území Romové obývali či obývají. V rámci romštiny tak na území Evropy vzniklo velké množství dialektických podskupin. V celku ovšem můžeme slovní zásobu rozdělit na dvě části. Na stará slova, která se dochovala z indické pravlasti. A na slova, která jsou výpůjčkami z různých jazyků území, jimiž Romové prošli.

U druhé skupiny pojmů se jedná o nové výrazy, které pojmenovávají Romům do té doby neznámé skutečnosti a pojmy. Přestože existuje mnoho dialektických skupin, které jsou ovlivňovány různými jazyky, obecně platí, že se Romové svým jazykem mezi sebou domluví.

V listopadu 2012 zveřejnil deník The Daily Telegraph výsledky genetické studie, která se týkala právě Romů a jejich původu. Tato studie měla dohledat kořeny Romů na Indický subkontinent. Konkrétní dobu a přesné určení populace, ze které Romové vzešli, ovšem určit přesně nedokázala. To je zapříčiněno mimo jiné i chybějícími archeologickými záznamy

a omezenou historickou dokumentací. Studie DNA Romů však potvrdila jihoasijský původ obohacený o geny obyvatel Blízkého východu a následně i evropského obyvatelstva. Pro odvození těchto závěrů bylo použito více než 10 tisíc vzorků (mimo další zahrnující i příslušníky 214 různých etnických skupin). Na základě těchto testů byl tedy podpořen předpoklad, že Romové skutečně pocházejí ze severozápadní Indie a následně migrovali do Evropy, kde posléze populačně expandovali. Vzorky pro tento výzkum byly sebrány z 57 populací od 3 498 nespřízněných zdravých jedinců ze všech čtyř jazykových skupin. Výzkumníci se tak v Indii snažili pokrýt co největší geografickou oblast.

Dle Kláry A. Samkové je evidentní, že Romové svůj původ stále řeší a je pro ně palčivou otázkou, jaký je jejich smysl v dějinách. „Autorka se pouze pokouší ukázat, s jakou naléhavostí Romové svůj původ a tím i svůj smysl v dějinách hledají, jak je pro ně toto hledání důležité a jak devastující účinky na ně má, když svoje zařazení nenacházejí. Je zřejmé, že osobní a historická neukotvenost vytváří příčinu zásadního existenciálního stresu, projevujícího se v nepochopení vlastního osudu a své vlastní úlohy v něm.“⁴

Dle Samkové se pocit nemožnosti „zapojit se něčeho, co jedince přesahuje“ projevuje u všech Romů např. i bez ohledu na úroveň dosaženého vzdělání. Autorka mimo jiné čerpá z výkladu Viktora E. Fanka a popisuje zde dvě stadia syndromu ztráty smyslu – existenciální vakuum a existenciální neuróza. V případě první, lehčí, formy dochází k projevům nudy, apatie a prázdnoty. V těžším případě neurózy se pak již jedná o různé závislosti (alkoholismus, gamblerství, drogy), deprese, delikvence a další. „Pomocí výkladů těchto symptomů (u vědomí přítomnosti existenciální neurózy) můžeme vysvětlit i převážnou část chování Romů, majoritní společností nahlíženou nejen jako neadekvátní vzniklé situaci, ale především naprosto nepochopitelnou.“⁵

3.1.2 Romové v Evropě

Zřejmě první písemná zmínka o Romech na území Evropy je z kláštera Iberon na hoře Athos v tehdejší Byzantské říši. Legendu Život svatého Jiřího poustevníka sepsal jeden z jeho žáků. Romové byli tehdy pojmenováni Atsíganoi (Atsígános) a byli popsáni jako skupina „čarodějí“, která se zbývala magií a věštěním.

Tím je doložený pohyb Romů na poloostrově Chalkidiki. Na území dnešního Řecka se dále vyskytovali i po další století.

Během 12. a 13. století Romové dále migrovali směrem do Evropy. Z Balkánu se podél Dunaje dostali do střední Evropy a odtud pak pokračovali dále na západ, sever a jih. Můžeme říci, že od roku 1430 se bylo možno setkat s Romy po celé západní Evropě.

První písemnou zprávu o výskytu Romů na Slovensku datujeme do roku 1322, kdy měli pobývat v lesích v okolí Spišské Nové Vsi. V roce 1348 byli písemně zaznamenáni v Srbsku.

Následné náhlé a soustředěné pronikání Romů do Evropy na počátku a v průběhu 15. století může být přisuzováno expanzi Osmanské říše, která postupně obsazovala celý Balkánský poloostrov. Strach z války a blížících se Turků strhl k útěku řadu tamějších obyvatel, tedy včetně početných skupin Romů.

Na počátku 15. století (konkrétně 1407 až 1416) se v kronikách nacházejí zmínky o příchodu Romů do Německa. V roce 1420 je písemně doložen výskyt Romů v Nizozemí a v roce 1419 ve Francii. Do Itálie se Romové dostávali jižním i severním směrem. Jižní směr vedl mořskou cestou z tehdejšího řeckého území na Balkánském poloostrově. Severní cesta potom vedla ze slovanského území a Německa.

⁴ SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*, str. 56

⁵ SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*, str. 57

Zápis o výskytu Romů ve Španělsku byl pořízen na počátku roku 1425. Zajímavostí je, že v této zmínce se hovoří o tom, že Romové přišli z Indie. Zbytek Pyrenejského poloostrova, Portugalsko, má písemný záznam o Romech z roku 1525, kdy byl vydán výnos vyhánějící Romy z území země.

Severní a severozápadní část Evropy byla Romy osídlována nejpozději, a to na počátku 16. století. Ve Skotsku to bylo roku 1506 a v Anglii v roce 1514. Nejpozději, v roce 1579, jsou Romové zaznamenáni ve Walesu.

Do Dánska Romové dorazili roku 1505 ze Skotska. Do Norska byla skupina Romů deportována v roce 1540 z Anglie. Ve stejné době přicházejí Romové i do Švédska. Nejmladší je písemný záznam z Finska, kde se Romové ocitají v roce 1584. Z této části Skandinávie putují Romové dále do Pobaltských zemí.

Do Ruska přišli Romové z jihu. Zmínka o prvních skupinách zde je z roku 1501. Po Rusku Romové putují dále, až se v roce 1721 objevují na Sibiři.

Romská migrace se však neomezovala pouze na Evropu a asijskou část Ruska. S postupující kolonizací se Romové dostávají do Afriky a Ameriky. Ne vždy se ovšem jednalo o přesun dobrovolný, Romové do těchto oblastí byli deportováni z Portugalska, Španělska, Anglie i Francie.

Poté, co byly ukončeny velké migrační vlny Romů v rámci evropského světadílu, došlo k omezení migračního pohybu Romů, ale ukončen nebyl. Romové migrovali nadále. Vzdálenosti už ale byli kratší a omezené na území určitého regionu.

Každá romská skupina měla obvykle v čele nějakého vůdce, který se pyšnil významným titulem (např. vévoda). Tyto hodnosti ovšem neměly s romskou kulturou příliš společného, ale přizpůsobovaly se prostředí a společnosti, ve které se Romové pohybovali.

I na základě opisů různých glejtů vystavených jedné romské skupině a používaných skupinou jinou se dá předpokládat, že minimálně některé skupiny mezi sebou byly v pravidelném spojení. Tyto dokumenty měly pro Romy velkou hodnotu. Poskytovaly jim ochranu a mnohdy i materiální výhody. Proto také docházelo k falšování takových dokladů.

Daleké cesty, jež romské skupiny podnikaly, velké množství míst, kterými Romové prošli, mnoho národů a náboženství, se kterými se setkali, lokální zvyky místních obyvatel a v neposlední řadě i rozdílné (většinou ne pozitivní) přístupy tamějších obyvatel měly za následek velkou diferenciaci romského etnika a jeho rozštěpení na množství skupin s různými kulturními i jazykovými odlišnostmi.

Současně ovšem byly jednotlivé romské skupiny velmi odlišné od majoritní společnosti. Tato rozdílnost spočívala jak v etnických znacích, tak ve výrazně nerovném sociálně kulturním postavení. Romové se vždy nacházeli na periferii společnosti.

Jedno bylo společné snad všem skupinám Romů pohybujících se po Evropě. Původním obyvatelstvem byly skupiny těchto kočovníků velmi brzy přijímány negativně. V písemných záznamech se stále dokola setkáváme v podstatě se stejným popisem Romů. Mají být líní zloději tábořící na polích v okolí vsí, kde kradou či žebrají. Jsou špinaví a oškliví. Křesťanskému náboženství se protíví vykládáním budoucnosti a praktikováním magie. Nemají žádné vlastní náboženství ani vlast. Byli vnímáni jako cizí živly, které byly počestným obyvatelům nebezpečné.

Výrazný zlom v postavení Romů znamenal rok 1427, kdy byli Romové exkomunikováni z křesťanské církve na základě rozhodnutí pařížského arcibiskupa Jacquese du Chasteliera. Jako důvod bylo uváděno porušování křesťanské morálky – nedodržování půstu, věštění z karet a ruky, krádeže. V Ausburgu roku 1548 došlo k usnesení, jež v podstatě povolovalo vražedné pronásledování Romů a jež zabití Roma nepovažovalo za trestné.

Eva Šotolová ve své knize uvádí: „V průběhu pěti století byl vydán velký počet omezujících nařízení, jež Romy často stavěla mimo zákon. Historie zacházení s Romy od poloviny 12. století může být doložena příklady z různých zemí.“⁶

„... již v roce 1449 byli násilím vyhnáni z Frankfurtu ... Romové přestali být na německém území tolerováni a mohli být beztrestně zabíjeni. Později Ferdinand I. zakázal bezprostřední zabíjení žen a dětí.... V Nizozemí bylo zavržení absolutní.... V roce 1525 jim Karel V. nařídil opustit zemi do dvou dnů ... V 17. a 18. století mohl kdokoliv beztrestně zabít Roma, takže během 18. století Romové z Nizozemí zcela vymizeli. Dánsku roku 1536 Christian III. nařídil všem Romům opustit království. ... Tridentský koncil (1545-563) zavrhoval Romy pro jejich způsob života. Duchovní měli zakázáno je oddávat, měli nařízeno, jak se k nim chovat. ... V roce 1661 vydal saský kurfiřt Jan Jiří II. dekret o usmrcení každého Roma chyceného na jeho území. ... Roku 1724 císař Karel VI. vydal nařízení o popravě všech mužů, ženám a dětem bylo uříznuto jedno ucho. ... V roce 1646 Bernský dekret umožnil všem „zabíjet nebo likvidovat bitím a střelením zlé a bezbožné Romy“ ... V roce 1560 zakázal švédský arcibiskup Laurentius Perti duchovním křtít a pohřbívat Romy. Královský výnos z roku 1637 vypověděl všechny Romy.“⁷

Romové byli utlačováni i jinde v Evropě. Z Francie byli vykázáni roku 1510, z Portugalska roku 1525 a z Anglie v roce 1530.

Jak již bylo zmíněno výše, Romové si dlouho předávali své tradice a historii jen orálně. Proto i při pátráních po prvních zmínkách o Romech jsou romisté a historikové odkázáni na záznamy neromské. Tyto historické prameny tak nejsou zaměřeny primárně na romské obyvatelstvo, ale hledáme zde kusé zmínky o nich.

3.1.3 Příchod Romů na území Česka

Někteří autoři považují za první zmínku o Romech na území dnešní České republiky úryvek z Kroniky tak řečeného Dalimila v kapitole pojmenované „O kartasie pohanských“.

„Leta od narození Jezu Krista milostivého tisícího dvoustého čtyřicátého druhého, kartasi chodili, tatarští zvědové byli.

5. Na pět set těch lidí šlo a takové jich chování bylo.

Kloboučky velmi vysoké měli, roucho krátké a tobolky nosili, všichni v spodcích chodili.

10. Holi dlouhé v rukou drželi.

Když píti chtěli, s břehu nakloňmo pívali, když chleba prosili, „Kartas boh“ tak mluvivali: proto jim kartasi říkali.“⁸

Dalším případným dokladem o přítomnosti Romů na našem území by mohl být záznam z roku 1399 z Popravčí knihy pánů z Rožmberka (1389-1429), kde se píše, že mezi popravenými byl i jistý Ondřejov pacholek, cikán. Vůči tomuto prameni se ovšem můžeme setkat s argumentem, že se může jednat pouze o jméno či osobní přezdívku.

⁶ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 15

⁷ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 16-17

⁸ První zmínky o Romech. Dostupné z: https://www.rozhlas.cz/romove/historie/_zprava/1728722.

Za věrohodnou může být považována zmínka ze „Starých letopisů českých“, které představují různorodé zápisy. Tento soubor mapující roky 1378 až 1526 vydal František Palacký. Toto literární dílo není jednotné, ale díky řadě rozličných zapisovatelů je velmi různorodým literárním počinem. Součástí díla je také zápis z kroniky z roku 1416, dle kterého se měli Romové potulovat po kraji a mámit ostatní obyvatelstvo.

Jistým rokem příchodu Romů na území dnešní České republiky je rok 1417. Tento rok je zdokumentovaný jako rok odchodu Romů z Balkánského poloostrova a jejich příchodu do střední a západní Evropy. Skupina čítající několik stovek členů putovala jižním Slovenskem, až se nakonec rozdělila na několik skupin. Jedna z těchto skupin, která byla vedena vévodou Panuelem, prošla, prokazatelně díky zápisům ze Znojma a Prahy, také přes území České republiky a pokračovala dále do různých německých měst.

Tento výskyt Romů zde byl ovšem jen průchodem skupiny dále do střední a západní Evropy. Romové u nás v té době ještě trvale nepůsobili.

V danou dobu ještě Romové nebyli přijímáni negativně a v mnohých případech se při svém putování mohli prokazovat ochrannými glejty (např. i od císaře říše římské a krále českého Zikmunda Lucemburského). Tyto listiny zajišťovaly jejich nositelům řadu výhod, a především ochranu na cestách.

Již výše bylo popsáno, že tato situace netrvala příliš dlouho a postavení Romů se v evropských zemích záhy začalo zhoršovat. Romové naprosto odporovali svým životním stylem představě o běžném křesťanovi. Žádná ze zemí, kterými Romové procházeli nebo kde se nacházeli, neposkytovala Romům prostor k tomu, aby se do struktury její společnosti mohli nějakým způsobem začlenit. Otázkou ovšem zůstává, jestli o to Romové v počátcích vůbec stáli. Nikde tak nenašli místo, kde by se mohli trvale usadit a již pár desítek let po jejich příchodu se v různých evropských zemích začaly zvedat vlny nevole proti těmto kočovníkům. Na konci 15. století byli Romové opakovaně nařčeni z napomáhání Turkům jako jejich vyzvědači.

V 15. století bylo prostředí Česka pro Romy ještě relativně příznivé a způsobilo tak příliv dalších romských skupin na naše území a pak dále do Uher. S tím je spojený také zvýšený počet dokumentů zmiňujících se o Romech a s jistotou můžeme říci, že se Romové usazovali v okolí velkých českých měst jako je Praha, Brno, Kutná Hora a další.

Ani zde však příznivé klima netrvalo dlouho. Již v roce 1538 se stavy na Moravě usnesly (podobně jako tomu bylo v jiných evropských zemích), že Romové zde nebudou trpěni.

Výrazný zlom v postoji českých obyvatel nastal roku 1541, kdy byli Romové obviňováni ze založení požáru Prahy.

Oficiálně byli Romové vypovězeni ze země mandátem císaře Ferdinanda I., který byl vydán v roce 1545. Dá se předpokládat, že tento mandát nebyl příliš dodržován, protože jej musel císař opakovaně obnovovat, až v roce 1556 vydává mandát, který v podstatě dovoluje beztrestné zabití Roma. Část znění mandátu je uvedena např. v učebnici *Romský dějepis*: „měli být romští muži trestáni mučením a smrtí, zatímco jejich ženy a děti neměly být, jak se praktikovalo do té doby, topeny ve vodě, ale využívány na různé práce.“⁹

Nicméně ani toto opatření nefungovalo stoprocentně. I přes to, že se většina dobových zpráv nevyjadřuje o Romech kladně, ale líčí je jako pobudy a zloděje, je doloženo, že někteří Romové našli své uplatnění ve společnosti. Zastávali klasická řemesla jako je kovář nebo hudebník, případně i kat. Nemalý počet Romů té doby se nechal naverbovat do vojska, kde muži během třicetileté války sloužili jako vojáci či řemeslníci.

⁹ MANN, Arne B. *Romský dějepis*, str. 10

Na počátku 17. století není o Romech mnoho záznamů. Zřejmě to i pro ně bylo období relativního klidu, kdy jim nebyla věnována přílišná negativní pozornost.

Tato doba ovšem netrvala dlouho. Polovina 17. století již opět byla ve znamení zpřísnujících se opatření proti Romům. V návaznosti na patenty z předchozí doby pokračovali v perzekucích i další panovníci českých zemí. Prvním byl císař Leopold I., který 21. dubna 1688 vydal patent, který vypovídal Romy ze země. Tento patent byl záhy zpřísněn, když 21. srpna 1689 místodržící Českého království vyhlásili, že každý z Romů musí do tří dnů neprodleně opustit zemi. Trestem za nedodržení vyhlášky mělo být oběšení. 11. července roku 1697 byli Romové tím samým panovníkem označeni za psance. Trestem pro muže mohlo být beztrestné zabití a pro ženy a chlapce uříznutí ucha a následně vyhnání z města či země. Později byl trest pro ženy zpřísněn a i ony mohly být beztrestně zabity.

Druhá polovina 17. století a počátek 18. století jsou tak plny cílené represivní legislativy.

Dalším panovníkem, který zastával nekompromisní postoj k Romům, byl Josef I. V roce 1706 byly na základě jeho rozkazu podél hranic a cest k důležitým městům rozmístěny výstražné tabule, na nichž bylo vyobrazeno, jaké tresty Romy za porušení zákazu čekají. Graficky zde bylo ztvárněno oběšení mužů a mrskání a uřezávání uší žen a dětí.

Za vlády císaře Karla VI. došlo vydáním mandátu roku 1721 k dalšímu zpřísnění trestů. Tento mandát již zaváděl i popravy žen. Takto vzniklí sirotci měli být následně dáni na převýchovu do bílých křesťanských rodin. Toto tvrdé stíhání bylo doplněno ještě o postihy vůči těm, kteří Romům poskytlí pomoc.

„Nejvyššího rozsahu dosáhlo pronásledování Romů ve 20. letech 18. století, kdy bylo doloženo 182 protiromských procesů a vyneseno 93 trestů smrti.“¹⁰ Důvodem byl především romský způsob života, který se naprosto vymykal pozdně feudální společnosti (od věštění z ruky a provozování magie, žebrání, až po polní a lesní pých a různé, převážně drobné, krádeže, a nikoliv vážnější trestné činy, jako například vražda či smilstvo).

Ve 30. letech 18. století začaly být jako trest pro odsouzené Romy využívány i nucené práce.

Dle Kláry A. Samkové se toto postavení psanců a vyvrhelů jistým způsobem a do jisté míry projevuje na chování Romů ještě dnes. I romský pohled na smrt je poněkud odlišný. Vnímají ji jako něco nebezpečného a nejistého. „Romové byli psanci, kterým byl pohřeb na hřbitovní půdě odepřen. Byli na tom hůře než sebevrazi a nekřtěňátka a podle středověké tradice, přetrvávající až do 19. století, jim byla vymezena místa bez křesťanského výkopu v koutech hřbitova, obvykle poblíž kostnice či márnice.“¹¹ Pro Romy byl tedy pohřeb traumatizující záležitostí a dle Samkové bylo samotné pohřbívání mnohdy nebezpečné, protože své mrtvé museli mnohdy pohřbívat při cestě v lesích. „Aby hrob nebyl snadno identifikovatelný, a tím se předešlo možnosti jeho zhanobení, byli romští mrtví pohřbíváni vstoje. Následně byl hrob srovnán s okolním terénem tak, aby byl co nejméně nápadný, což pochopitelně znemožnilo i další pietní uctívání místa odpočinku rodinnými příslušníky.“¹²

Avšak ani takové represe a ztížené podmínky nezpůsobily vymizení Romů z území dnešní České republiky. A nezpůsobily to ani sankce vůči ostatním obyvatelům. Existují záznamy, ze kterých jasně vyplývá, že někteří místní obyvatelé Romům poskytovali možnost obživy příležitostnými pracemi u sedláků. Dokonce i někteří feudálové, především na Moravě, dávali některým Romům povolení k pobytu. Ti se zde pak živili kovářstvím nebo například hudbou, činnostmi pro Romy té doby typickými. Jak píše J. Málek, tehdejší Romové žili

¹⁰ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 30

¹¹ SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*, str. 17

¹² SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*, str. 17

v rodinných skupinách a neměli žádná obydlí. V té době se schovávali po lesích a neměli ani vozy, ani tažná zvířata.

Ovšem i přes občasnou pomoc místních můžeme tuto dobu považovat za jednu z nejobtížnějších pro Romy vůbec (horší bylo snad jen období 2. světové války). Pro skupinky Romů, bez ohledu na to, zda se něčím provinili, či neprovinili, byla majoritní společnost nepřitelem. Představovala pro ně život ohrožující nebezpečí. „Tak byly položeny základy hluboké nedůvěry mezi většinovou společností a romskou minoritou, tehdy se začaly budovat pevné základy vzájemných patologických vztahů.“¹³ Naprosté nepochopení a pronásledování Romů majoritní společností mimo jiné zapříčinilo či spíše podpořilo vznik pevných rodinných a komunitních svazků. Nikomu „zvenku“ Romové věřit nemohli. Jediným útočištěm tak pro ně byla rodina a komunita.

Toto drastické zacházení s Romy se odrazilo také v jejich lidové slovesnosti, konkrétně v pohádkách, které představovaly rozptýlení a poučení nejen pro dětské posluchače, ale velmi často i pro dospělé. Romské pohádky nebyly po staletí písemně zaznamenány, byly předávány ústně z generace na generaci. Paramiseris (vypravěč pohádek) dlouhé hodiny vyprávěl zajímavé příběhy z historie Romů. Fantazie spojená s realitou zde zrcadlí neveselé osudy Romů a obtížnost jejich života. V porovnání s našimi klasickými pohádkami, kde jsou častými náměty poklady, princezny a princové, draci a vodníci, jsou romské pohádky řekněme více realistické a ponuré. Častým námětem je boj se zlem a únik před ním, snaha zachránit si vlastní holý život. V neposlední řadě je zde často vyzdvihována romská chytrost a vynalézavost, kterou si z obtížných životních situací pomáhají. Příkladů takových příběhů je celá řada. Např. Prodaný stín, Co je teplejší, dřává košile, nebo kožich? Kdo umí sít diamanty nebo třeba Který je den Boží? „... povídá Romka:“ Ten den, kdy je co jíst. A den, kdy není co jíst, je den ďábelský. „A že ta Romka dovedla tak chytře odpovědět, dal jí farář tolik jídla, kolik unesla v plachetce.“¹⁴

Dostatečné množství jídla jako odměna je pro romské pohádky typické. Svědčí to o existenčních problémech, které museli Romové neustále řešit. Zajímavé také je, že se většinou jedná jen o řešení dočasné (plná plachetka, jídlo na celý měsíc, ...). Jako by si Romové sami uvědomovali, že není možné jejich špatnou situaci v daných podmínkách řešit trvale, ale jedná se jen o přežívání ze dne na den.

Častým motivem v romských pohádkách je také zbožnost (která může být někdy vnímána jako dosti svérázná) a vztah Boha k Romům. V pohádce Jak Bůh pekl lidi je psáno: „Dobrá. Vzal Bůh těsto a znovu udělal člověka, hezoučkého – hlava, ruce, nohy, břicho, srdce, rozum – a dal ho do pece, ať se peče. A co udělal Bůh, aby neusnul? Můj dědeček říkal, že si vzal housle a hrál. Veselou písničku. Smutnou písničku. Já nevím. Ale přitom dával pozor, pořádně dával pozor, aby se člověk neupekl ani moc, ani málo. Sotva bylo trošinku cítit, že už je pečený, otevřel Bůh pec a vytáhl člověka ven. Jéje, ten je hezký, tenhle človíček! Ani moc černý, ani moc bílý – akorát, jak má být. A tak vznikli Romové.“¹⁵ Takový příběh může v člověku evokovat pocit, že Romové stále hledají důvod a původ své existence. Proč jsou ve světě, do kterého ne vždy úplně zapadají.

Dalším typickým prvkem romské slovesnosti jsou hádanky. Častou úvodní formulkou těchto hádanek je: mám takovou dceru ... takového syna... takovou sestru ... Např.: „Mám dceru – tisíce stříbrných vší v černých vlasech.“¹⁶ Hádání různých hádanek (známých i nově vymyšlených) vždy patřilo mezi tradiční romskou zábavu (nejen mezi dětmi ale i mezi

¹³ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*, str. 23

¹⁴ HÜBSCGMANOVÁ, Milena. *Romské hádanky*, str. 49

¹⁵ HÜBSCGMANOVÁ, Milena. *Romské hádanky*, str. 22

¹⁶ HÜBSCGMANOVÁ, Milena. *Romské hádanky*, str. 25

dospělými). To se odráží i ve faktu, že hádanky hrají důležitou roli i v některých romských pohádkových příbězích, jako je např. Nahoru, dolů, nahoru, dolů, kde romský důvtip vyvažuje absenci bohatství a společenského postavení.

Obdobně se romské osudy odráží i v jejich hudbě a písních. Hudba doprovází Romy po celý jejich život, jejím prostřednictvím tlumočí své štěstí i bolesti. Jedno romské přísloví dokonce říká: „Písni můžeš vypovědět všechno.“

3.1.4 Romové v období osvícenství

Změnu oficiálního postoje vůči Romům znamenalo období osvícenství. Období převratu v evropském myšlení bylo v podstatě reakcí na barokní religiozitu. Zdůrazňovalo člověka a jeho potřeby.

Do Čech přišlo osvícenství v 18. století z Francie. Tento myšlenkový proud tedy zasáhl vládu Marie Terezie a Josefa II., podle něhož je pojmenovaná rakouská forma osvícenského absolutismu – josefinismus. Josef II. byl císařem reformním, který se snažil pomoci svých reformami společenský život ve státě co nejvíce racionalizovat. Život lidí měl být mnohem víc podřízen kontrole státu, čímž chtěl císař Josef II. zlepšit životní podmínky svých poddaných. Mezi nejvýznamnější reformy josefinismu patří zrušení nevolnictví a vydání tolerančního patentu. Dá se předpokládat, že Josef II. si dobře uvědomoval, že spokojenější poddaní znamenají lépe fungující stát a tím i řadu výhod pro panovníka.

Za první panovnici, která pozitivně zasáhla do života Romů, může být považována Marie Terezie (1740-1780). Nutno podotknout, že změny, které Marie Terezie prováděla, nebyly vyprovokovány lidumilnou povahou panovnice, ale jednalo se o racionální krok, který měl prospět hlavně státu.

Vydání prvního nařízení týkajícího se Romů se datuje do roku 1749. Marie Terezie zde nařizuje, že poprvé dopadení Romové mají být pouze vypovězeni. Druhé dopadení již s sebou přinášelo fyzické tresty – mrskání či vypalování cejchu. Trest smrti tak představovalo až třetí dopadení. Poslední známý případ takového trestu je doložen z roku 1760 a byl za potulku vykonán na romské ženě.

Třebaže se jednalo o zmírnění postihů vůči Romům, musíme si uvědomit, že to pro ně stejně neznamenalo východisko ze život ohrožující situace. Pozice Romů ve všech evropských zemích byla vesměs stejná – všude byli přinejmenším vyháněni a fyzicky trestáni, někdy dokonce popraveni. Nacházeli se tak v bludném kruhu prchání a stěhování se z místa na místo bez šance na klidný život.

K dalšímu posunu v postavení Romů k určitému předstupu asimilace došlo v roce 1751, kdy Marie Terezie omezila svá opatření pouze na cizí Romy. Ti domácí měli být po přistižení při potulce vráceni zpět do místa, kde se narodili a kde se o ně měli také postarat.

Plný program asimilace započala Marie Terezie na začátku 60. let 18. století v Sedmíhradsku a v Uhrách. Roku 1761 vydala první takové nařízení. Romové měli být přeměněni na řadové rolníky. Ke změně došlo také v jejich označení. Používání slova cikán bylo zakázáno a Romové byli označováni za novosedláky (Neubauer) nebo Nový Maďar (Uj-Magyar). Toto neutrální pojmenování Romy ovšem vzdalovalo od vlastních kořenů. Měli se usadit ve městech nebo na vesnicích. Bylo zakázáno pro Romy typické handlování s koňmi. Pod pohrůžkou mrskání bylo zapovězeno používání romštiny. Zakázáno bylo také nosit oděv tradiční pro Romy. Dále bylo zrušené postavení vajdy v rámci romské komunity. Zjednodušeně řečeno můžeme prohlásit, že probíhaly snahy potlačit všechny etnické specifika Romů, kteří byli usazováni v nových koloniích, kde měli vést příkladný křesťanský život. Nedůsledné vyznávání katolické víry bylo totiž jedním z důvodů, proč byli Romové napadáni.

Asi nejpalčivější otázkou bylo řešení výchovy dětí. „Nejdrastičtějším asimilačním opatřením bylo odebrání dětí rodičům, podléhaly mu děti ve věku dvou až čtyř let. Byly

dávány na výchovu do rolnických rodin a v deseti letech měly jít do služby nebo na řemeslo. Pokusy rodičů o jakýkoli kontakt s dětmi byly přísně trestány.“¹⁷ Romové měli vždy velmi blízký vztah ke svým dětem. Takové opatření muselo mít na psychiku a postoj vůči majoritě celé komunity velké následky.

Značný problém představovaly také nesezdané páry. Neuzavírání oficiálních sňatků uznávaných majoritní společností je pro Romy typické. Pro uzavření sňatku jim stačilo absolvování tradičního romského obřadu. Tyto obřady jsou dvojího druhu – mangavipen (zásnuby) a bijav (svatba). Nejsou to ovšem oficiálně uznávané obřady. U těchto párů pak navíc musela být řešena otázka „nemanželských“ dětí. „Jednalo se o děti oficiálně nesezdaných párů, které měly být odebírány z vlastních rodin a předávány k převýchově do „řádných rodin““.¹⁸ Dalším z bodů v nařízeních Marie Terezie byl také zákaz uzavírání sňatků mezi Romy. Tato praktika se ovšem vůbec neujala.

Na druhou stranu ale reformy Marie Terezie přinesly Romům i řadu pozitivních změn. Tato panovnice kladla velký důraz na vzdělání (zavedení povinné školní docházky), čímž se zvýšila gramotnost obyvatelstva. Současně došlo také ke zlepšení hygienických podmínek života Romů. Po dlouhých desetiletích útlaků, pronásledování a vylučování ze společnosti bylo s Romy počítáno jako s obyvateli státu.

V reformách pokračoval také syn Marie Terezie císař Josef II. (1780-1790).

Nařízení Josefa II. z roku 1782 se týkalo vzdělávání dětí Romů. Rodiče měli řádně dbát na povinnou školní docházku svých dětí. Současně měly rodiny žít dle křesťanských zásad – pravidelně chodit do kostela a slavit stejně jako ostatní obyvatelé křesťanské svátky. Stále byl také kladen důraz na zlepšování hygienických podmínek a na to, aby se Romové ve stylu oblékání, řeči ale ani v konzumaci jídel nelišili od ostatních obyvatel.

Další nařízení Josefa II. je z roku 1784 a rozhoduje o usazení řady romských rodin ve vybraných moravských a slezských městech. Největší tábory tak vznikaly v Bohusoudově u Jihlavy a v Oslavanech u Brna. Toto odpovídalo cíli obou panovníků – udělat z Romů rolníky.

Nařízení Marie Terezie a Josefa II. se stala vzorem pro řešení „cikánské otázky“ například v Rusku nebo Španělsku.

V dnešní době už si ale uvědomujeme, že provedené reformy nebyly zcela „šťastné“. Pro usazování Romů byly používány násilné metody a uměle vnucovaly této etnické menšině kulturní modely většinové společnosti, které současně potíraly vlastní etnicitu Romů. Navíc nebyly praktikovány ve všech částech říše stejně.

V těchto dobách také poměrně často docházelo ke křivým obviněním Romů z různých zločinů, jako je například žhářství. Dopadení Romové se potom na mučidlech k činům také doznali (třebaže je ani nespáchali). Současně v takových chvílích potvrdili i obvinění jiných romských skupin, což pro celou komunitu přinášelo fatální následky v podobě trestů smrti či vyhoštění. Takto byly vyhnány desítky mužů, žen i dětí.

Ve druhé polovině 18. století byl proveden soupis Romů, ze kterého jasně vyplývá, že Romové žili na celém území Slovenska. Území dnešní České republiky nebylo Romy tak hustě osídlené. Lepší podmínky z ne zcela jasných důvodů skýtala Romům oblast Moravy, kde se Romové postupně začali usazovat a vytvářet osady. Mezi Romy se již tehdy vyskytovala nám dnes známá příjmení (změněn je případně pouze způsob zápisu) – Csonka, Zsiga, Farkaš, Horváth a další. V období mezi lety 1798-1844 se počet Romů na Moravě v podstatě zdvojnásobil (na 554 příslušníků) a počet rodin vzrostl na 454% původního počtu tj. 122 rodin.

¹⁷ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 20

¹⁸ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 37

3.1.5 Romové na českém území v 19. století

Oficiální řešení situace v podobě různých nařízení dále neprobíhalo až do první poloviny 19. století. Po vládě Marie Terezie a jejího syna Josefa II. zavládlo tedy pro Romy poměrně klidné období. Nečas uvádí: „... vzrůstal na Moravě v období 1798-1844 počet romských rodin z 55 na 122 a počet jejich rodinných příslušníků z 287 na 554.“¹⁹ Toto se ovšem ne vždy setkalo s kladnými ohlasy u majoritní společnosti. S některými Romy měla již své zkušenosti (například z důvodu škod na polním a lesním hospodářství) a stále tak převládal negativní pohled na tuto skupinu obyvatel. Napjatý vztah mezi Romy a místními obyvateli vedl ke vzniku osad v periferních oblastech na okraji měst či v určité vzdálenosti od obce. Tyto osady pak mnohdy nenáležely do katastru žádné obce. Děti z těchto osad často nenavštěvovaly žádnou školu (k tomu po vzdělání u Romů nepřispíval ani fakt, že nedostávali možnost nabyté znalosti uplatnit v praxi). Převládající negramotnost mezi Romy ještě více prohlubovala jejich izolovanost. Romské osady se tak stávaly uzavřenými ostrůvky.

V těchto osadách navíc nepanovaly ani dobré hygienické podmínky. Častý a všudypřítomný hlad a špína byly zdrojem různých nákaz a nemocí. Lékařská péče byla navíc pro Romy prakticky nedosažitelná. Preventivní lékařská péče se totiž romským obydlím vyhýbala a na samostatné vyhledávání lékařů neměli Romové prostředky.

Pokud se Romové dokázali zařadit do majoritní společnosti, museli za to zaplatit svou daň. Nejednalo se zde totiž jen o integraci do společnosti, ale Romové byli v podstatě okolnostmi donuceni asimilovat. Aby byli přijati „gadži“ a patřili mezi ně, museli opustit od svých etno-kulturních specifik. Způsobem odívání, chování, bydlením, ... tedy splynuli s majoritou. Tím ovšem ztratili vazby na původní rodovou komunitu. Ochuzení této menšiny tedy proběhlo hned ve dvou rovinách. Asimilovaní Romové ztratili vazby na své původní kořeny a současně ztratili možnost působit a ovlivňovat ostatní Romy, jejichž vývoj mohli určitým způsobem posunout pozitivním směrem.

Období romantismu se ovšem na Romy dívá i z jiného úhlu pohledu. V českých zemích se této problematice věnoval Karel Hynek Mácha ve svém díle *Cikáni* (kompletně vydaném roku 1857). Romantické představy knihy sice veřejnosti přiblížily Romy, nicméně od reality té doby se značně lišily.

Z právního pohledu se potulnými Romy opět zabývalo až nařízení ze 40. let 19. století, které kladlo důraz na uplatňování předpisů o tuláctví, cizinecké policii, chudinství i policejním dohledu. Přísná nařízení se týkala Romů přicházejících z ciziny. Ti se museli prokazovat platným pasem či museli prokázat řádný výdělek. Pokud tak neučinili, byli z našeho území posíláni zpět do místa, odkud přišli. Od roku 1950 byl za rozhodující považován dle nařízení ministra vnitra úředně povolený způsob obživy.

Roku 1848 došlo ke zrušení poddanství a roboty. Na to přímo navazovalo zavedení domovské příslušnosti (neboli domovské právo), což byl právní institut příslušnosti k obci, a zavedení obecní samosprávy. Domovské právo bylo nabýváno několika způsoby. Tím nejpřirozenějším je narození. Dítě poté získalo domovskou příslušnost po otci. Stejně tak manželka nabyta sňatkem domovské právo po manželovi. Domovská příslušnost mohla být získána také na základě zastávání úředního postu v obci. V neposlední řadě mohla být udělena obecním úřadem. Tento právní akt přinášel obyvatelům možnost nerušeného pobytu v obci a současně zajišťoval chudým zaopatření ze strany státu – právo na minimální obecní sociální zajištění.

Obecní úřady udělovaly domovské právo často na základě dlouhodobého pobytu v obci (čtyřletý a posléze desetiletý pobyt). V této době měla daná osoba na území obce pobývat trvale

¹⁹ NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*, str. 18

ze své vlastní vůle a ve svém vlastním bydlíšti. Důležitý byl také fakt, že daná osoba byla hospodářsky aktivní.

V roce 1863 následně došlo k vydání zákona č. 105/1863 ř. z. o právu domovském. Ten uvádí v oddílu I. ustanovení obecná:

„§1. Právo domovské v některé obci poskytuje právo nerušeně se v ní sdružovati a chudinské opatření v ní žádati.

§2. Jen státní občané mohou práva domovského v některé obci nabývati. Každý občan státní má býti v některé obci příslušen. Právo domovské může mu však pouze v jedné obci náležeti.“²⁰

Z tohoto tedy vyplývá, že osoby, mající domovské právo v určité obci, nemohly být z této obce vykázány. Na druhé straně pak obce mohly občany bez domovského práva zde vyhnat. Současně v sociálních obtížích dle tohoto zákona měla obec povinnost svým občanům poskytnout chudinské zaopatření.

Za těchto okolností se většina obcí snažila zabránit přijetí Romů za své občany.

Tím docházelo k velmi paradoxní situaci. Stát se dlouhodobě snažil o usazení kočujících Romů. Kočování bylo v této době trestáno a bedlivě sledováno. Romové však velmi často neměli možnost nalézt místo k trvalému usazení se.

Klára A. Samková tento fakt opět dává do souvislosti s romskou psychologickou otázkou. „Pokud se kvalifikovaně zabýváme právním stavem 19. a první poloviny 20. století, pak naprosto nemůže být pochyb o tom, že kočování bylo výrazem nesvobody, nikoliv svobody... V tomto legislativním nastavení bylo zřejmé, že domovského práva nemohli kočovní cikáni nikdy dosáhnout, přičemž většinou neměli – podle způsobů popisu nabytí domovského práva – ani žádné původní domovské právo a vztahovaly se na ně tedy zákony o tuláctví.“²¹

Svoboda pohybu Romů z tohoto úhlu pohledu je tedy přinejmenším diskutabilní.

I přes toto všechno však docházelo k usazování romských rodin Danielů, Holomků, Heráků, Malíků, Kýrů, Kubíků na území Moravy a rodin Růžičků, Janečků, Vrbů, Serynků, Procházků na území Čech.

V roce 1856 bylo zrušeno nevolnictví v Rumunsku. Tato skutečnost podnítila další migraci Romů, která se týkala i území dnešní České republiky. Na její území přicházely a dále zde kočovaly skupiny tzv. olašských Romů z Haliče a Uher. Označení olašští vzniklo z názvu Valachie, což je tehdejší název rumunského knížectví.

Na migrační vlny roku 1888 reagoval výnos vídeňského ministerstva vnitra, který říkal, že romští kočovníci z jiných zemí mohli být z území naší země kdykoliv vykázáni. Místní Romové, již nebyli schopni doložit řádný a prokazatelný výdělek, byli souzeni za tuláctví. Tyto Romy bylo také možné umístit do donucovacích pracoven.

Potulných Romů tábořících ve skupinách mimo obce se týkaly také zákony o ochraně polí a lesů.

Na konci 19. století (1899) byla vytvořena evidence všech romských mužů, žen a dětí, kteří domovsky náleželi do konkrétních obcí. Tato evidence byla také průběžně doplňována.

Postupná snaha o usazování Romů jistě nesevěčila jejich tradičním řemeslům, jako byl obchod koňmi, kovářství, hudební činnost, komediantství, různé druhy oprav či sezonní nádenické činnosti. Tyto druhy obživy byly úzce spjaty s kočováním z důvodu potřeby většího trhu.

²⁰ Domovské právo dle zákona ze dne 3. prosince 1863, ř. z. č. 105, a zákona ze dne 5. prosince 1896, ř. z. č. 222. Dostupné z: http://kramerius.medvik.cz/search/i.jsp?pid=uuid:MED00162869#monograph-page_uuid:00fd347c-6a62-11e3-ab2b-d485646517a0.

²¹ SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*, str. 24-25

Další ránu pro tradiční romská řemesla představovala stále postupující průmyslová revoluce. Manufakturní dílny a průmyslové závody představovaly nepřekonatelnou konkurenci.

Dalším specifickým faktorem, který nepříznivě působil na zaměstnanost Romů (či spíše jejich nezaměstnanost) byl výrazný populační boom. Nebylo možné, aby tradiční romská řemesla uživila stále narůstající počet příslušníků menšiny.

V důsledku toho byli Romové nuceni obživu zajišťovat jinými způsoby. V lepším případě se jednalo hlavně o nekvalifikovanou práci, nádenictví, příležitostné či sezonní služby. V horších případech, a společností právem odsuzovaných a obávaných, to byla žebrota, almužnictví, polní a lesní pých, drobné krádeže a další formy příživnictví.

Tento negativní jev měl i určitou kladnou konotaci. V případech různé nádenické práce, posluhy a sezonních zaměstnáních bylo způsobeno postupné začleňování Romů do majoritní společnosti.

V období před první světovou válkou byla většina dospělé romské populace negramotná. V mladších věkových skupinách nebyla situace o mnoho lepší. Vzdělání a vzdělávání se nebylo pro Romy v té době žádnou velkou prioritou. Vzhledem k jejich tehdejšímu sociálnímu postavení by jim stejně přineslo jen malý nebo dokonce žádný užitek. Vznikl tak začarovaný kruh. Romové velmi často neposílali děti do školy vůbec či jen sporadicky. Ty tak zůstávaly negramotné nebo měly jen omezené znalosti (vyučit se nebo dále studovat u Romů tehdy v podstatě neexistovalo) a velmi těžko se uplatňovaly na trhu práce.

K dalšímu významnému pokusu o usazení kočujících Romů došlo ještě před vznikem samostatného státu. Ministerstvo vnitra v Uhersku vydalo roku 1916 nařízení, které reagovalo na situaci způsobenou průběhem první světové války, kdy kočovní Romové představovali určité nebezpečí pro usedlé obyvatelstvo a jejich majetek. Všechny kočující romské rodiny měly na základě úředního postupu určenu konkrétní obec jako své bydliště. Opustili-li Romové území obce, byli sem opět navraceni. Všechny tyto obce s „přirazenými“ Romy byly potom povinny vést evidenci svých Romů a nechat u nich provést zdravotní prohlídku. Romům (mužům i ženám) starším dvanácti let byly vystaveny tzv. cikánské legitimace, které museli nosit stále u sebe. Na základě vlastnictví takové legitimace mohli na území obce získat zaměstnání. Opustit obvod obce bylo možné pouze po získání povolení místního úřadu. I v tomto nařízení (z roku 1916) byla řešena otázka dětí. Ty, které byly mladší sedmi let a kterým se nedostávalo náležitě péče, přešly pod ochranu ústavní péče do nejbližšího dětského domova. Všechna tato opatření se ovšem týkala kočujících Romů, nezahrnovala tedy Romy, kteří měli řádné bydliště a byli známi místním úřadům.

3.1.6 Romové v samostatném Československu

Postavení Romů v rámci české společnosti se částečně změnilo po vzniku samostatného státu v roce 1918, kdy byli Romové poprvé uznáni za svébytnou národnostní menšinu. To se projevilo i ve sčítání lidu v roce 1921, kdy byla romská národnost zvlášť vymezena (stejně jako židovská). Na území Česka v té době ovšem romská populace nebyla zdaleka tak početná jako na Slovensku. V Čechách se jednalo především o skupinky potulných Romů zabývajících se tradičními řemesly jako je brusičství, kovářství, kotlářství, opravy deštníků nebo provozování kolotočů, houpaček či loutkových divadel. Tyto způsoby obživy byly ovšem velmi často doplňovány i způsoby nelegálními jako jsou krádeže, žebrota, vykládání z karet, hádání z ruky a další.

Vůči všem těmto osobám na území Československa byl stále uplatňován zákon z roku 1885 o potulce a úřady se na Romy stále mimořádně zaměřovaly. V roce 1924 byla například provedena evidence pohybu romských skupin. Poměrně odlišná byla situace na jihovýchodě Moravy a v jižních Čechách. Zde žila romská populace v této době již usedlým způsobem života.

V průběhu dvacátých let se začaly množit stížnosti z celé republiky. Nutno říci, že ne všechny se zaměřovaly přímo proti Romům, ale obecně vystupovaly proti tulákům a kočovníkům. Zhoršující se stav postoje majoritní společnosti k Romům ještě více poškodilo odhalení skupiny devatenácti mladistvých romských zločinců v Moldavě nad Bodrou a účast Romů v organizované skupině v jižních Čechách, která provozovala v oblasti časté krádeže. Ve skutečnosti byl ovšem podíl Romů na celkovém počtu zadržených jen cca jedna osmina. Usvědčeno pak bylo jen pět osob romského původu. V dnešní době bychom to celé asi mohli nazvat mediální bublinou.

V této napjaté době tedy začalo být připravováno právní opatření, které by zamezilo kočování a potulce. Všechny kočující osoby měly být soustředěny na jedno místo a u všech měla být známa domovská obec, státní příslušnost a způsob obživy.

V Čechách bylo registrační centrum umístěno na četnické stanici v Březnici a ve Vysokém Mýtě, ve Slezsku to potom bylo na četnické stanici v Opavě. Tyto soupisy ovšem jistě nebyly úplné a dá se předpokládat, že byly silně podhodnoceny. Řada Romů nacházejících se na území tehdejšího Československa se totiž dokázala těmto registracím a soupisům vyhnout.

Při přípravě Zákona o potulných cikánech bylo ze zahraničních zdrojů nejvíce čerpáno především z francouzské a bavorské legislativy. Francouzská úprava provozování kočovných živností a cestujících kočovníků pocházela z roku 1912 a bavorský zákon o cikánech, tuláčích a povalečích byl uplatňován od roku 1926.

Francouzská legislativa v tomto případě nikde nezmiňovala přímo Romy, ale zaměřovala se na osoby, které se potulovaly a neměly trvalé bydliště. Ty byly vedeny řádnou evidencí na základě antropometrických knížek.

Bavorský zákon byl ve své době v Evropě poměrně unikátní, protože měl povahu výjimečného opatření proti Romům. Jednalo se o velmi přísný předpis, který byl ryze policejní. Pojednával o tom, jak provádět zvláštní boj proti tak zvanému cikánskému zlořádu. Kočování zde bylo vázáno na řadu speciálních povolení. Tento zákon u nás posloužil jako vzor pro omezení pohybu Romů a jejich táboření.

15. července roku 1927 byl vyhlášen Národním shromážděním vládní návrh jako zákon č. 117 Zákon o potulných cikánech. Již z názvu je jasně patrné, že třebaže se zákon nezaměřoval jen proti kočujícím Romům, byl proti nim přímo namířen a ve svém důsledku dal prostor diskriminaci i Romů usedlých.

Návrh tohoto zákona podpořili poslanci českých a německých stran, které hájily zájmy venkova a klerikalismu. Stejně tak i tehdejší agrární strana a německá křesťansko-sociální strana vyjádřila bezvýhradný souhlas.

S částečným nesouhlasem se zákon setkal u poslanců socialistických stran, kteří tvrdili, že se nesrovnává s ústavou.

Naprosto proti tomuto zákonu se postavili komunisté, kteří jej vnímali jako policejní opatření buržoazie. Ctibor Nečas ve své knize *Nad osudem českých a slovenských Cikánů* cituje řečníka KSČ, který nesouhlasil s takovým perzekučním a diskriminačním řešením. „Pre nás je aj Cigán človekom a nie psom. Čo z neho kapitalistický meštiacky svet urobil, to je i nie je jeho vina.“²²

26. dubna roku 1928 byla ještě vydána vládním nařízením prováděcí nařízení a postupně ještě výnosy různých ministerstev, čímž legislativní podoba romské otázky nabyla v Československu úplné podoby. Vztahovala se na potulné Romy, kteří byli kočovníky, a tuláky „žijící po cikánsku“. To se ovšem vztahovalo i na polousedlé skupiny, které trávily

²² NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*, str. 20

zimy ve stálém bydlišti. Je zřejmé, že vymezení bylo dosti volné a široké. Jeho výklad se potom nechával na konkrétní praxi.

Základem byla řádná evidence. Dle francouzského vzoru se měli kočující Romové starší čtrnácti let prokazovat tzv. cikánskou legitimací. Romové, jichž se to týkalo, se tedy museli dostavit na vyzvání k soupisu. Každá legitimace musela obsahovat osobní údaje – datum narození, rodinný stav, zaměstnání, jazykové znalosti, zvláštní znamení či osobní popis, ale i otisky prstů vlastníka legitimace. Dále zde byl také otištěn výtah zákona a k němu vydaného prováděcího nařízení. Mimo to zde byly zaznamenány i poznámky o policejním dohledu a jména nezletilých dětí mladších čtrnáct let. Kdo tuto legitimaci obdržel, záviselo na místních úřadech. Jako diskriminační prvek můžeme vnímat i to, že takové legitimace některé obce přidělovaly i usedle žijícím Romům, kteří měli standardně obdržet klasické občanské průkazy. Pokud se proti takové situaci Romové ohradili, bylo argumentováno jejich rodokmeny i tmavším odstínem pleti. Kdo by se k soupisu nedostavil, byl stíhán trestem.

Ministerstvo vnitra Československé republiky pověřilo vedením evidence Romů četnické pátrací oddělení v Praze. Takto bylo sepsáno a vydáno 36 tisíc cikánských legitimací. Tyto legitimace měli Romové stále nosit při sobě a na požádání je předložit představitelům státních úřadů.

Další novinka uvedená v praxi byla inspirována Bavorskem. Jednalo se o kočovnické listy, které u sebe museli vždy nosit všichni vůdci kočovných skupin. Tento kočovnický list v podstatě představoval povolení ke kočování a měl platnost jeden rok. Kočování mohla na jeden list provozovat jedna rodina. Tyto listy mohly obsahovat, které osoby na základě listiny mohou cestovat, kolik vozidel a zvířat mohou využívat, kudy může cesta vést. Do velkých a lázeňských měst Romové kočovat nemohli. Postupně ale i další města vylučovala vstup Romů na své území. Na okrajích těchto měst se potom objevovaly cedule, které vstup zakazovaly. Kočování v tzv. tlupách (větších skupinách bez příbuzenských vztahů) bylo přísně ze zákona zakázáno.

Vydání zákona č. 127 mělo významný dopad i na život romských dětí mladších osmnácti let. Kočující Romové jim totiž dle zákona „nemohli poskytnout náležitou péči“. Tu měly převzít výchovné stavy či jiné rodiny (z majoritní společnosti). Takové opatření ovšem nemohlo být prováděno stoprocentně důsledně. Romové se většinou na jednom místě nezdržovali na tolik dlouho, aby úřady mohly zareagovat, a současně nebyl ani dostatek rodin, které by byly ochotny vychovávat takové děti.

Na základě tohoto zákona měli Romové také naprostý zákaz držet zbraně, střelivo a výbušné látky.

Přestože byli Romové uznáni za národnostní menšinu, byla jejich osobní svoboda v této době velmi diskutabilní. Zmiňovaný zákon byl velmi stigmatizující pro celou romskou populaci bez ohledu na to, jak jednotlivci žili. Vytvářel z nich skupinu asociálů na samé hranici společnosti, vůči kterým bylo možné použít násilných prostředků.

Odhadem můžeme říci, že na území tehdejšího Československa žilo 70 000– 110 000 Romů (převážná část na Slovensku). Největší koncentrace byla na Moravě v městech a obcích Brno – Černovice, Bojkovice, Oslavany, Strážnice, Svatobořice. Z těchto potom byly nejpočetnější skupiny slovenských a českých Romů. Dále se zde ještě nacházeli Romové maďarští, rumunští a němečtí.

Specifickou byla struktura romského obyvatelstva. Početně byly velmi silné skupiny mladého obyvatelstva (děti a mládež), které představovaly v podstatě polovinu všech Romů. Naopak starší věkové skupiny byly v romské populaci zastoupeny výrazně méně. V porovnání s majoritní společností se Romové také dožívali výrazně nižšího věku. Tato demografická charakteristika u Romů do určité míry přetrvává dodnes.

„Cikáni v buržoazním Československu žili v chudobě a způsobem svého života patřili mezi nejubožejší skupiny obyvatelstva. Subetnicity v Čechách a převážně i na moravském a slezském území kočovaly, zatímco subetnicity na jihovýchodní Moravě a na Slovensku byly usedlé. Ekonomická, sociální a kulturní zaostalost Cikánů jako celku však způsobila jejich izolaci ve společnosti, což mělo zvláště negativní důsledek v právní oblasti.“²³

Zákon ovšem přinesl i určité klady. Podle nich bylo možné uskutečnit i určitá opatření zdravotní či veterinární. Úřady mohly vydat nařízení, aby kočující Romové a jejich tažná zvířata byli podrobena lékařské, resp. veterinární prohlídce. Jakákoliv lékařská (nemluvě o veterinární) péče byla pro Romy v té době v podstatě nedostupná.

Propracovaná verze tohoto československého zákona se stala vzorem i v dalších evropských zemích (hlavně ve střední a jihovýchodní Evropě) pro legislativní úpravu řešení romské otázky.

Vzhledem k okolnostem v Československu i v celé Evropě docházelo v průběhu 30. let 20. století k nárůstu počtu Romů na území Česka. Nejprve přicházeli Romové ze Slovenska. Později i z ciziny – přehali z Německa a po začlenění Rakouska roku 1938 do nacistického Německa i odtud.

Již od roku 1933 hrozilo Romům na území Německa reálné nebezpečí. Toho roku vyšlo nařízení říšského prezidenta o ochraně lidu a státu před tzv. gaunerskou populací. Mezi takovou populací byli řazeni i Romové, kteří byli společně s Židy roku 1935 označeni jako občané druhé třídy. Téhož roku vydané Norimberské zákony je vymezovaly jako cizí rasy tzv. neárijské krve. V této době byly mimo jiné ještě zakázány sňatky mezi příslušníky árijské a neárijské krve.

Od roku 1936 potom docházelo ke koncentraci romského obyvatelstva do tzv. „cikánských táborů“. Těchto táborů bychom na území říše našli hned několik. V Německu to bylo např. v Berlíně a Frankfurtu nad Rýnem, v Rakousku v Leckeibachu, v Prusku v Královci.

Rasistické teorie fašistického režimu v Německu měly od roku 1937 dokládat výzkumy a vyšetřování obyvatel ve Výzkumném ústavu pro rasovou hygienu a biologické vyšetřování obyvatel. „Praktické výzkumy“ zde dokázaly např. dědičnost „cikánského způsobu chování“. Doktor Ritter a doktorka Justinová, kteří vedli tyto výzkumy, tak přisoudili Romům nálepku asociálního chování. Řešení viděl Ritter v koncentraci Romů v táborech, kde budou Romové přinuceni k práci. Dále navrhoval nedobrovolnou sterilizaci Romek, čímž by se zamezilo jejich dalšímu rozmnožování. Takto vyčlenění lidé z německého národa měli být doslova používáni jako pracovní síla až do jejich postupného vymření. Tím by byl německý lid osvobozen a očištěn od nečistého břemene, jež Romové představovali. V potírání romského obyvatelstva byly tehdejší zákony velmi důsledné. Stačilo, aby byl jeden z prarodičů Romem, a osoba byla ihned označena za cikánského míšence. Ti byli posléze převáženi do některého koncentračního tábora.

Někteří Romové žijící na území říše si již v této době uvědomovali míru hrozícího nebezpečí a v obavách z něj opouštěli nebo se pokoušeli opustit území státu. Tímto způsobem se některé romské rodiny uchýlily i na území tehdejšího Československa. Došlo tak k situaci, která v českém a moravském pohraničí způsobovala nárůst počtu kočujících Romů. Na to samozřejmě okamžitě zareagovaly československé úřady, jež vydávaly nařízení zakazující pobyty na území Československa. Současně se neustále zpřísnovala pravidla při vydávání legitimací a kočovnických listů.

Nutno ovšem podotknout, že tato nařízení pohybu romských uprchlíků nezamezila.

²³ NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*, str. 18

3.1.7 Romové v Československu po Mnichovské dohodě

29. září 1938 Německo, Itálie, Velká Británie a Francie uzavřely Mnichovskou dohodu, kterou 30. září 1938, vzhledem k okolnostem, přijal i tehdejší prezident Československa Edvard Beneš. Mnichovský diktát tak ještě zhoršil situaci v pohraničí, kde se pohyb romského obyvatelstva ještě zvýšil.

Současně s nepříznivým vývojem v pohraničí se v říjnu roku 1938 postavení Romů v tehdejší Německu ještě zhoršilo. Říšský velitel SS a velitel policie Heinrich Himmler zřídil Říšskou centrálu pro potírání cikánských nepravostí. Od prosince téhož roku tato centrála též zřídila výzkum a řešení cikánské otázky, která „musí být řešena již v samé podstatě existence této rasy, aby zlo bylo podchyceno u kořene.“²⁴

Romové byli postrkem přesouváni ze zabraného pohraničí do vnitrozemí a zpět. Opět bloudili v začarovaném kruhu, kde neměli vlastní místo. Na území Československa byli na základě rozhodnutí okupační správy posíláni všichni Romové s cikánskými legitimacemi nebo živnostenskými listy, které vydal československý úřad. Naopak dle domovské příslušnosti byli posíláni zpět, nebo nebyli vpuštěni na území Čech a Moravy ti Romové, kteří příslušeli do obcí v obsazeném pohraničí.

Dalším zlomovým datem v našich dějinách je 16. březen 1939, kdy byl vydán výnos říšského kancléře, který ustanovoval Protektorát Čechy a Morava. Tento akt opět do určité míry uvedl v další pohyb romské obyvatelstvo. Řada slovenských Romů se pokoušela dostat ze Slovenska, jehož jižní část byla připojena k Maďarsku a z jehož zbytku vznikla nová Slovenská republika, do protektorátního území. Reakce na tento pohyb na sebe nenechala dlouho čekat jak ze strany říše, tak ze strany protektorátu. Již od května 1939 byla úředně nařízena zvýšená pozornost vůči cikánské otázce. V první řadě se mělo dohlédnout na to, aby Romové nežili a netábořili ve skupinách nad rámec rodiny. I přes toto opatření ovšem stále docházelo ke zvyšujícímu se počtu Romů na území protektorátu Čechy a Morava.

Odhady uvádějí počet Romů na území Čech na úrovni šesti tisíc a na území Moravy dokonce osmi tisíc. Je ovšem dosti možné, že tyto odhady byly značně nadhodnoceny. Vše bylo ještě podpořeno mediální kampaní, která tehdejšími médii prolínala již od dvacátých let.

Jestliže se Češi, kteří získali protektorátní příslušnost, stali občany s méněcenným postavením, zbývající občané neárijského původu se stali v podstatě bezcennými. Židé a Romové byli zbaveni základních práv a svobod a neměli šanci domoct se ani žádné protektorátní ochrany. I zde se tedy plně otevřela otázka konečného řešení židovské a romské otázky.

Romové byli na území protektorátu stále ještě definováni na základě zákona č. 117/1927 Sb. Takovéto osoby měly buď legitimaci, nebo byly v evidenci kriminálního ústředí v Praze.

2. září bylo dle předpisu říšského ministra vnitra kočování úplně zakázáno. Tím pádem byly kočovné rodiny z oblasti Sudet postrkem přesouvány do vnitrozemí.

Obdoba tohoto předpisu na území protektorátu přišla v podstatě obratem. 30. listopadu 1939 vydalo protektorátní ministerstvo vnitra předpis nařizující trvalé usazení Romů a úplné zanechání kočování v průběhu následujících dvou měsíců. Oficiální evidence kočujících osob v té době udávala počet cca sedmi tisíc osob. Na počátku února (po uplynutí dvou měsíců) dostaly policejní a okresní úřady pokyn, aby se s veškerou energií zaměřily na usazování Romů. O průběhu usazování měly být podávány pravidelné zprávy. Ti Romové, kteří neuposlechli daných předpisů, měli být umístěni do kárných pracovních táborů, které vznikaly

²⁴ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 26

na základě nařízení vlády z 2. března 1939. Nejprve zde měli být umístováni muži starší osmnácti let, kteří nebyli schopni prokázat, že si řádným způsobem zajišťují obživu.

Takovéto tábory byly otevřeny v srpnu roku 1940 v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu a sloužily jako místo odpykání trestu prací. V době existence kárného pracovního tábora tvořili Romové asi jen jednu pětinu ze všech internovaných osob.

Trvalé usazování osob romského původu ovšem v jednotlivých oblastech způsobovalo větší či menší obtíže. Hlavně v oblastech, kde byl nedostatek pracovních míst, logicky usazení nových obyvatel vzbuzovalo vlnu nevole. Představitelé obcí se tak bránili usazování rodin na území katastru své obce. Tito Romové byli vykazováni z jednoho katastru do druhého. A to i přesto, že minimálně část z nich měla dobré úmysly usadit se - uzavírali zákonné sňatky, vylučovali z rodin cizí příslušníky, legitimovali své nemanželské děti, snažili se společně hospodařit, děti byly pravidelně posílány do školy (odhady uvádějí více než dvě třetiny dětí plnicích povinnou školní docházkou), stále naráželi na problémy. Jedním z těch zásadních byly nedostatečné ubytovací kapacity. Romské rodiny tak žily v nouzových přístřešcích nebo dokonce dále přetrvávaly ve svých původních kočovných vozech či stanech.

Toto násilné usazení poskytlo základ pro následné řešení romské otázky v podobě uceleného přehledu o romských obyvatelích. K 30. září 1941 bylo na území Protektorátu Čechy a Morava evidováno 946 romských rodin ve 464 obcích.

Jak již bylo popsáno výše, část Romů byla posílána do kárných pracovních táborů v Letech u Písku a Hodonína u Kunštátu. Jednalo se nejprve o ty, kteří neuposlechli zákazu kočování, nepracovali či se dopouštěli různých trestných činností.

Tábor v Letech u Písku tvořilo padesát malých dřevěných baráků, které měly poskytnout ubytování v létě, a jeden velký zimní barák. Letní kapacita činila 240 osob a zimní jen 80. Vzhledem k počtu osob, které sem měly být posílány, byla kapacita tábora tedy značně omezená. Kromě nedostatku prostoru se zde vězni od počátku potýkali s velmi omezeným množstvím jídla (ostatně jako ve všech obdobných zařízeních). Dávky jídla pro kárný pracovní tábor byly neustále upravovány, až se nakonec řídily cenami jednotlivých potravin.

Ke změně došlo 1. ledna 1941, kdy kárné pracovní tábory prakticky zanikly a vznikly z nich tábory sběrné.

9. března 1942 bylo vydáno vládní nařízení o preventivním potírání zločinnosti. Toto nařízení bylo v podstatě kopií obdobného říšského výnosu a zavádělo tzv. preventivní vazbu, do které měli být umístováni zločinci a osoby, které ohrožovaly společnost svým asociálním chováním. Zde potom byli výslovně uvedeni Romové a osoby, které žily dle tehdejší terminologie „po cikánsku“. Takoví lidé byli vnímáni jako zločinci z povolání. Vzhledem k označení „preventivní“ mohly být do takové vazby umístěny i osoby, které žádný zločin nespáchaly. Důvodem mohlo být například přistižení na jiném než úředně přikázaném místě. Takové nařízení tedy přímo zabraňovalo styku i blízkých příbuzných.

Tyto preventivní vazby byly lokalizovány v koncentračním táboře Auschwitz a v protektorátních institucích. Těmi byly sběrné tábory v Letech a v Hodoníně a donucovací pracovny v Ruzyni, Pardubicích a v Brně s pobočkou v Olšovci. Z těchto protektorátních institucí byly dále vypravovány transporty asociálů do koncentračního tábora Auschwitz. Takovýchto transportů proběhlo od roku 1942 do roku 1944 celkem čtrnáct.

Pro tyto účely koncem června 1942 poslalo protektorátní ministerstvo vnitra na všechny příslušné úřady požadavek na opětovné vytvoření soupisu všech „cikánů, cikánských míšenců a cikánským způsobem žijících osob.

10. července 1942 byl generálním velitelem neuniformované protektorátní policie vydán výnos o potírání cikánského zlořádu. V rámci tohoto výnosu byl vydán také soupis veškerých protektorátních Romů (zahrnutý zde byly i děti ze smíšených manželství). „Všechny osoby nad čtrnáct let podchycené soupisem se měly napříště prokazovat již jen cikánskou legitimací.

Občanské legitimace byly proto odňaty a zaměněny za cikánské i Romům usedlým.²⁵ V tuto chvíli už bylo jedno, zda Romové žili usedlým způsobem života, jaké měli dosažené vzdělání či jakým způsobem „zapadali“ do majoritní společnosti. Všichni Romové (včetně míšenců) se stali naprosto izolovaní od většinové společnosti a získali tak jasnou stigmatizaci.

Seznamy takových osob pořizovali starostové obcí a dále je přeposílali na četnické stanice a policejní úřady. Centrála pro řízení těchto soupisů byla umístěna v Praze na kriminální ústředně. V období od 1. do 3. srpna 1942 měly všechny osoby, jichž se tyto soupisy týkaly, zakázáno opustit místo svého pobytu a dostavit se na příslušný policejní úřad nebo četnickou stanici. Osoby uvedené v těchto seznamech byly následně rozděleny do dvou skupin.

Ti, kteří měli stálou a produktivní práci (jednalo se o větší část), byli ponecháni na svobodě. Neustále nad nimi ovšem visela hrozba preventivní policejní vazby a to v případě, že by projevíli nechuť k práci nebo do zaměstnání přestali docházet.

Druhá skupina (méně početná) zahrnovala problematičtější část romského obyvatelstva, která byla ihned přesunuta do nově vzniklých cikánských táborů v Letech a Hodoníně. Zde byly všechny tyto osoby zbaveny základních práv a svobod a musely se podřídit vojensko-politickému režimu, jež byl v obou táborech nastolen.

Cikánské tábory vznikly z bývalých sběrných táborů (viz výše) v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu s cílem „dle slov ministerského výnosu vyloučit cikány, cikánské míšence a osoby potulující se po cikánském způsobu ze společnosti a vychovat je k práci, pořádku a kázní. Proto měli být do cikánských táborů dodáni se svými ženami a dětmi všichni muži, kteří nebyli v pevné a užitečné práci nebo u nichž byly předpoklady pro uvalení preventivní policejní vazby.“²⁶

V táborech platil velmi přísný domovní řád, na jehož základě byli vězni zbaveni dispozičního práva nakládat nejen se svým majetkem, ale hlavně se svou vlastní osobou. Nebyl zde povolen žádný styk s vnějším prostředím včetně zákazu přijímání a posílání korespondence. Stejným způsobem byl korigován i pohyb vězňů na území tábora. Nebylo možné přecházet mezi místnostmi (či dokonce baráky), nahlas se bavit nebo si během dne odpočinout. Vyhrazené bylo i místo, kde mohli vězni „pobývat na volném vzduchu“. Vyskytl-li se někdo mimo baráky po večerce (20:00 hodin večer), stihl ho trest. Neuposlechl-li potom na výzvu k zastavení, mohl být zastřelen.

Tato pravidla byla ještě zpřísněna 30. září 1942 po uveřejnění táborového řádu pro cikánské tábory. Jedním ze zpřísnujících pravidel byl naprostý zákaz cikánštiny. Jediným používaným jazykem mohla být němčina.

Není pochyb o tom, že tyto tábory představovaly jednu z násilných forem vyřazení Romů z protektorátní společnosti.

Na začátku srpna, kdy do tábora v Letech začali přicházet první vězni, měl tento tábor kapacitu 300 dospělých osob. Ovšem již během prvního měsíce provozu bylo posláno do Let čtyřikrát více osob, než kolik mohl tábor pojmout. Započaly tedy urychlené stavební práce, jež kapacitu navýšily na 600 lidí.

V průběhu existence tábora se počet vězňů samozřejmě různě měnil. Problémy s kapacitou ovšem stále přetrvávaly po většinu této doby. „Vcelku tedy prošlo táborem přibližně 1289 vězňů a uvězněným ženám se tu narodilo 30 dětí.“²⁷

Podmínky v táboře byly od samého počátku velmi náročné (dalo by se říci až nesnesitelné). Není tedy divu, že se někteří tamější Romové snažili tábor ilegálně opustit. Ať už se jednalo o pokusy uplatit příslušné osoby nebo o pokusy o útěk. Z uváděných 103 útěků

²⁵ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*, str. 48

²⁶ NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*, str. 38-39

²⁷ NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*, str. 43

ovšem více než padesát procent skončilo nezdarem. Z těch úspěšných můžeme zmínit útěk Josefa Serinka (1900-1974), později známého jako „černý partyzán“, který se poté aktivně zapojil do prvního odboje v rámci partyzánského oddílu Čapajev zformovaného na Českomoravské vrchovině.

3. prosince roku 1942 byl z Let vyslán samostatný transport vězňů do Auschwitzu a čítal 94 osob (78 žen a 16 mužů).

I přesto, že jedním z hlavních účelů těchto táborů byla převýchova Romů k práci, podmínky zde byly pro fyzicky pracující naprosto nevyhovující. Stravu vězni dostávali třikrát denně jen v tom nejnutnějším množství a ve velmi pochybné kvalitě. Tělesný stav vězňů byl tedy velmi špatný. K tomu byl tábor doslova zamořen všelijakými chorobami, proti kterým chyběly léčebné prostředky.

Kromě běžných obtíží, jakými jsou nachlazení, chřipka, angína, katary žaludku a střev, se v táboře hojně vyskytovala nákaza tuberkulózou, břišním a skvrnitým tyfem či zápallem plic. O nemocné se zde od roku 1943 starali dva lékaři a dvě ošetřovatelky.

Úmrtnost na takovém místě byla neobyčejně vysoká. „Celková bilance zdravotních poměrů byla však po devíti měsících existence tábora strašlivá. V době od 16. srpna 1942 do 23. dubna 1943 tu zemřelo celkem 327 vězňů. Z tohoto počtu připadalo nejvíce úmrtí na děti do tří let (101).“²⁸

Neskutečný chaos, velmi špatné zdravotní poměry a nezvládnutá evidence v táboře měla zásadní vliv na celé romské rodiny. Naprosto zde nebyl respektován vztah matka – dítě. Mnoho žen zemřelo nebo bylo převezeno do nemocnice, bylo zařazeno do transportu a nikdo neřešil, co se stalo s jejich dětmi. Pokud těmto dětem nezbyli jiní příbuzní, kteří by se o ně postarali, děti se bezprizorně potulovaly po táboře bez zajištění základních životních potřeb. Takto opuštěné děti pak mnohdy příslušné osoby zaevidovaly až jako zemřelé.

Nezvladatelná situace v táboře byla zřejmě také částečně způsobená neschopností tamějšího vedení. V lednu roku 1943 byl dočasně do tábora v Letech převelen velitel hodonínského cikánského tábora. Tábor v té době totiž představoval jeden velký chaos bez přesné evidence věcí. Všudypřítomná špína jen umocňovala další šíření nemoci. To vyústilo až v naprosté uzavření tábora 17. února 1943. Tábor nesměli opustit nejen vězňové, ale zákaz se týkal dokonce i dozorčího personálu. V případě útěku některého z vězňů měly být ihned použity zbraně. Stejně tak platil přísný zákaz vstoupit do tábora. Osoby zvenku se dle výstražných cedulí nesměly na 200 metrů přiblížit k vnějším hranicím tábora.

4. května 1943 byl sestaven a vyslán druhý hromadný transport vězňů do Auschwitzu. Tentokrát sestával ze 417 osob – mužů, žen a dětí různého věku.

Na konci května započala likvidace tábora. Po několikerém odvšivení byli zbývající vězňové odesláni do cikánského tábora v Hodoníně, či do donucovacích pracoven v Pardubicích a Ruzyni. Malá část vězňů byla na čas propuštěna na svobodu.

Táborem v průběhu jeho devíti měsíční existence prošlo více než 1300 osob. Jedna čtvrtina z celkového počtu vězňů (tzn. více než 325 lidí) zemřela. Polovina vězňů pokračovala dále do koncentračního a cikánského tábora Auschwitz-Birkenau. Zbývající jedna čtvrtina byla předána pod policejní dozor, do donucovacích pracoven, či propuštěna na svobodu (otázkou ovšem je, na jak dlouho).

Cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu měl obdobný osud jako ten výše zmíněný v Letech. Také vznikl po přeměně původního kárného a následně sběrného tábora. Svou činnost zahájil v srpnu roku 1942 a již po měsíci se v něm tísnilo 1 221 vězňů (kapacita osob byla v té době maximálně 300). A protože byl opět počet přicházejících romských rodin

²⁸ NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*, str. 52

mnohem vyšší, než se očekávalo, byla kapacita nedostatečná a tábor se tak od počátku potýkal s poměrně zásadními problémy, protože i po navýšení kapacity na 800 míst, nebyl tento počet dostačující. Někteří vězni a jejich rodiny tak paradoxně byly nuceny přebývat v zabavených stanech a vozech.

Stejně jako v Letech i zde panovaly otřesné podmínky. Nedostatek a špatná kvalita potravin a nedostačující zásobování vším potřebným ještě umocňovalo všudypřítomné nemoci a epidemie. Mezi dětmi, které současně nejvíce trpěly hladem, řádila onemocnění spálou, planými neštovicemi, černým kašlem, záškrtem či spalničkami. Dospělé nejčastěji sužovaly trachomy, tuberkulóza kostí a plic, ale i pohlavní choroby. Není tedy divu, že zde panovalo vysoké procento úmrtnosti vězňů.

Vězni, kteří zde byli internováni, zde nezůstávali stejně dlouhou dobu. Někteří byli na základě rozhodnutí kriminálního ústředí propuštěni na svobodu, někteří se pokusili o útěk a byli dokonce úspěšní. Bohužel ale opět více než padesát procent z těchto pokusů skončilo nezdarem. Mezi úspěšné uprchlíky patřil na příklad pan Antonín Murka (1923-1989), který se na svobodě přidal k partyzánské skupině Jana Žižky z Trocnova.

Další vězni byli průběžně přemísťováni do cikánského tábora Auschwitz. Kromě zařazování vězňů mezi transporty asociálů byly z Hodonína vypraveny i dva hromadné transporty. První proběhl již 7. prosince 1942 a čítal 75 osob (46 mužů a 29 žen) ve věkovém rozpětí od 18 do 78 let. Druhý hromadný transport byl vypraven 21. srpna 1943 a kromě necelých šesti desítek vězňů (nemocní a osoby určené k likvidaci tábora), jež zůstaly, zahrnoval prakticky všechny soudobé vězně tábora.

Celkem se jednalo o 767 osob od několikaměsíčních miminek až po více než šedesát let staré seniory. Nemocní, kteří zůstali v táboře, bohužel osudu neunikli. Na konci ledna byli do Auschwitzu odesláni v transportu asociálů. Zbývajících 26 osob, jež se podílely na vyklizení a likvidaci tábora, bylo následně propuštěno na svobodu (buď jako osoby s převahou árijské krve či jako necikánští vězňové).

Definitivní ukončení provozu tábora připadlo na 1. prosince 1943.

Táborem v Hodoníně prošel téměř stejný počet vězňů jako tím letským, tzn. téměř 1 300 osob. Pro dvě třetiny z nich (téměř 900 lidí) znamenal jen přestupní stanici do Auschwitzu. Jedna šestina internovaných (více než 200 osob) zde našla smrt.

Větší část českých Romů, která po vytvoření seznamů v létě roku 1942 nepodléhala deportacím do výše zmíněných táborů, konečnému řešení cikánské otázky bohužel neunikla. Již 6. prosince 1942 vydal Himmler rozkaz doplněný o prováděcí nařízení hlavního říšského bezpečnostního úřadu o transportu protektorátních Romů do cikánského tábora Auschwitz. Toto rozhodnutí platilo pro celou říši i všechny okupované oblasti Evropy. U nekoncentrovaných skupin Romů mělo dojít ke sterilizaci. Veškeré přípravy těchto kroků probíhaly za maximálního utajení.

Pro sestavení transportů byly použity seznamy ze srpna roku 1942. Veškeré takto „podchycené“ obyvatelstvo bylo ihned zbaveno svého majetku, hotových peněz i cenných papírů. Majetek, který nebyl rozprodán ve veřejných dražbách, následně propadl ve prospěch říše.

Romové odsouzení k přesunu na polské území byli obvykle shromažďováni na periferiích větších měst – na tak zvaných sběrných místech. Zde byly Romům ponechány jen nejnужnější věci každodenní potřeby. Vše ostatní museli odevzdat. Zanechali zde tedy všechny nepotřebné svršky, hotovost, potravinové lístky, pracovní a vojenské knížky a další. Všichni (včetně žen) byli poté ostříhání dohola.

Šanci na záchranu před deportací nebylo mnoho. Jen málo Romů včas odešlo do zahraničí nebo se dokázalo na území protektorátu skrývat. V pár ojedinělých případech Romy zachránila ještě jejich domovská obec, jež se za „své“ Romy zaručila.

Přestože se úřady snažily o co nejrychlejší průběh deportace, celý proces nakonec trval déle, než se předpokládalo, a byl rozdělen do tří částí prolínajících téměř celým rokem 1943 – od počátku března 1943 do ledna roku 1944.

Současně s protektorátními transporty probíhal odsun Romů i z Německa a z ostatních území obsazených Němci. Od konce února do konce března tak bylo z těchto lokalit do táborů Auschwitz-Birkenau odsunuto na 11 400 Romů v první etapě. Z Protektorátu Čechy a Morava byly vypravovány transporty 7., 8., 11. a 17. března roku 1943 a byla tak jimi přesunuta převážná část protektorátních Romů.

Druhou etapu představovaly transporty ze 7. května a 22. srpna roku 1943. Tyto transporty byly zaplněny osobami z letského a hodonínského tábora (viz výše). Součástí těchto transportů byli i příbuzní vězňů z Let a Hodonína.

Poslední, třetí etapa představovala jakési „dočištění“ území. V transportech asociálů z 19. října 1943 a 28. ledna 1944 byly přepravovány osoby, které se nějakým způsobem vyhnuly těm předchozím. Jednalo se o Romy, jež se nacházeli ve vězeních nebo vyšetřovacích vazbách, o pacienty v nemocnicích, či osoby, které byly dopadeny na útěku.

Při bližším prostudování postupu deportace můžeme jasně vidět územní rozdíly (viz Ctibor Nečas, Nad osudy českých a slovenských cikánů). Zatímco v Čechách probíhal odsun důkladněji (Romů se zde nacházelo méně a průběh transportování byl i drastičtější), na Moravě se po prvním odsunu nacházelo procentuálně výrazně více Romů (zbylo zde více než dvacet procent z celkového počtu). To samozřejmě nesly nelibě veškeré úřady, protože všichni tito Romové nemohli být vnímáni jako výjimečné případy, které by měly projít sterilizací. Tyto nesrovnalosti byly tedy vyřízeny v rámci následujících dvou etap.

Černé trojúhelníky a vytetované písmeno Z – na to se scvrknula identita Romů deportovaných do Auschwitz-Birkenau. Cikánský rodinný tábor zde byl součástí koncentračního a vyhlazovacího tábora Birkenau II. Jeho rozloha byla 1 125 arů (150 metrů x 750 metrů).

Po příchodu do tábora všichni dostali pruh látky s černým trojúhelníkem, který muži museli nosit přišitý na kalhotách a ženy na levé polovině hrudi. Současně s tím ještě všichni vězni dostali přidělené číslo, které měli společně s písmenem Z (Zigauner) vytetované na levém předloktí. Malým dětem bylo toto identifikační znamení tetováno na nožičku.

Ubytování byli Romové v barácích tábora Birkenau, které postavili vězni Auschwitzu, v tak zvaných boxech. Jednalo se o tři patrové palandy bez slavníků. Obzvláště spodní patra byla doslova hororová z důvodu všudypřítomných krys.

Někteří vězni, především bezdětní muži a ženy, byli přiděleni na práci. Jednalo se hlavně o práci v táboře, jen ve výjimečných případech mimo něj. Práce vězňům zajišťovala alespoň vyšší přiděly jídla. Většina vězňů ovšem takové štěstí neměla. Denní přiděly jídla byly velmi nízké (naprosto nedostačující) a skládaly se ze zeleninové polévky, trošky chleba, margarínu či salámu a dvou hrnků náhražkové kávy nebo bylinkového čaje denně.

Neustálé přívaly nových a nových vězňů záhy způsobily naprosté přeplnění tábora. Některé obytné bloky měly dokonce obsazenost dva krát větší, než byla jejich kapacita. Absence vody, mizivá hygiena, nedostatek potravin, zamoření krysy a vešmi, ... To vše jen přispělo k extrémně rychle rostoucí nemoci a úmrtnosti. Nejběžnějšími onemocněními byly skvrnitý tyfus, břišní tyfus, úplavice, průjmy a svrab. Již v létě roku 1943 vypukla v táboře epidemie břišního a skvrnitého tyfu. Denně umíraly desítky lidí (vysoká úmrtnost byla obzvláště u dětí a mládeže). V průběhu první poloviny roku od příjezdu prvních romských transportů čítal počet obětí epidemie na jednu třetinu všech evidovaných vězňů. Nemocní, kteří nepodlehli chorobě a kteří neprošli selekcí, byli posíláni do plynových komor, kde byli zavražděni, stejně jako Židé a další.

Ani Romové nešli hrůzným praktikám doktora Mengeleho, který si vybíral především těhotné ženy a dvojčata. Doktor Mengele zřídil v cikánském táboře dokonce zvláštní medicínské centrum, ve kterém zkoumal dvojčata.

Někteří vězni se pokoušeli spasit útekem. Tyto snahy ovšem obvykle končily nezdarem. Dopadení vězni byli buď zastřeleni, nebo vsazeni do bunkru. „Podle neúplných záznamů se pokusilo o útek z tábora 82 vězňů, z toho 20 českého původu.“²⁹

V průběhu roku 1943 byli někteří práce schopní muži převedeni na práce i mimo cikánský tábor. Nejčastěji pracovali přímo v Auschwitzu nebo v některých jiných složkách komplexu Auschwitz-Birkenau. Dalším místem, kam byli vězni posíláni, byl Natzweiler. Účelem přesunu sem byla jednak práce, jednak zařazení romských vězňů do lékařských pokusů.

S blížícím se koncem druhé světové války se dostávala říše do stále větších obtíží. Jednou z nich byl i nedostatek pracovních sil. Došlo tedy k odsunu některých mužů a žen na práci do říše.

První takový transport proběhl v dubnu roku 1944. Téměř devět stovek mužů bylo přesunuto do Buchenwaldu a téměř pět stovek žen do Ravensbrücku. Následný květnový transport deportoval mužské vězně (182 mužů) do Flossenbürgu a ženské vězeňkyně (téměř sto žen) opět do Ravensbrücku.

Romové, kteří zůstali v osvětimském cikánském táboře, neměli v podstatě šanci na přežití. O osudu tábora a lidí v něm bylo rozhodnuto s definitivní platností. Celá akce byla naplánovaná na polovinu května roku 1944. Vězni ovšem tehdy po příjezdu nákladních aut s příslušníky zvláštního komanda SS zůstali ve svých blocích. Neopustili je, jak měli, a celá akce byla zrušena.

Poslední transport pracovních sil proběhl na počátku srpna roku 1944. V tomto transportu bylo převezeno téměř tisíc mužů do Buchenwaldu a téměř pět set vězenkyň do Ravensbrücku. Část vězňů byla ještě následně přesunuta do koncentračního tábora v Dachau.

V rámci těchto přesunů byli evidováni také protektorátní občané, a to v celkovém počtu minimálně 474 osob. Mladí muži z těchto transportů byli přiřazeni do pracovních komand v Doře (pobočka buchenwaldského tábora), v Harzungenu, Elrichu, Ohrdrufu. Ženy směřovaly do Lipska a různých poboček tábora v Buchenwaldu a Flossenbürgu, kde byly umístěny na práci do továren.

Pokud již vězni nebyli více práce schopní, byli posíláni zpět do osvětimského tábora. Ženy, které nebyly poslány zpět a přežily do roku 1945, podstoupily nucenou sterilizaci.

V srpnu roku 1944 tak tedy v táboře zůstaly v podstatě jen práce neschopné osoby – matky s malými dětmi, sirotci, staří a nemocní. Ti byli v noci z 2. na 3. srpna 1944 nahnáni do plynových komor pátého krematoria, kde byli masově zavražděni. Té noci přišlo o život více než tři tisíce Romů, od několikaměsíčních miminek až po starce a stařeny.

Navrátilví se vězni z pracovních transportů byli po příjezdu zpět do Osvětimi zabíjeni. Neměli se totiž již kam vracet. Existence cikánského tábora v Auschwitz II - Birkenau skončila 3. srpna roku 1944 masovým pálením romských těl v jamách v bezprostřední blízkosti tábora.

„Celkem bylo v táboře evidováno 20 923 osob všech věkových kategorií. V evidenční knize mužů jsou záznamy o 10 094 věznicích a v evidenční knize žen jsou obsaženy záznamy o 10 829 vězeňkyních.“³⁰

Do cikánského tábora Auschwitz II - Birkenau bylo z území Protektorátu Čechy a Morava v průběhu druhé světové války v rámci různých transportů deportováno celkem 4 531 osob, z toho 2 194 Romů a 2 337 Romek. Čeští a moravští Romové tak po německých Romech tvořili druhou nejpočetnější skupinu Romů v tomto táboře. Z výše uvedených čísel

²⁹ NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*, str. 66

³⁰ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 29

(celkem 20 923 osob) je patrné, že se jednalo o více než jednu pětinu všech internovaných Romů v cikánském táboře.

„Z původních 6 500 protektorátních Romů byla ponechána na svobodě pouze mizivá menšina, zatímco 4 875 mužů, žen a dětí se stalo objektem nelítostného soustředování v táborech nucené koncentrace. Tam byli romští vězňové větším dílem vyhlazeni.

Jenom v cikánských táborech zahynulo přes 3 000 mužů, žen a především dětí, z toho 326 vězňů v Letech, 207 vězňů v Hodoníně a více než 2 645 protektorátních vězňů v Auschwitz- Birkenau. Neznámý počet příslušníků romské populace z protektorátu zahynul také v Auschwitz, Buchenwaldu, Ravensbrücku a dalších koncentračních táborech.“³¹

Po ukončení druhé světové války a osvobození koncentračních táborů se zpět na naše území vrátilo jen 583 bývalých vězňů. Bez nadsázky je tedy možné říci, že mezi lety 1938 až 1945 byli čeští Romové jako takoví v podstatě vyhlazeni.

Stejný osud postihl i sudetské Romy. Po odtržení od tehdejšího Československa a přiřazení k říši se na ně uplatňovala stejná pravidla a opatření týkající se potírání tzv. cikánského zlořádu.

Tato skupina obyvatel a jejich kultura s druhou světovou válkou v podstatě zanikla.

Nejen období druhé světové války, ale i to, co následovalo po ní, a důsledky těchto skutečností dává do souvislostí Klára A. Samková s psychologickou otázkou Romů a romského pojetí smrti. „Z tohoto pohledu na trauma smrti jako nebezpečné součásti života se také jeví v jiném světle stále protahovaná kauza romského koncentračního tábora v Letech u Písku. Stál totiž v místě, kde je dnes jeden z největších vepřinů jižních Čech. Jako pietní místo byl vybrán neautentický prostor, který se nachází za bývalým táborem a je často zasažen nevábným oděrem zvířecích fekálií. To, že není možné uctívat romské zemřelé na autentickém místě jejich smrti, opět Romům dokazuje, že smrt je nebezpečná nikoliv pro sebe samu, ale i kvůli tomu, co přichází po ní ... Jediné, co může takovou smrt ospravedlnit a přemoci překonat trauma z ní, je dodat jí smysl. Smyslem smrti může být archetypální oběť. Dnešní Romové podvědomě vnímají a interpretují smrt svých předků jako oběť položenou jimi na oltář humanismu a spravedlnosti.“³²

Vybudování důstojného památníku by romskému obyvatelstvu dalo signál, že majoritní společnost vnímá tuto oběť. Romové jako takoví by se tímto symbolickým aktem stali součástí demokratické a humánní společnosti.

Na místě druhého romského tábora v Hodoníně u Kunštátu měl být na základě rozhodnutí vlády České republiky č. 158 z 2. března 2011 o změně usnesení vlády ze dne 4. května 2009 č. 589 k úpravě pietních míst v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu vybudován Památník romského holocaustu. „Cílem památníku je zejména uctění památky všech obětí internace v táborech, se zvláštním důrazem na oběti romského holocaustu v místě někdejšího protektorátního cikánského tábora, vzdělávat a informovat o temné historii tábora zhruba deseti válečných a poválečných let, se zvýrazněním problematiky holocaustu Romů včetně souvislostí s holocaustem Židů a likvidací českého národa v období druhé světové války, a poskytnout podrobné informace o tomto táboře.“³³

Vedením této instituce bylo pověřeno Muzeum Jana Amose Komenského. Logicky se ovšem začala objevovat otázka hlavně z řad romské inteligence, proč nebylo vedení svěřeno Muzeu romské kultury v Brně. „Přitom to byl spoluzakladatel Muzea romské kultury, významný romský představitel ing. Karel Holomek, který o zřízení tohoto informačního a pietního místa přes dvacet let usiloval. I na této úrovni je Romům vládou odpíráno podílet se

³¹ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 83

³² SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*, str. 18

³³ O památníku Hodonín u Kunštátu. Dostupné z: <http://www.npmk.cz/pamatnik/o-pamatniku-hodonin-u-kunstatu>.

na tvorbě svých vlastních dějin.“³⁴ Holocaust tak společnost opět nepřímou rozděloval i o desítky let později. K nápravě došlo na konci roku 2017. Na základě smlouvy ze dne 4. prosince 2017 došlo k převodu majetku státu – areál Památníku holocaustu u Kunštátu - na Úřad pro zastupování státu ve věcech majetkových (ÚZSVM). ÚZSVM následně převedl tento movitý i nemovitý majetek na Muzeum romské kultury v Brně. Dne 6. prosince 2017 byl proveden zápis do katastru nemovitostí.

3.1.8 Situace na Slovensku v období druhé světové války

Poněkud odlišná situace panovala na Slovensku, kde 14. března 1939 slovenský sněm vyhlásil samostatný Slovenský stát. Tato nově vzniklá republika představovala satelitní stát tehdejší Třetí říše, měla na ni silné vazby a druhé světové války se v podstatě zúčastnila jako spojenec Německa. Všechny důležité pozice ve státě obsadili příslušníci Hlinkovy slovenské ľudové strany, v jejímž čele stál římskokatolický kněz Josef Tiso, jež byl následně 26. října 1939 zvolen prvním prezidentem slovenského státu. V roce 1942 potom začal používat titul „vůdce“.

Záhy po vyhlášení samostatného státu byla vydávána nařízení týkající se romského a židovského obyvatelstva. 23. března 1939 vyšlo nařízení o vykazování cikánského obyvatelstva do domovských obcí a o zákazu obchodování koňmi. Romům tedy měly být odňaty listy kočovné i živnostenské (to se mělo týkat jenom obchodu koňmi, ale často byly odnímány živnostenské listy i jiným romským obchodníkům).

Nařízení se původně měla týkat jen nepracujících či kočujících Romů, ale stejně jako v jiných částech Evropy ovlivněné Německem se postupně rozšiřovala na veškeré romské obyvatelstvo.

Postupně také docházelo k vypracování vládního návrhu zákona o potulných cikánech a tulácích, který měl za úkol efektivní zařazení Romů do pracovního procesu. Jednalo se tedy především o exploataci pracovní síly.

18. ledna 1940 byl vydán branný zákon, který odnímal Romům a Židům možnost stát se vojenskými osobami. Dle rozkazu vydaného následujícího února byli všichni Romové a Židé propuštěni z armády (označeni byli jako „pracovník cikán/Žid mimo činné povinnosti“). V souladu s výše zmíněnou snahou o maximální využívání pracovní síly museli Romové vykonávat práce ve prospěch státu.

Speciální pracovní útvary pro asociály a „cikány bez pracovních poměrů“ byly zřízeny v roce 1941. Jednalo se o Hanušovce nad Topľou, Bystré, Nižný Hrabovec. V roce 1943 přibyl další v Ilavě, Revúci, Ústí nad Oravou a v Dubnici nad Váhom, který byl v roce 1944 přeměněn na zajišťovací tábor. Zde byly soustředěny také ženy a děti. Tento tábor jasně připomínal cikánské tábory na území říše a v dalších částech okupované Evropy.

Ani usedlému romskému obyvatelstvu se nevyhnuly různé vyhlášky a nařízení, které upravovaly jejich životní poměry. Romská obydlí, která byla postavena při veřejných státních a vicinálních cestách, musela být odstraněna. Nová obydlí potom musela být postavena na zvlášť určených místech, jež byla na nějakém odlehlém místě. Romové tak opět byli vyčleňováni ze společnosti. Pokud v nějaké obci žily více než tři romské rodiny, zřídil příslušný okresní úřad funkci vajdy, který dohlížel a odpovídal za dodržování všech norem. Ve své funkci byl podřízen místnímu starostovi.

Stejně jako v tehdejší protektorátě, i zde měli příslušníci majoritní společnosti k Romům odlišné postoje. Některé obce se za „své“ romské obyvatelstvo zaručilo jako za své

³⁴ SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*, str. 19

zaměstnance. Tím je uchránili před zavlečením do pracovního tábora. Ne všechny obce také zlikvidovaly romské osady.

Nařízení o soustředění romského obyvatelstva ve vyhlazovacím cikánském táboře Auschwitz- Birkenau se na Slovensku neuplatnilo. Jednak slovenští Romové nedisponovali takovými majetky jako tamější Židé, a jednak jich na Slovensku žil vyšší počet než v okupovaných evropských zemích. Jejich likvidace by tudíž byla časově výrazně náročnější. To ovšem neznamená, že se k takové události neschylovalo.

Romové na Slovensku se také zúčastnili odboje a spolupráce s partyzánskými skupinami. Za tyto skutečnosti potom docházelo od podzimu roku 1944 do jara roku 1945 k masovým popravám vykonávaným příslušníky speciálních jednotek SS.

3.1.9 1945-1950

Do druhé světové války bylo v podstatě možné rozdělit romské etnikum na území dnešní České republiky do tří skupin.

Nejpočetnější skupinu představovali moravští Romové, kteří žili převážně usedlým způsobem života na jižní Moravě od dob Marie Terezie a Josefa II. Tito Romové nejčastěji nosili příjmení Malík, Kýr, Herák, Holomek, Daniel.

Méně početní potom byli čeští Romové, kteří ještě v období první republiky žili polokočovným způsobem života (na zimu měli většinou trvalé bydliště). Častým rodovým příjmením zde bylo Herynek, Janeček či Růžička.

Nejméně početnou skupinou byli tzv. Sintové (němečtí Romové). Jednalo se o specifickou skupinu lidí s častými příjmeními Weinrich nebo Lagrin. Sintové se dvěma výše zmíněnými skupinami v podstatě neudržovali žádný kontakt.

Většina příslušníků těchto etnických skupin na území Česka nepřežila období druhé světové války. V době po roce 1945 tak představovali jen málo početné skupiny.

S koncem druhé světové války nastala pro všechny obyvatele Evropy nová doba. Nejinak tomu bylo pro obyvatele tehdejšího obnoveného Československa. Samostatná Slovenská republika zanikla 3. května 1945 dobytím vojsky Sovětského svazu. Ke kapitulaci slovenské vlády došlo 8. května 1945. Prezident Edvard Beneš prosazoval teorii právní kontinuity Československa. Dle této teorie Slovenský stát fakticky neexistoval a po ukončení druhé světové války Československá republika obnovila svrchovanost nad územím Slovenska.

Vzhledem k důslednému postupu v řešení cikánské otázky byla oblast Čech a Moravy po skončení druhé světové války v podstatě bez Romů. Zbylo pouze několik málo desítek rodin českých a moravských Romů, které měly to štěstí, že se vrátily z koncentračních táborů, či jejichž členové spolubojovali v partyzánském odboji. Toto nepočetné obyvatelstvo se pozvolna rozptýlovalo na území Česka a posléze splynulo s ostatním obyvatelstvem. Odhaduje se, že hrůzy genocidy druhé světové války přežilo z českých zemí maximálně na tisíc autochtonních Romů a Sintů.

Slovenští Romové se do svých domovů vraceli z pracovních táborů. Tito Romové byli od těch českých a moravských, kteří žili ve společnosti poměrně integrovaně, značně odlišní. Ve většině případů se koncentrovali v osadách na okrajích či v blízkosti slovenských obcí. Životní styl, způsob oblékání a stravování, tradiční zvyky atd., to vše bylo diametrálně odlišné oproti způsobu života v Čechách a na Moravě.

Z důvodu chybějící evidence obyvatel byly přesuny Romů v poválečné době dosti nekontrolované, a hlavně nekontrolovatelné a neevidované. Do průmyslových aglomerací Čech a Moravy se přesouvali nejen slovenští Romové, ale také Romové z jiných evropských zemí – z Polska, Maďarska, Rumunska a dalších.

Jak již bylo popsáno výše, některé z těchto přesunů byly neplánované a nekontrolované, naopak jiné byly organizované náboráři. Ti vyvolávali plánované přesuny obyvatel s cílem

obydlet vysídlené pohraničí či získat nové pracovní síly stěhováním z agrárního Slovenska. Válkou postižená republika potřebovala pracovníky pro obnovení zdecimovaného průmyslu a pro vybudování zázemí těžkého průmyslu.

Vlivem těchto migračních pohybů se tak na území Česka dostaly i jiné romské skupiny.

Tu nejpočetnější představovali slovenští Romové (Servike) s příjmením např. Tokár, Tancoš, Mižigár, Červeňák, Kotlár, Dunka a další.

Následující skupina, která na území Česka po druhé světové válce dorazila, byli Romové maďarští (Ungrike). Ti mají úzké vazby na Romy slovenské (často i příbuzenské) a jsou nositeli příjmení Horváth, Šarkozy, Gábor a jiná.

Slovenští a maďarští Romové se souhrnně nazývají Rumungre (Rom ungro – Rom maďarsky z Uher) a představují posledních sedm desítek let nejpočetnější skupinu Romů v České republice (cca 85 % všech, s převahou slovenských Romů).

Izolovanou a málo početnou skupinou (cca 10 % Romů na území Česka) jsou Romové olašští (Vlachike), kteří kočovali ještě na konci padesátých let. Tyto skupiny obyvatel přicházely na Slovensko z jihovýchodu a poté pokračovaly dále do českých zemí. Olašští Romové si udrželi svou typickou kulturu – jazyk, zvyky, hodnotový vzorec, kris (vnitřní soudní právo). V Česku se setkáme s příslušníky skupin Kalderare (dříve kotláři a pocinovači) a Lovare (dříve koňští handlíři). Mezi olašskými Romy nalezneme příjmení Rafael, Stojka, Lakatoš a další.

Migrující Romové odcházeli ze svých domovů, kde žili převážně izolovaně, aby našli pracovní příležitost i lepší bydlení. Tudíž po jejich příchodu do Česka zde docházelo ke značným kulturním střetům.

I přesto zřejmě viděli Romové svoji budoucnost v poválečném Československu pozitivně a nadějně. Již na základě Košického vládního programu (představuje vlastně první ústavu nové republiky) z května roku 1945 bylo postavení Romů zrovnoprávněno. „Diskriminace občanů republiky z důvodů rasových nebude připuštěna.“³⁵

Po roce 1945 bylo záhy nutné zjišťovat početní stavy romské populace, což probíhalo dvojnásobně. V první řadě se jednalo o dva zvláštní soupisy ministerstva vnitra. Následně probíhaly příležitostné soupisy, které byly později nahrazeny pravidelnými evidencemi národních výborů. Ke sčítání docházelo také v rámci pravidelných populačních cenzů.

Je nutné ovšem podotknout, že všechny oficiálně sebrané údaje byly zřejmě podhodnoceny. Reálné počty Romů v Československu byly vždy vyšší.

Migrace obyvatel provází lidstvo již od samotného počátku dějin. V rámci českých zemí jedněmi z největších migračních pohybů byly vnitřní přesuny Romů po druhé světové válce a zahrnovaly všechny myslitelné varianty. Pohyby po území republiky byly řízené i neřízené, jednosměrné i návratové, častou byla také sezónní migrace za příležitostnou prací. Charakteristický byl pro tuto situaci i model tzv. řetězových migrací. Jednotlivci i užší rodiny byli následováni svými blízkými. Ve většině případů je totiž v původních bydlištích nebyl žádný významný majetek, ale byli zde připoutáni jen ke svým rodinám a příbuzným. Nebyl tedy důvod, proč by se do českých průmyslových měst nevydali za nimi. Mnozí z Romů přicházeli z nejchudších oblastí východního Slovenska, kde bylo romské obyvatelstvo soustředěno. Jednalo se tedy o typický příklad urbanizace moderní doby – příliv obyvatelstva do velkých měst byl v té době doslova masový a vycházel z maloměstského a venkovského prostředí. Co se týče přesunu obyvatelstva do českého (a současně vybydleného) pohraničí, pohnutky zde byly jiné. Jednalo se především o snazší možnosti obživy a lepšího bydlení.

³⁵ NĚMEC, Václav. Košický vládní program.

Takové pohyby bylo samozřejmě nutné určitým způsobem regulovat pomocí státních orgánů. To se dělo hned od roku 1945. Jednalo se o snahu směřovat migrující obyvatele do oblastí, kde chyběla především nekvalifikovaná pracovní síla, tedy ne do Prahy nebo např. lázeňských měst.

Současně se opět projevovaly snahy o eliminaci kočovného pohybu a o zabránění vyhýbání se pracovní povinnosti, která byla uzákoněna prezidentským dekretem 88 z roku 1945.

V důsledku stále rostoucího počtu pohybujícího se romského obyvatelstva došlo k opětovnému zavedení tzv. cikánských legitimací (v intencích zákona č. 117/1927 Sb. z.). Přestože byl tento zákon uplatňován až do roku 1950, byl v přímém rozporu s Košickým vládním programem.

Bylo by ovšem mylné považovat výše zmíněné pohyby romského obyvatelstva za kočování. Přesuny byly způsobeny industrializací, urbanizací, vytvářením nového pracovního společenského uspořádání (pro Romy možnost vymanit se z izolovaného prostředí) a postihovaly i tradičně usdlé romské rodiny a skupiny (s tím je spojená výše zmíněná řetězová migrace).

Jen mezi lety 1945-1949 přišly ze Slovenska do Česka dle odhadů až desítky tisíc Romů a položily zde základ pro vznik nejpočetnější menšiny – etnické skupiny dnešní České republiky. S nadsázkou by se tato doba dala označit za počátek nového romského letopočtu v Česku. Od této doby mělo docházet k novému vývoji etnika, k budování vlastní nové identity, hledání svého místa v české společnosti.

Přesnější údaje o počtu romského obyvatelstva v České republice je možné dohledat k roku 1947, kdy úředníci při jednorázové soupisové akci zjistili počet 16 752 Romů. Vzhledem k výše popsaným charakteristikám migračního pohybu Romů je pochopitelné, že nejvyšší koncentrace romského obyvatelstva byla v okolí velkých měst – v Praze a okolí, Brně a okolí, v Olomouci, na Plzeňsku, Kladensku, Ústecku, Mostecku, Královéhradecku a Pardubicku. Příliv nové pracovní síly by byl v ideálním případě ovšem doprovázen i připraveností infrastruktury, která nebyla dostatečná a nestíhala takový nápor nových obyvatel. Romští pracovníci a jejich rodiny tak často žili v naprosto nevyhovujících podmínkách. Problémem v určitých lokalitách bylo také zajištění trvalé školní docházky romských dětí. Všechny tyto potíže souvisely s živelným nárůstem počtu obyvatel. Jak již bylo zmíněno, po válce bylo na územích Čech a Moravy cca tisíc Romů. Soupis romského obyvatelstva v celém Československu z roku 1947 uvádí celkový počet Romů 101 190. Z toho v Česku jich bylo 16 752 (přesná čísla ale byla pravděpodobně vyšší). To znamená, že za pouhé dva roky počet Romů na území Česka vzrostl minimálně šestnáctkrát a spíše více.

Hned v roce 1947 došlo k problémům v místech, kde Romové před tím nežili, tedy v pohraničí. „V roce 1947 se situace v českém pohraničí v důsledku romské migrace začala vyhrcovat. Vládní organizace vyhodnotily romskou přítomnost v pohraničí jako „vážnou překážku v konsolidaci poměrů v pohraničí“ a ministerstvo sociální péče vypracovalo návrh usnesení o zařazení cikánů do pracovních táborů, které by měly eliminovat zejména „neukázněné chování často i hraničící s trestnými činy“ a zabezpečit zaměstnání cikánů v trvalém pracovním procesu.“³⁶

Tento návrh nakonec přijat nebyl. Ovšem už jen jeho projednávání vládou naznačuje, jaká panovala ve společnosti nálada.

Další změny na sebe nenechaly dlouho čekat. Únor 1948 byl zlomový pro celou českou společnost a Romové v té době byli de iure rovnoprávními členy společnosti. Toto postavení

³⁶ DAVIDOVÁ, Eva a Zdeněk UHEREK. *Romové v československé a české společnosti v letech 1945-2012: národnostní struktura, specifika romské rodiny a migrací*, str. 18

jim zaručila nová ústava vydaná 9. května 1948. Paradoxem ovšem je, že Zákon o potulných cikánech zůstal v platnosti až do roku 1950.

3.1.10 1950-1960

Již v roce 1951 vydalo ministerstvo vnitra příkaz týkající se romského obyvatelstva. Měl být zjištěn jejich počet a způsob jakým v jednotlivých krajích, okresech a obcích žijí. Roku 1952 na základě předchozího šetření vydalo ministerstvo vnitra směrnici „Úprava poměrů osob cikánského původu“, přičemž byl přijat osmibodový program převýchovy:

- „1. Zapojení do řádného pracovního poměru a ubytování v místě bydliště.
2. Kontrola správnosti vyplácení mezd.
3. Zvýšený dohled nad docházkou do školy a zajištění umístění cikánských dětí do předškolních zařízení.
4. Výchova ostatního obyvatelstva, již se má dosáhnout odstranění zbytků rasové diskriminace.
5. Odstranění všech projevů diskriminace v úředním styku a ve veřejném životě při současné likvidaci ngramotnosti.
6. Zapojení uvědomělých občanů – Cikánů do převýchovného procesu.
7. Řádná evidence cikánského obyvatelstva.
8. Usazení kočovných Cikánů.“³⁷

Tento program byl zaměřen na převýchovu Romů a na postupné zbavování následků zaostání a byl určen všem stupňům národních výborů. Plnění tohoto programu ovšem důsledné nebylo, a tak bylo dosaženo jen částečných (v některých případech žádných) výsledků při odstraňování ngramotnosti, zlepšování hygienických návyků či v léčebné péči. V této době bývalo také opomíjeno zapojení vzdělaných Romů do jakýchkoliv změn či procesů.

Od roku 1951 byl pohyb osob v rámci republiky do určité míry korigován umístěnkami, které se ovšem vztahovaly na absolventy odborných nebo vysokých škol. Řady těch Romů, kteří inklinovali k pendlerství a sezonním pracím, se tedy vůbec netýkaly.

„V roce 1954 usnesení sekretariátu ÚV KSČ požadovalo, aby cikánské obyvatelstvo nebylo kráceno a opomíjeno v přidělování bytů a při zvyšování kvalifikace a aby byla podporována jeho umělecká tvořivost. Měla se zvyšovat kulturní úroveň Cikánů likvidací ngramotnosti a zlepšovat životní úroveň v jejich táborech a sídlištích (usnesení sekretariátu ÚV KSČ, 1954).“³⁸

V důsledku vlivu politiky východu byla jako přístup k Romům zvolena státem řízená asimilace.

Pokud by asimilace probíhala přirozeným způsobem, bylo by možné popsat geografickou a historickou dynamiku pohybu za sociální a kulturní hranice. Tento vývoj by bylo možné shrnout v několika následujících bodech. „(a) V počátečním stadiu pohybu přes hranice probíhá při jejich překročení hledání místa v sociálním prostoru především na rovině sociálně-strukturální integrace (hledání práce, bydliště, sítě podpory) při zachování značné míry kulturní odlišnosti přistěhovalce. Etnické čtvrtě a komunity mohou sloužit v tomto stadiu jako sub-prostory sociální a kulturní integrace, což ovšem nemusí mít podobu strukturální asimilace. (b) Dalším stadiem je proces zabydlování se, který se vyznačuje kulturní a sociální hybridizací přistěhovalců. Pro toto stadium jsou jako symptomy kulturní asimilace charakteristické disperze v sociálním prostoru, smíšená manželství či zaměstnání v etablované organizaci jako symptomy strukturální asimilace nebo eroze etnické identity a původních jazykových praktik.

³⁷ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 33-34

³⁸ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 34

(c) Třetím stadiem je zakořenění. V něm se vytrácí kulturní jinakost (kulturní/etnický původ ztrácí relevanci) a sociálně-strukturální integrace potomků se uskutečňuje plně skrz dominantní institucionální struktury.³⁹ Politická koncepce řešení cikánské otázky v rámci výstavby socialismu v letech 1948 až 1989 takovému přirozenému procesu nepřála. Všem konceptům a postupům této doby je společné jedno. Šly z venku a ze shora.

Počátkem druhé poloviny 50. let se začaly hromadit potíže v místech soustředění Romů. Takovou situaci bylo nutno řešit. V roce 1956 toto mínění ještě podpořil dokument s názvem „Řešení otázky cikánského obyvatelstva ČSR.“ Na to navazuje „Situační zpráva o trestné činnosti cikánského obyvatelstva“. Na základě této situační zprávy měl být vypracován konkrétní plán, jak řešit „cikánskou otázku“. Jednou ze základních otázek té doby bylo, jak zamezit kočovnému způsobu života Romů. „Do zprávy byly zahrnuty i konkrétní aktuální události převzaté ze stížností a hlášení, jež byly ministerstvu vnitra doručeny počátkem roku 1955. Často bylo naznačováno, že řešení problémů spojených s Romy souvisí s jejich kočovným způsobem života. Kočovní Romové byli označováni za hlavní pachatele trestné činnosti: „Tito lidé vůbec nepracují a živí se výhradně krádežemi a podvody.“ Zmiňovány byly i srážky majoritního civilního obyvatelstva s kočovnými Romy a požadavky národních výborů po zásadním celostátním řešení této otázky.“⁴⁰

V polovině roku 1956 byl tedy rozeslán orientační dopis, který obsahoval seznam opatření, která byla v rámci VB možno použít při usazování kočovných Romů. Tato opatření se týkala zabavování tažných zvířat (koní), zařazení Romů do pracovního procesu a samozřejmě zajištění ubytování. Nejednalo se ovšem o nařízení, nýbrž pouze o návrh možného postupu. Stejně jako již dříve, i v tomto případě byl zřejmý odpor společnosti. Podniky nezaměstnávaly takové osoby, projevovala se nechuť zařazovat Romy do pořadníků na byty a Romové obecně nebyli považováni zrovna za ideální sousedy. Tento návrh tedy jistě nebyl prováděn plošně a kontinuálně po celém území republiky.

5. října 1956 došlo k vydání výnosu Nejvyššího sovětu č. 450 O zapojení potulujících se cikánů do práce. To bylo dalším impulzem pro politické řešení této otázky v Československu. Nejdůležitější úlohou politického zaměření na Romy do roku 1948 bylo především zapojit Romy do trvalého pracovního procesu, čímž se měl zlepšit jejich „nekulturní a zaostalý“ způsob života. Mezi zásadními překážkami této proměny byla především vysoká negramotnost, nízká kvalifikovanost a rozdílný hodnotový vzorec typický pro toto etnikum.

V březnu roku 1958 vydalo politické byro ÚV KSČ usnesení O práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR. Toto usnesení bylo rozesláno na ministerstva a národní výbory k mezirezortnímu připomínkovému řízení, které nezpůsobilo žádnou zásadní změnu dokumentu.

Z této zprávy potom naprosto vymizelo chápání Romů jako svébytného etnika. Nebralo v potaz žádná specifika této minority. Jediný způsob, jakým zde byli stratifikováni, je rozdělení na skupiny kočovní, polokočovni a usedlí. Vzhledem k hlavnímu úkolu, a to asimilaci Romů, je zde zdůrazňována nutnost rozptylování Romů do škol či do různých prací.

Na základě tohoto usnesení získalo ministerstvo vnitra tři zásadní úkoly: příprava zákona odstraňujícího kočovný způsob života Romů, vypracování návrhu přesné evidence romského obyvatelstva a zajištění evidence nejen kočujících, ale i polokočujících Romů národními výbory.

S plnou silou se tedy politické byro ÚV KSČ pustilo do řešení cikánské otázky v roce 1958, kdy vydalo usnesení tvořící základ přípravy zákona O trvalém usídlení kočujících osob.

³⁹ *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, str. 184

⁴⁰ Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945-1989).

Dostupné z: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap03.pdf>.

Národní shromáždění potom v říjnu schválilo zákon č. 74/1958 Sb. O trvalém usídlení kočovných a polokočovných osob. Tímto datem oficiálně startuje koncepce sociální asimilace Romů.

Jednalo se o první podklad pro zastavení kočovného způsobu života. Prováděcí směrnice ministerstva vnitra z prosince 1958 ještě rozšířila působnost tohoto zákona, a to i na osoby žijící do té doby tzv. polokočovným způsobem života, což zahrnovalo provozovatele pout'ových atrakcí, různé opraváře, a také Romy dojíždějící převážně do českých zemí za prací. Ti se následně obvykle vraceli na Slovensko.

Zřejmě za zásadní problém celé této koncepce můžeme považovat fakt, že na romské obyvatelstvo bylo nahlíženo jako na asociály, na sociálně zaostalé obyvatelstvo, které bylo třeba zkulturnit. Socialistická společnost měla za úkol pozvednout tyto spoluobčany na úroveň civilizační i sociální. Postoj vůči Romům charakterizuje i označení „cikáni“ s malým písmenem c na začátku. Nebylo na ně nahlíženo jako na etnikum se svými specifiky. Asimilace spočívala v přizpůsobení se majoritě ve všem, v kompletním kulturním projevu majoritní společnosti. Cenou za zapadnutí do společnosti je ztráta vlastního způsobu života.

Nejvíce se výše zmíněný zákon dotkl olašských Romů, jejichž soupis byl na základě zákona vytvořen od 3. do 6. února 1959 a měl posloužit jejich násilnému usazení.

Současně zákon sloužil i k rozptylu ostatního romského obyvatelstva do majoritní společnosti, čímž by se potlačily jeho etnické projevy. Do soupisu bylo zahrnuto 46 500 osob. Ne všichni byli ovšem typickými kočovníky. Někteří pouze přejížděli ze svého domova na Slovensku na Moravu a do Čech za prací.

Kočovní Romové zhruba ještě do 20. let 20. století využívali jako obydlí tzv. šátře či cerhy (stany). Později k těmto účelům sloužily vozy – tzv. vurdona, které byly obydlím i dopravním prostředkem. V některých případech byly vozy nahrazeny maringotkami. Ty Romové získávali od cirkusů či „světských“. Protože se jednalo o jejich domov, často je různě zdobili a malovali. Snažili se zde vytvořit útulné prostředí pro život.

Usazení Romů proběhlo ze dne na den a bylo skutečně násilné a doprovázené policejními akcemi, demontováním kol vozů a odvedením koní za účelem prodeje. Romové měli povinnost usadit se tam, kde byli právě zastíženi. V případě potřeby měly obce poskytnout Romům náhradní ubytování.

Jako určitý doprovodný materiál k zákonu č. 74/1958 Sb. byla v roce 1959 vydána brožura s názvem „Práce mezi cikánským obyvatelstvem“, která obsahovala doslovné znění zákona č. 74/1958 se všemi prováděcími směrnicemi ministerstva školství, zdravotnictví a vnitra a projevy řečníků. Tuto brožuru obdržely národní výbory a sloužila též jako metodická příručka příslušníků VB.

Realizace samotného zákona byla z velké části na národních výborech.

V paragrafu 1 tohoto zákona bylo uvedeno, že národní výbory budou osobám, jež kočují, poskytovat veškerou potřebnou pomoc hlavně při opatření zaměstnání a vhodného bydlení.

V paragrafu 2 bylo vymezeno, co znamená kočovný způsob života, který „vede ten, kdo se ve skupině nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci nebo se živý nekalým způsobem, a to i tehdy, je-li v některé obci hlášen k trvalému pobytu.“⁴¹

Paragraf číslo 3 vymezoval tresty za porušení zákona kočováním. Ti, kteří se provinili, mohli být potrestáni odnětím svobody na šest měsíců až tři roky.

Na základě paragrafu číslo 4 byly potom vydávány předpisy a směrnice k provedení tohoto zákona (např. evidence osob, zápisy do matriky, zjišťování totožností a další).

⁴¹ Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). Dostupné z: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap03.pdf>.

Paragraf 5 udával účinnost zákona dnem vyhlášení. Výjimkou byl paragraf číslo 3, který účinnosti nabýval 1. března 1959.

Bezpečnostní složky v provádění tohoto zákona hrály vedlejší roli. Jejich zapojení bylo pouze dočasné při celostátním soupisu a pak samozřejmě při postihu osob nedodržujících tento zákon.

V noci ze 3. na 4. února 1959 obešli romské rodiny sčítací komisaři. V této době měli příslušníci veřejné bezpečnosti pohotovost a byli přesouváni do oblastí s vyšší koncentrací Romů. Na okresní úrovni bylo prováděno pracovníky veřejné bezpečnosti daktyloskopování Romů. Současně tito příslušníci dbali na řádný průběh soupisu a na udržení bezpečnosti a pořádku.

„Do soupisu bylo vzato 46 500 osob, z toho 23 207 ve věku nad 15 let.“⁴² Nedobrovolně bylo k soupisu předvedeno jen necelých 850 osob. Místo, kde byly jednotlivé osoby registrovány, bylo nyní považováno za jejich „domovskou obec“. Dle zákona se nyní tato obec měla starat o potřeby „svých“ Romů. To se týkalo primárně zajištění ubytování a práce (hlavně pro muže), sekundárně obce zajišťovaly také další potřeby, jako je zajištění lékařského ošetření či školní docházky dětí. Osoby, u nichž byla provedena registrace, dostaly razítko do občanského průkazu a u veřejné bezpečnosti měly vyplněný třídílný evidenční štítek.

Problém mohl nastat ve chvíli, kdy se chtěl někdo z romské populace přestěhovat nebo třeba oženit či provdat na jiné místo. Tyto změny musely být vykomunikovány a schváleny mezi oběma okresy. Nejednalo se ovšem o pouhou formalitu, neboť se vyskytovaly případy, kdy ke schválení nedošlo. V tomto ohledu je jasně patrné, že nový zákon do určité míry omezoval svobodu pohybu Romů. Můžeme si zde také všimnout jasné podobnosti s předchozím zákonem č 117 z roku 1927 Sb., O potulných Cikánech. I v této době byla likvidace kočování tvrdá a nehumánní.

Na druhou stranu tento zákon poskytl Romům, kteří stáli o usazený způsob života a stabilní domov, podmínky k tomu, aby takový domov získali, jejich dětem byla poskytnuta zdravotní a školská péče. Bylo požadováno, aby Romové získali návyky usedlého způsobu života, aby žili jako řádní občané, získali zodpovědnost a disciplínu a aby byla odstraněna poměrně vysoká negramotnost.

Všechny změny, které se dle zákona 74/1958 Sb. začaly dít, byly doprovázeny jedním zásadním nedostatkem. Naprosto nerespektovaly etnická specifika Romů. Zůstává otázka, zda snižování negramotnosti a kojenecké úmrtnosti, zvyšování lékařské péče (hlavně preventivní prohlídky a očkování), vznik nových škol a tříd pro romské děti, poskytování nového bydlení (možnost postavit si nový dům, přidělení nového bytu) a získání nového zaměstnání (nejen pro muže, ale i pro řadu žen a dívek), plně vykompenzovalo ztrátu vlastní identity a etnické příslušnosti. Romové přicházeli o své tradiční hodnoty, rodiče na své děti přestávali mluvit romsky, někteří se dokonce za příslušnost k tomuto etniku začali stydět. Mnohem snadněji přejímali Romové od majoritní společnosti vnější znaky – hlavně materiální kultury. Materiálně se Romové velmi přibližovali „gadžům“, kulturně a společensky už ovšem nikoliv. Romové zůstávali v jakémsi vakuu někde mimo majoritní společnost. Není tedy divu, že Romové nahrazovali své tradiční hodnoty negativy, která odpozorovali převážně z dělnického a někdy až ze sociálně patologického prostředí, v němž se vlivem své izolovanosti brzy ocitnuli.

Romové se v podstatě poprvé dostali do situace, kdy byli závislí na společnosti a mohli čerpat nabídky, které jim poskytovala. Ne vždy se ovšem jednalo o vývoj pozitivní. „Využívají například možnosti odkládat děti do dětských domovů, ženy sklouzávají k obstarávání prostředků k obživě tradici se vymykající prostitucí. Důsledkem vykořenění Romů

⁴² Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). Dostupné z: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap03.pdf>.

a dalekosáhlých sociálních změn v jejich komunitě je patrně i páchaní některých dříve u Romů nevídaných kriminálních deliktů.⁴³ Dalším novým negativním jevem, který doba přinesla, bylo potom gamblersství, alkoholismus a drogová závislost.

3.1.11 1960-1970

Na počátku 60. let docházelo i k řešení otázky koncentrace romského obyvatelstva v osadách na Slovensku. Roku 1962 byla ÚV KSČ vydána směrnice zabývající se likvidací romských osad na Slovensku. To jen podpořilo migraci ze Slovenska do Česka, kdy Romové odcházeli do průmyslových oblastí Moravy a Čech z převážně agrárního prostředí Slovenska.

V polovině 60. let bylo nutné uskutečnit revizi politického řešení romské otázky, která by přinesla nové asimilační postupy.

Prvním krokem bylo vydání usnesení předsednictva ÚV KSČ z 15. července 1965, které reagovalo na nedostatky v činnosti komisí zabývajících se prací mezi romským obyvatelstvem a v ubytování a pracovním zařazení Romů. Byl tedy zřízen Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva. Praxe totiž ukázala, že se neustále zvyšoval počet romských obyvatel, kteří žili v nevhodných podmínkách.

„Usnesení vlády ČSSR č. 502/1965 Sb. ze 13. října 1965 stanovilo následující pořadí důležitosti úkolů:

- 1) likvidace romských osad a chatrčí a řešení bytového problému Romů,
- 2) zabezpečení povinné školní docházky dětí a výchovy mládeže,
- 3) zařazování práceschopných mužů do pracovního procesu.“⁴⁴

Tyto úkoly měly být splněny na základě realizace řízeného a systematického rozptylu z míst vysoké koncentrace Romů. Proto usnesení navrhovalo novelizaci z. 74/1958, nebo vytvoření zákona nového zaměřeného na řízený rozptyl Romů. Takový zákon by přesněji vymezoval povinnosti národních výborů včetně způsobu, jak mají provádět evidenci těchto osob. Novelizace zákona by se měla více zaměřit na současné problémy porušování právních předpisů (např. neplacení alimentů či příživnictví).

Toto usnesení mělo poměrně širokou působnost. Předseda Státní plánovací komise a ministerstvo financí měli zastřešit realizaci zásad a harmonogramů a zajistit ve státním plánu a rozpočtu potřebné finance a materiální prostředky.

Ministři a vedoucí ústředních orgánů měli uloženo hlavně ve výrobních resortech zaměřit svou pozornost na pracovní zařazení Romů a jejich bytové problémy. Dále ministři a vedoucí ústředních orgánů měli uloženo „pečovat o začlenění cikánské mládeže do učební i pracovního poměru tak, aby daleko větší část této mládeže než dosud (i když nemá ukončené základní vzdělání) byla soustavně připravována pro výkon kvalifikovaného povolání.“⁴⁵ Je zde jasně patrný posun od zákazu kočování a nuceného usazení k výchově a přípravě mládeže na výkon povolání. Po stovkách let, kdy pro Romy vzdělání nemělo téměř žádný význam (z celkem pochopitelných důvodů, viz předchozí), byl kladen důraz i na výchovu a vzdělávání mladé generace. Účinnost, efektivita a způsob, jakým byli mladí motivováni, byl ovšem různý a jistě kontinuálně nezasahoval veškerou romskou mládež v republice.

Usnesení se v otázce vzdělávání a mládeže obracelo i přímo na ministerstvo školství a kultury a na rady krajských výborů, kterým uložilo:

„a) věnovat zvýšenou pozornost výchově cikánské mládeže a převýchově dospělého obyvatelstva;

⁴³ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*, str. 52

⁴⁴ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 102

⁴⁵ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 83-84

b) ve výstavbě mateřských škol a internátních dětských domovů a při zřizování školních družin věnovat mimořádnou pozornost oblastem s velkým počtem cikánského obyvatelstva, nadále zřizovat přechodné třídy pro cikánské děti na základních školách tam, kde je třeba;

c) dbát, aby rozmisťovací komise na základních devítiletých školách věnovaly větší pozornost než dosud rozmisťování cikánské mládeže podle jejího nadání, schopností a zájmů i důslednému projednání jejího dalšího vzdělání s rodiči;

d) v osvětové práci mezi cikánským obyvatelstvem hledat nové účelné formy a metody a dbát na zajímavost a pestrost obsahu výchovných prací.⁴⁶

Usnesení se vztahovalo i na tehdejší média. Československé televizi a filmu, Svazu Československých novinářů a Československému rozhlasu bylo uloženo, aby v rámci své působnosti napomáhaly vytvářet správné vztahy mezi majoritní a romskou společností.

Současně bylo předsedovi Československé akademie uloženo, aby byl zabezpečen sociologický výzkum romské otázky v ČSSR včetně předložení z něj vyplývajících závěrů.

Rady krajských národních výborů měly uloženo zaměřit se na likvidaci romských ulic, čtvrtí či osad. Měly tedy vládnímu výboru předložit návrhy této činnosti včetně vymezení nutných prostředků.

Usnesení dále podává i doporučení, a to předsedovi Ústřední rady odborů ve spolupráci s předsedou Československého svazu mládeže, aby zvýšili péči o pracovní problémy romského obyvatelstva, jejich bytové problémy, přijímání romských dětí do různých zařízení (sociálních, zdravotnických, rekreačních) a likvidaci negramotnosti. Předsedovi Československého svazu mládeže dále doporučuje, aby zabezpečil spolupráci svazu v souvislosti s řešením otázek výchovy romských dětí a mládeže.

Byly tedy vypracovány zásady pro organizovaný rozptyl. Mezi lety 1966 až 1968 mělo být přesunuto cca 1 100 rodin ze Slovenska do Čech a na Moravu. Tímto způsobem byla ovšem přesunuta necelá polovina z těchto rodin (konkrétně 494). I přes to, že počet nedosahoval původních plánů, přesuny probíhaly dosti živelně a značná část byla nekontrolovatelná. Do toho všeho situaci komplikovaly tradiční rodové vztahy v rámci romské komunity, které představovaly i určitou záruku morálního řádu, a neustále panující předsudky v majoritní společnosti. V těchto chvílích vznikají nová místa koncentrace romského obyvatelstva (viz Chánov v Mostě), kde se soustředili příslušníci etnika z odlišných prostředí a skupin vedle sebe. Toto nebyla fungující společenská jednotka, která by se po desetiletí vyvíjela. Tyto moderní romské osady vznikly naprosto bez pochopení a respektování romské kultury. „Výrazné rozdíl mezi jednotlivými Romy i existence meziskupinových bariér, např. v podobě uplatňování speciálních rodinných pravidel, znemožnily harmonické soužití ve společných sídlištích. Při adaptaci na nová bydliště pak přistupoval i další problém, a tím byla praktická neznalost některých vymožeností civilizace a jejich použití (splachovací záchod, plynový sporák apod.).“⁴⁷

„Právě v tomto období došlo k největší morální devastaci Romů jako svébytné etnické skupiny. Základem pro chybný postup byla záměrná klasifikace Romů jako příslušníků sociální, přesněji sociálně patologické skupiny obyvatel, nikoliv skupiny etnické, jež má právo na pěstování a rozvoj svých specifík. Specifika kulturní i etnická pak byla považována za nežádoucí projev retardace.“⁴⁸

Ovšem tato situace měla v rámci romské komunity i kladné stránky. Neustále docházelo ke zvyšování kvality poskytované lékařské péče, současně se mezi Romy snižovala

⁴⁶ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 83-84

⁴⁷ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*, str. 52

⁴⁸ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*, str. 53

negramotnost a zvyšovala kvalifikace. Ještě v podstatě před pár lety nebylo ani myslitelné, aby romské děti šly někam „do učení“.

Činnost Vládního výboru zabývajícího se těmito otázkami ovšem záhy skončila. Ustala s rokem 1967. V roce 1968 se jeho členové ani jednou nesešli a činnost Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva byla oficiálně ukončena na konci téhož roku vládním usnesením č. 384 z listopadu roku 1968. Toto usnesení současně přenášelo působnost na nově konstituované ministerstvo práce a sociálních věcí ČSSR.

V druhé polovině 60. let dochází k nárůstu kriminální činnosti některých Romů. Například padělali výjezdni doložky či s nimi obchodovali, díky čemuž se dostávali za hranice, odkud přiváželi ojeté automobily (hlavně ze západu) a další nedostatkové zboží, které potom přeprodávali. V této době se pozornost kriminálních a pořádkových orgánů na Romy soustředila více.

Konec 60. let s sebou přinesl mnoho společenských a politických změn. Období demokratizačního procesu „Pražského jara 1968“ a stále narůstající nespokojenost Romů s formou, s jakou stát řešil jejich otázku, vyústilo v ustanovení Svazu Cikánů – Romů v české i slovenské části republiky v roce 1969.

Jednání ustavujícího sjezdu proběhlo 30. srpna 1969 v Brně a účastnilo se ho 176 delegátů. Za předsedu svazu byl jmenován Miroslav Holomek. Svaz nebyl organizací pouze na republikové úrovni, ale i na krajské, kde byly vytvořeny patnáctičlenné výbory.

Shrnutí hlavních bodů ustavujícího sjezdu Svazu Cikánů – Romů jsou následující:

„ – Romové jsou početnou společenskou skupinou, mající charakter specifické etnicko-sociální pospolitosti, která je spjata s určitými znaky.

– Pocit sounáležitosti získaný vývojem a hodnoty, které byly Romům od malička vštěpovány, jim i dnes pomáhají udržet životní rovnováhu ve složitém společenském vývoji.

– Existuje zde spjatost s určitými tradicemi a kulturně-společenskými hodnotami; hodnoty, zvyky a tradice se přenášejí z generace na generaci a zachovávají se u Romů žijících mezi ostatními občany jako národnostní moment, a tedy jako záměrný výraz odlišnosti.

– Romové dosud neměli možnost projevit se jako společenská skupina, protože jejich hodnoty byly neustále popírány, omezovány a znehodnocovány bez bližšího poznání. Pokud byli bráni jako celek, pak byly především zdůrazňovány jejich negativní rysy, které lze spíše považovat za formy obrany a odporu proti tlaku.“⁴⁹

Svaz podnikal také hospodářskou činnost, a to vedení vlastního podniku (Nérodrom), jež byl založen na jaře roku 1970 a měl zaměstnávat Romy. Špatné hospodaření a nedostatečná komunikace nakonec ale způsobily, že byl podnik zrušen.

Toto období můžeme považovat za jakýsi světlý bod romských dějin. Jednalo se o významný krok, protože Romové měli poprvé v české historii vlastní organizaci, jejímž prostřednictvím se mohli vyjadřovat k vlastním problémům.

Slovenskými představiteli Romů usilujících o vznik svazu byli první romský lékař Ján Cibula a pánové Anton Facuna, Antonín Pompa, Ferdinand Bihári a JUDr. Gustav Karika. Z řad české romské inteligence se na přípravě svazu podíleli v prvé řadě např. ing. Miroslav Holomek, učitel Antonín Daniel, JUDr. Tomáš Holomek, historik Bartoloměj Daniel a další.

Tento svaz mimo jiné usiloval o uznání Romů za národnost žijící v rámci Československa, což ovšem zůstalo nenaplněno.

Naopak mnoho věcí se svazu podařilo. Byl vydán první romský časopis u nás Zpravodaj (později Romano lil' = Romský list), podporovány byly i různé kulturní akce (v rámci zviditelnění a rozvoje romské kultury), zakládaly se pěvecké a taneční soubory (odhady z roku

⁴⁹ ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 36

1970 uvádějí okolo sta uměleckých souborů) a byl navázán i kontakt s Romy ze zahraničí. Svaz se také zabýval otázkami školství. Na úrovni jednotlivých krajů byly zjišťovány a sumarizovány údaje o romských žácích. Nevyhovující se v té době jevil přístup vyučujících k romským žákům. Z tohoto důvodu a za účelem odstranění problému byla připravena publikace pro učitele romských dětí. Další potíží představovala (a stále ještě představuje) vysoká absence romských žáků. Vybraní romští aktivisté proto v těch nejohroženějších oblastech obcházeli domovy žáků, kteří nedorazili do školy, a zjišťovali důvody jejich absence.

Na počátku roku 1969 měl svaz, který fungoval v rámci Národní fronty, již 1 500 členů. Na konci následujícího roku to bylo již 4 846 členů (tedy více než tři krát tolik). Po dalším roce činnosti, v roce 1971, byl již počet členů na sedmi tisících a v roce 1972 narostl až na počet 8 500.

Do tohoto pozitivního vývoje romské komunity bohužel vstoupila normalizace. KSČ s takovým postupem integrace nesouhlasila a zasáhla. Ukončení činnosti svazu proběhlo administrativním zásahem, třebaže důvody byly zřejmě politické (obava z tlaku na přiznání statutu národnosti), za marného protestu nejen vedení, ale i řadových členů, sympatizantů a romistů. Oficiálním důvodem pro rozpuštění svazu bylo nedůsledné plnění předem stanovených cílů, málo početná členská základna, výše zmíněné chyby v hospodaření a odklonění se od hlavního cíle, což měla být kulturně výchovná činnost.

Tento krok můžeme považovat za chybný. Poprvé v historii se Romové podíleli na činnosti týkající se jejich etnika, byli jejími aktéry a spolurozhodovateli. Z výše uvedeného je patrné, že svaz fungoval a Romové měli chuť participovat na činnosti svazu. „Činnost svazu byla založena na principech rovnoprávného a bezkonfliktního soužití majority s romskou menšinou, která se nechce asimilovat, ale deklaruje pozitivní etnická specifika a dále je rozvíjí.“⁵⁰

K činnosti Svazu Cikánů-Romů se později v 70. letech vyjádřili také signatáři Charty 77 ve svém dokumentu Postavení Cikánů-Romů z prosince 1979. Chartisté zde zastávají názor, že svaz byl vždy loajální a vládní moc jej donutila ukončit svou činnost. „Při procedurách vedoucích k rozpuštění Svazu Cikánů-Romů byli členové vedení této organizace vystaveni neomalnému nátlaku a nepokrytým výhrůzkám, projevíli však vytrvalost a statečnost jaké ve svazcích a spolkových činnostech v Československu 70. let nemá obdoby. Romové s vysokoškolským vzděláním, kteří se na činnosti Svazu Cikánů-Romů aktivně podíleli, se v současné době v mnoha případech žijí nekvalifikovanou prací.“⁵¹

V souladu s tehdejšími normalizačními procesy bylo kromě ukončení činnosti také nemožné pro Romy i romisty vyjíždět na mezinárodní kongresy a akce.

Na mezinárodní scéně je přitom Romům v této době již věnována pozornost. Přestože jsou Romové jako etnikum značně nehomogenní a jejich uskupení je značně diferencované nejen v mezinárodním měřítku, ale i v rámci jednotlivých států, vytvořili společně mezinárodní organizaci International Romani Union (IRU). Na prvním ustanovujícím kongresu této organizace, který proběhl v Opringtonu nedaleko Londýna v roce 1971, bylo veřejně proklamováno správné používání pojmenování Rom. Tohoto kongresu ještě měli možnost zúčastnit se i čeští zástupci.

⁵⁰ HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*, str. 53

⁵¹ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

3.1.12 1970-1980

Počátek 70. let ovšem přinesl i jisté pozitivní změny. Romská otázka se začala řešit prostřednictvím koncepce společenské integrace (nahradila předchozí státem řízenou asimilaci), která již neměla být tolik násilná a měla se zaměřovat spíše na materiální a sociální výhody.

Poměrně značná pozornost byla věnována vzdělávání a školství. V souladu s tím byla vydána směrnice O výchově a vzdělávání výchovně zanedbaných a prospěchově opožděných romských dětí, která se věnuje především předškolnímu a základnímu vzdělávání dětí. Je zde zdůrazňována nutnost zřizování tříd pro adaptaci romských dětí při mateřských školách a speciálních tříd pro zvláště prospěchově opožděné děti (1. – 5. ročník základních škol), dále jsou zřizována oddělení školních klubů a družin, či výchovných skupin v dětských domovech. Pokud bylo ve třídě základní školy více než pět romských žáků, neměl celkový počet žáků ve třídě překročit dvacet pět. Zařazení dětí do romských školek a tříd mělo být dle směrnice jen po dobu nezbytně nutnou.

17. září 1970 bylo vládou přijato usnesení č. 223/1970 O provedení soupisu občanů cikánského původu. Tento soupis proběhl v rámci pravidelného sčítání lidu, domů a bytů. K 1. prosinci 1970 bylo sečteno celkem 219 555 Romů na území tehdejší republiky. Na českou část státu připadalo 60 279 Romů.

V 70. letech se v rámci řešení romské otázky kladl velký důraz na výchovu a vzdělávání. Jedním z prvních projevů nově zvoleného směru bylo vydání usnesení vlády ČSR č. 279/1970 Sb., ke zprávě řešení otázek cikánského obyvatelstva ze dne 25. listopadu 1970. Romové zde byli poprvé pojati jako etnická skupina.

Z vládního usnesení č. 279/1970 také vyplýval postup při zařazování romské mládeže po ukončení povinné školní docházky, ať už do učení nebo pracovního procesu. V této situaci bylo upřednostňováno zařazení do některého z učebních oborů jako příprava na kvalifikovanou práci. Tato strategie měla ovšem dvě hlavní úskalí. Mnoho žáků romského původu ukončovalo povinnou školní docházku (pro časté opakování) v nižších ročnících (i v 5. nebo 6. třídě), chyběly jim tedy základy ve vzdělání. Druhým problémem byl i poměrně nízký zájem rodiny o vyučení svých dětí. Někteří rodiče jej nepovažovali za důležité (sami obvykle žádné vyučení neměli a živili se nekvalifikovanou prací), některé rodiny zase neměly dostatek financí, aby dítě „drželi na škole“. Proto se na takové obory většinou hlásily děti z již integrovaných rodin. A tak i přes veškeré státní koncepce většina romské mládeže nakonec volila nástup do pracovního poměru.

Na základě usnesení 279/1970 vznikla o rok později Komise vlády ČSR pro řešení otázky cikánského obyvatelstva. Komisi předsedal ministr práce a sociálních věcí a zaměřovala se především na sociální otázky, zvyšování kvalifikace, zdravotní prevenci a zlepšování hygieny. Dále byl zjišťován rozsah romské kriminality (včetně kriminality mladistvých). Jako příčiny stále stoupající kriminality romského obyvatelstva mohlo být uvedeno:

- „ – distance majoritní společnosti;
- nepříznivá sociální situace;
- nízká vzdělanost a kvalifikace;
- duchovní a fyzická chudoba“⁵²

„Kriminalita Romů, doložená řadou statistik, vykazovala v polovině sedmdesátých let setrvalou, pozvolně vzestupnou tendenci. U objasněných trestných činů byl konstatován vzrůst podílu romské kriminality z 5,5 % na 6,5 % v období let 1974 až 1976. U přečinů byla rostoucí tendence ještě markantnější, neboť zaznamenala vzrůst o 2,4 %. Specifikem kriminality Romů

⁵² ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*, str. 38

byly především krádeže prosté, krádeže vloupáním do bytů, loupeže, rvačky a ublížení na zdraví – tedy trestná činnost řešená především v rámci kriminální služby po linii obecné kriminality. Nezvykle vysoká byla rovněž prostituce a kriminalita romských žen obecně, pohybující se u trestných činů i přečinů kolem 11 %. Obdobně markantní oproti majoritě byla kriminalita romských dětí a mladistvých.⁵³ Nejvyšší potom byla kriminalita Romů v kraji Severočeském, Západočeském a Severomoravském. Celá situace nebyla řešena jen na úrovni veřejné bezpečnosti, ale také místní správy v rámci komisí působících při národních výborech.

Do kompetencí Komise spadala také kontrola činnosti komisí na úrovni národních výborů.

Členem Komise byl i jeden romský představitel, ing. Miroslav Holomek (v té době předseda Svazu Cikánů-Romů).

Komise měla organizovat a koordinovat přípravy opatření vlády vztahující se k řešení otázek romského obyvatelstva, vydávat podněty k vypracování odborných studií a rozborů romské problematiky.

Protože činnost Komise byla velmi rozsáhlá, zasahovala hned do několika resortů, které měly vymezené jednotlivé úkoly.

V rámci odboru školství to bylo např. vydávat metodické pokyny a vypracovávat dlouhodobé koncepce předškolní a školní výchovy.

Odbor zdravotnictví měl zaměřit na prohloubení zdravotní péče, ale i zdravotní výchovy tam, kde bylo potřeba.

Odbor kultury měl zhodnotit dosavadní kulturně-výchovnou práci s romským obyvatelstvem a vymezit budoucí zásady v oblasti kulturního života Romů.

Asi nejvíce úkolů měl odbor práce a sociálních věcí, který se měl zaměřit na romské pracovníky a jejich stabilitu v zaměstnání, snižování negramotnosti a zvyšování kvalifikace, na pomoc v řešení sociálních a bytových problémů (i v případě sezónních prací), na umístování romské mládeže do učebních oborů, příp. internátních zařízení, na vytvoření organizačních a materiálních předpokladů pro výkon sociální práce.

Komise měla dále upozorňovat ústřední orgány ČSR a krajské národní výbory největších českých měst (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň – současně kraje s největším zastoupením romské populace) na specifika romské problematiky.

Těmto radám bylo doporučeno:

- rozšiřovat speciální výchovná a vzdělávací zařízení pro romské děti v mateřských školách, dětských domovech a školních družinách s vysokou koncentrací romské mládeže;
- zaměřovat se na rozmístění romské mládeže po ukončení povinné školní docházky;
- vyrovnávat sociálně-ekonomickou a kulturní úroveň Romů a majority;
- rozšiřovat sociálně-výchovnou práci v romských rodinách.

Při zřizování komisí při národních výborech byly za členy vybírány osoby se zkušenostmi z práce s Romy a politickými zkušenostmi, osoby z míst s vysokou koncentrací romského obyvatelstva a Romové, kteří již dosáhli určitého stupně integrace.

V roce 1973 byly při jednotlivých komisích vytvořeny aktivity občanů, kteří měli pomáhat řešit konkrétní otázky romského obyvatelstva v oblasti pracovní, kulturní, školské a sociálně-výchovné. Tyto aktivity se měly držet předem stanovených zásad.

Od roku 1974 do roku 1978 počet komisí národních výborů pro otázky romského obyvatelstva vzrostl ze 188 na 220 v rámci ČSR a počet aktivů z 97 na 139.

⁵³ Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). Dostupné z: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap03.pdf>.

Výše popsané usnesení v Českých zemích tedy ukončilo politiku rozptylu a přesunů. Na Slovensku ke stejné situaci došlo až v roce 1972, kdy zde byla také zřízena speciální komise.

Ministerstvo kultury a ministerstvo školství se romským žákům věnovalo i následující roky. Věstník z roku 1972 obsahuje metodické pokyny k výchově a vzdělávání romských žáků.

V první řadě se zabývá předškolní výchovou, kterou by měly děti absolvovat bez ohledu na zaměstnanost či nezaměstnanost matky. Důležitou roli při školním vzdělávání totiž hraje znalost jazyka, která byla u některých romských dětí velmi slabá. Dále je zdůrazňován význam tělesné, výtvarné a hudební výchovy a pracovních činností dětí. Je zde doporučeno zřizovat samostatné romské mateřské školky v místech, kde je vyšší koncentrace romského obyvatelstva, aby zde byly rozvíjeny výše zmíněné vlohové a talenty.

V druhé řadě se věstník zaměřuje také na školní výchovu (doporučení jsou určena pouze pro žáky, kteří mohou být považováni za zanedbané či prospěchově opožděné), kde by měl být kladen důraz na výuku jazyka (nedostatečná znalost českého jazyka byla velmi často problémem i rodičů). Při klasifikaci neměl být používán nejnižší stupeň a pro výchovně zanedbané a prospěchově opožděné děti by měly být zřizovány speciální třídy. Zařazení do takové třídy by nemělo být automatické, ale mělo by mu předcházet nejprve posouzení dítěte a jeho fyzického a psychického stavu a rodinného zázemí. Vhodné bylo v tuto chvíli i vyšetření odborníkem. V těchto speciálních zařízeních nemělo docházet jen k odstranění prospěchových nedostatků žáků, ale také je mělo adaptovat na určité výchovné prostředí. Žákům prvního stupně s velmi špatným prospěchem bylo učivo prvního až pátého ročníku rozloženo a upraveno tak, aby měli žáci ukončený alespoň pátý ročník.

Kromě školních znalostí a dovedností se tato zařízení zaměřovala i na osvojování hygienických návyků, jakými je např. čištění zubů a výměna oblečení.

Návrat do původní školy (či jiné „normální základní školy“) mělo proběhnout bezprostředně poté, kdy dojde k vyhodnocení, že je to možné. Velký důraz při takové práci byl kladen na motivaci žáků i jejich rodičů.

Ve třetí řadě řeší metodický návod velmi nepravděpodobnou školní docházku některých romských dětí. Jako motivující faktor mohl být např. příspěvek na stravování pro rodiny s nižšími příjmy. V takovýchto případech také měla probíhat spolupráce na úrovni škola a závod zaměstnaných rodičů. Zainteresovaný měl být i vyučující, který měl mít povědomí o rodinném prostředí svých žáků. Pokud nic z toho nepomohlo a rodiče povinnou školní docházku svých dětí nezajistili, mohlo dojít k zamítnutí vyplácení rodinných přídatků. V rámci mimoškolních aktivit se romské děti měly vyskytovat v prostředí, které pro ně bylo podnětné, bavilo je a naplňovalo je (např. taneční a hudební kroužky).

Metodický pokyn se zaměřoval i na učitele a vychovatele, kteří měli být zkušení a s příslušnou kvalifikací. Důležitým bodem byla i empatie – učitel měl chápat souvislosti kulturní, sociální a historické, které dítě ovlivňovaly.

V neposlední řadě metodika obsahovala také pokyny k výuce jednotlivých předmětů, a to hlavně českého jazyka a výchov (hudební, tělesné, pracovní a výtvarné).

K dalšímu posunu v dané věci došlo hned v roce 1972. 27. srpna 1972 přijala federální vláda usnesení č. 231, které ukládalo vládám ČSR a SSR, aby pokračovaly v řešení otázek romského obyvatelstva, jež mělo být dle schválených zásad a v pracovních možnostech romského obyvatelstva v jednotlivých krajích území.

Toto usnesení změnilo předchozí vládní usnesení č. 502/1965 a 159/1967 a neslo se v mírnějším duchu. Nejednalo se již tedy o tak striktně asimilační koncepci, ale o koncepci společensko-kulturní integrace Romů, která spočívala ve všestranné kulturní a společenské integraci Romů. Z dlouhodobého pohledu mělo docházet k postupnému vyrovnávání životní úrovně romského obyvatelstva a majoritní společnosti. Největší důraz měl být kladen na mladou generaci a její výchovu a vzdělávání (od předškolního vzdělávání až po přípravu na

výkon povolání), dále potom na zdravotní péči, zaměstnanost a zvyšování kvalifikace. Kromě mírnějšího pojetí přístupu k romskému obyvatelstvu je také v této době patrná větší soustavnost, metodičnost a systematičnost na průřezu celé státní moci a správy.

Množství uložených se pak týkala konkrétně ministerstva zemědělství a výživy, dopravy a energetiky, spojů, hutnictví a strojírenství. Bylo v několika bodech uloženo, aby byla trvale věnována pozornost vytváření pracovních podmínek těchto obyvatel, aby byli pracovníci vedeni ke zvyšování kvalifikace. Práceschopná mládež měla být zařazena do pracovního poměru a ve vyšší míře do učebních oborů. Současně s tím měla být snížena i fluktuace a úbytek romské mládeže z učebních oborů. Mladým Romům měla být organizována nabídka práce s možností ubytování.

Ministerstvu práce a sociálních věcí bylo uloženo nejen sledovat, ale také koordinovat komplexnost řešení otázky romského obyvatelstva. Z této činnosti měla být v roce 1975 vládě předložena kontrolní zpráva.

Ministerstvo národní obrany ve spolupráci se Svazem pro spolupráci s armádou bylo uloženo v rámci jednotného systému branné výchovy příkládat vyšší pozornost přípravě romských branců.

Sociální výzkum romského obyvatelstva v ČSSR byl uložen předsedovi Československé akademie věd. Dílčí závěry měly být doloženy do konce roku 1973 a celkové do konce roku 1975.

Napomáhání vytváření lepších vztahů mezi majoritou a romským obyvatelstvem bylo uloženo vedení Československého rozhlasu, Československé televize a Československého filmu.

Dané usnesení obsahovalo také řadu doporučení.

Poměrně obsáhlé doporučení směřovalo k předsedovi Ústřední rady odborů. Odborové organizace měla zajistit celkem rozsáhlou činnost týkající se dětí. Bylo doporučeno, aby orgány dohlížely na zajištění povinné školní docházky dětí zaměstnaných romských rodičů. Dále se měly zasadit o vytváření vhodných pracovních podmínek pro romské zaměstnance, měly se snažit o zvyšování kvalifikace romských pracovníků a o stabilizaci jejich pracovních poměrů. Odbory se také měly podílet na začleňování romského dorostu do učebních a pracovních poměrů a na zkvalitnění jejich výchovy.

Dále bylo odborovým organizacím doporučeno pečovat o bytové potřeby romských rodin tak, aby byly uspokojeny dle podmínek jako u ostatních obyvatel.

Stejně jako ostatním pracovníkům měly být i těm romským, jejich rodinám a hlavně dětem umožněny rekreace všech možných typů.

Společenským organizacím Národní fronty bylo doporučeno, aby se aktivně podílely na řešení otázek romského obyvatelstva (hlavně výchovnou prací).

Rozvíjet výchovnou činnost mezi romskými dětmi a pracující romskou mládeží bylo doporučeno předsedovi Ústředního výboru Socialistického svazu mládeže. Zapojit romskou mládež do tělovýchovných jednot a tím rozvíjet a propagovat sportovní činnost mládeže bylo doporučeno předsedovi Československého svazu tělesné výchovy.

Usnesení se zabývalo i romskými ženami. Ve výchovné a uvědomovací práci mezi romskými ženami bylo doporučeno spolupracovat Českému a Slovenskému svazu žen s národními výbory.

Doporučení se týkala také sociální a zdravotní péče, kdy bylo předsedovi Československého červeného kříže doporučeno ve spolupráci s organizací ČČK a SČK rozšiřovat sociální a zdravotní péči a zdravotní osvětu mezi romským obyvatelstvem.

Svazu pro spolupráci s armádou, ministroví školství a ministroví národní obrany bylo doporučeno pečovat o předvojenskou výchovu romských branců.

Činnost výše zmíněné komise pokračovala i nadále v průběhu 70. let a na jejím v pořadí sedmém zasedání byl předložen Návrh dlouhodobé koncepce předškolní a školní výchovy cikánských dětí. Tato koncepce byla stále v souladu s vládním usnesením č. 279 a rozvíjela jeho druhý bod. Zpráva konstatovala nepříjemnou skutečnost, že romské děti jsou značně znevýhodňovány ještě dříve, než nastoupí povinnou školní docházku. Ne všem dětem se totiž dostávalo náležitě péče (ať již z důvodu negramotnosti či polonegramotnosti rodičů, vysokého počtu sourozenců nebo nedostatečného materiálního zázemí). Návrh tedy apeloval na soustavnost ve vzdělávání romských dětí a rozděloval systém školní výchovy a vzdělávání na čtyři části: předškolní věk, základní vzdělání, výchova v době mimo vyučování a mládež vyžadující zvláštní péči.

Již tehdejší šetření zjistila, že pokud děti navštěvovaly alespoň jeden rok mateřskou školu, výrazně se jim tím usnadnil start povinné školní docházky. Takové děti měly lepší znalost českého jazyka a lépe osvojené hygienické návody. Opět se proto v této strategii vyskytly dvě hlavní překážky: nezáměr až nechuť rodičů k zařazení dítěte do mateřské školy a nedostatečné kapacity. Na první problém nalézal návrh řešení v prosazování určitých opatřeních finančních, pedagogických či dokonce právních. V případě druhého problému, kdy byly kapacity nedostatečné, měly zasáhnout národní výbory, které měly zřídit polodenní třídy mateřských škol. Vyučující v takových třídách v ideálních případech absolvovali i základní kurz romštiny.

U předškolních dětí měl být nejdéle do konce listopadu posouzen stav školní zralosti, tedy to, zda je dítě na školu připravené. Další přešetření a definitivní rozhodnutí proběhlo v květnu následujícího roku. Dítě tak bylo zařazeno do klasické první třídy základní školy, do speciální vyrovnávací počáteční třídy, nebo do školy zvláštní. Zařazení dítěte nemělo být definitivní. V případě dosažení požadované úrovně měl být žák neprodleně zařazen do „normální“ třídy.

Dále měly být zřizovány speciální ročníky pro žáky, kteří ukončovali povinnou školní docházku v nižším než devátém ročníku.

Zajímavé je, že komise zdůrazňovala citovou zainteresovanost dětí. Ke svým vyučujícím nebo vychovatelům se měly citově připoutat, aby měly chuť školu nebo výchovné zařízení navštěvovat a zvýšila se tak docházka. Větší vliv školy a zájmových útvarů by dle tohoto návrhu vyvážil mnohdy nevyhovující rodičovské (rodinné) prostředí.

S tímto úzce souvisela část týkající se doby mimo vyučování. Pionýrské organizace a školní družiny měly mít výrazný vliv na způsob trávení volného času tak, aby byl smysluplný. Tyto organizaci měly děti vyvézt z nevyhovujícího prostředí.

V hodnocení Dlouhodobé koncepce předškolní a školní výchovy cikánských dětí z následujícího roku jsou opět uváděny stejné potíže – neochota rodičů posílat své děti do mateřské školy a nedostatečné kapacity v některých lokalitách. Ale i přesto zde postupně docházelo ke zvyšování počtu romských dětí v mateřských školách a bylo jasně patrné, že ve chvíli, kdy do školky docházely pravidelně (tedy pět dní v týdnu), měly lepší výsledky než děti, které chodily nepravidelně, nebo nechodily vůbec.

Kladné hodnocení v rámci koncepce zasloužily vyrovnávací třídy, které usnadňovaly romským dětem přechod do běžných tříd.

Poslední desítky let s sebou přinesly pro Romy jevy do té doby nevídané. Vysoký počet romských žen se živil prostitucí a romské děti plnily kojenecké ústavy, dětské domovy a diagnostické ústavy. Tyto děti se do takových zařízení dostaly buď na základě rozhodnutí státního orgánu, či z vlastní vůle rodiny. Zda bylo dítě umístěno do dětského výchovného ústavu, převýchovného zařízení, internátní školy nebo dětského domova záleželo na míře narušení domácího prostředí. Počet takových dětí v průběhu 70. let neustále narůstal. Dá se ovšem předpokládat, že se nejednalo jen o masivní nárůst dysfunkčních rodin, ale spíše o stále

efektivnější práci sociální péče. Takto odebírané děti navíc často netrpěly nedostatkem rodičovského zájmu a lásky, ale nacházely se v nevyhovujícím hygienickém prostředí či nedostatečné výživě. Z praxe potom jasně vyplynulo, že návrat těchto dětí zpět do rodiny je velmi těžký až nereálný. Ztrácely rodinné vazby a vzhledem ke svému původu neměly ani šanci na umístění v adoptivní rodině. Romům bylo přisuzováno mnoho negativních dědičných vlastností. Vyrůstala tak generace romských dětí bez vazeb na své kořeny, bez tolik důležitého rodinného zázemí a jistoty.

70. léta bylo pro Romy dobou ve znamení státní koncepce „společenské integrace Romů“. Cílem bylo postupné sžívání Romů a majoritní společnosti, v té době již za určitého (ne plného) respektování jejich etnických specifíků.

Obecně je tedy možné říci, že 70. léta jsou pro Romy jako takové příznivější. Do určité míry již sami mohli pečovat (či alespoň uchovávat) o prvky své kultury, a to především formou volnočasových aktivit v různých folklórních spolcích. Změna přístupu je jasně patrná i ve změně terminologie. Pojmenování Cikán je již (prvně v naší historii) s velkým písmenem C. Začíná se také vyskytovat označení Cikán-Rom (viz např. název Svaz Cikánů-Romů). Společenská integrace Romů se tak určitým způsobem pohnula. Cesta sociálních a materiálních výhod, která byla v té době ražena, s sebou jistě pro Romy přinesla řadu pozitivního – byly jim přednostně přidělovány byty, dostávali různé účelově vázané příspěvky či vyšší sociální dávky. Zůstává otázkou, zda právě tato zvýhodnění, která bývají majoritní společností často a zřejmě někdy i oprávněně kritizována, nebyla spíše danajským darem etniku, které bylo do této chvíle v podstatě odkázáno samo na sebe a muselo se o sebe postarat. Situace, která lidem vše důležité doslova „naservíruje pod nos“, neučí soběstačnosti a otupuje veškeré snahy o vlastní uplatnění. Takové materiální výhody spíše jen maskovaly tehdejší potíže Romů. S takovými změnami souvisí i změna demografických charakteristik romského obyvatelstva. V 70. letech žilo již téměř 70 % Romů ve městech (největší koncentrace Romů byla ve městech Ostrava, Brno, Ústí nad Labem, Most, Teplice a další). S přidělováním městských bytů Romům jde ovšem ruku v ruce i vznik romských ghatt v různých městech republiky. Typickým příkladem může být třeba sídliště Chanov ve městě Most. Takto soustředění byli Romové velmi často (až ve 100 % případech) bez ohledu na další kontext. Nebylo bráno v potaz vzdělání a postavení příslušníků jednotlivých rodin, jejich životní styl a životní úroveň, neřešil se způsob, jakým Romové před stěhováním žili. „Soustředěním nadměrného počtu romských rodin, mezi nimiž převládaly rodiny nejméně integrované a adaptabilní, se stalo sídliště po desetiletém provozu „zralé buď pro generální opravu, nebo pro buldozery.““⁵⁴

Mnohem nešťastnější řešení situace bylo v té době na Slovensku. Za typické etnické specifikum Romů byla považována „kulturní zaostalost“ Romů. Řešení romské otázky zde bylo založeno na principu zkulturnění.

V roce 1976 došlo k dalšímu posunu. Speciální sociální péče o sociálně slabé romské obyvatelstvo byla poskytována na základě uložení vládou národním výborům od roku 1970. V roce 1975 (s účinností od 1. ledna 1976) se tato péče stala součástí zákona o sociálním zabezpečení. Dle rozhodnutí vlády měly být při národních výborech zřizovány komise pro řešení cikánské otázky. S romským obyvatelstvem dále spolupracovali sociální kurátoři pro tuto práci přímo určení. Podíl národních výborů na řešení romské otázky je zakotven v paragrafu 33, kde se dále uvádí: „(1) Občané, kteří žijí v mimořádně obtížných poměrech a proto potřebují pomoc společnosti k překonání důsledků a návyků pramenících z odlišného způsobu života v minulosti, poskytuje okresní národní výbor zejména výchovnou péči a poradenskou službu a podle potřeby též věcnou pomoc a peněžité příspěvky. (2) Na výchovné

⁵⁴ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 93

pěči o tyto občany se podílejí místní národní výbory. (3) Místní národní výbory ve střediskové obci a městský národní výbor poskytuje místo okresního národního výboru občanům uvedeným v odstavci 1 výchovnou péči, poradenskou službu a podle potřeby též věcnou pomoc a peněžité příspěvky. (4) V místech s větší koncentrací občanů uvedených v odstavci 1 zřizují národní výbory jako své poradní orgány komise zaměřené k prohloubení a koordinaci péče o tyto občany.⁵⁵

Následující paragrafy 34, 35 a 36 se zabývají péčí o občany společensky nepřizpůsobivé. Těm by mělo být pomáháno hlavně výchovnou a poradenskou činností a při zajištění pracovního umístění a ubytování. „(2) Městský národní výbor první kategorie a městský národní výbor druhé kategorie poskytuje podle potřeby těmto občanům ubytování v účelovém zařízení, které zřídil a spravuje.“⁵⁶ A protože občany společensky nepřizpůsobivými byli velmi často právě Romové, dostáváme se opět k otázce jejich koncentrace na jedno místo a vytváření ghett, která zřejmě v konečném důsledku byla velmi kontraproduktivní. Na této výchovné péči se opět měly podílet národní výbory.

Důležitou roli samozřejmě hrálo pracovní zařazení společensky nepřizpůsobivých občanů, Ve chvíli, kdy byly takovéto osoby pracovníě zařazovány, posuzoval a hodnotil národní výbor společně s organizací vhodnost pracovních míst. „a) zda je místo vhodné vzhledem k zdravotnímu stavu a schopnostem a pokud možno i ke kvalifikaci občana, b) zda jde o místo vhodné k výchovnému ovlivňování zejména pracovním kolektivem, který by mohl pozitivně působit na tohoto občana.“⁵⁷

I z výše uvedených citací zákona 129 je jasně patrný postoj společnosti a zákonodárců. Romové byli v této době předmětem jejich řešení a nikoliv rovnocennými partnery, kteří by se aktivně podíleli na svém osudu. Bylo na ně pohlíženo jako na problémové a nepřizpůsobivé občany a ne jako na etnickou skupinu s vlastní identitou. Mnohaleté snahy o asimilaci a integraci Romů do majoritní společnosti se tak celkem míjely účinkem.

Za účelem efektivní sociální péče byla také zavedena evidence Romů, kteří „vyžadovali zvláštní pomoc společností“.

S pohledem majoritní společnosti na Romy jako takové jdou ruku v ruce i další negativní jevy. Řada romských dětí doby byla zařazována např. do dětských domovů z důvodu nevyhovujících podmínek v rodině. Tyto podmínky ovšem byly posuzovány dle pohledu většinové společnosti. Současně byl vysoký počet romských dětí umístován (či přerazován) do zvláštních škol. Toto přerazování je opět diskutabilní. Dle rozhovoru s jednou z pracovníček pedagogicko-psychologické poradny, která již v 70. letech posuzovala mimo jiné školní zralost dětí, nedocházelo k umístování romských dětí do zvláštních škol jen na základě jejich etnické příslušnosti. Na straně druhé, ze statistického pohledu i na základě praxe je tak vysoké procento romských dětí umístěných do zvláštních škol naprosto nereálné. Sama autorka se během více než desetileté praxe ve škole s poměrně vysokým počtem romských žáků setkala jen s omezeným počtem romských dětí, které by měly natolik snížený intelekt, že by nezvládaly běžnou základní školu. Horší studijní výsledky některých romských žáků byly způsobeny spíše

⁵⁵ Vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí České socialistické republiky, kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=33079&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

⁵⁶ Vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí České socialistické republiky, kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=33079&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

⁵⁷ Vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí České socialistické republiky, kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=33079&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

výše zmíněnými faktory, jako je nechuť ke vzdělání, nedostatečná podpora rodiny či pocit, že vzdělání není důležité.

Postoj tehdejšího totalitního režimu nešel ani pozornosti politických odpůrců. Signatáři Charty 77 zveřejnili 13. prosince 1978 úvahu O postavení Cikánů-Romů v Československu, která byla podepsána chartistou Václavem Havlem a Ladislavem Hejránkem.

Signatáři zastávali názor, že situace ohledně Romů v Československu již postoupila příliš daleko. Majoritní společnost jako taková se dle signatářů o menšinu Romů v podstatě nezajímala, byla k ní lhostejná, či naopak se projevovala nenávisťně a rasisticky. Chartisté byli přesvědčeni, že se projevy rasismu a vyloučení Romů ze společnosti budou stále častěji opakovat a prohlubovat. Kořeny těchto problémů spatřovali již v samých počátcích samostatného státu, který nepodporoval politiku zabývající se minoritami. Velmi zajímavou je myšlenka propojení postavení minorit s geografickou charakteristikou našeho státu. Poměrně malý geografický prostor a vysoká hustota zalidnění se odráží a dokresluje postoj majority a projevy tradičního českého nacionalismu. „Specifická situace Československa vyžaduje naopak o to prozíravější a tolerantnější politiku, založenou na racionální vůli k soužití, a ne konzervativní, restriktivní politiku, která je projevem vůle k potlačení a k sociálnímu a kulturnímu pohlcení.“⁵⁸

Signatáři se zde také vymezují proti používání označení Cikán, které považují za hanlivé a po staletí zatížené velkým množstvím předsudků. V souladu s romským jazykem, jejich vlastním cítěním i mezinárodním pojmenování používají tedy pojmenování Romové.

Je zde také rozporován oficiálně udávaný počet Romů na území Československa. Označují ji za druhou (možná i první) nejpočetnější menšinu ve státě o celkovém počtu cca 300 000 osob. Dalším velmi zajímavým postřehem je dání do souvislosti podhodnocený počet Romů se statistikami charakterizujícími tuto skupinu obyvatel. Je-li pracováno s podhodnocenými absolutními čísly celkového počtu Romů, potom ovšem procentuální vyjádření např. kriminality či chudoby, je značně zatíženo chybou a celkovou situaci vykresluje dramatičtěji, než ve skutečnosti je.

Další věcí, se kterou dokument nesouhlasil, je označení Romů za etnickou skupinu a národnostní menšinu. „Ústava a mnohé zákony, včetně mezinárodních paktů, zaručují všem občanům plnou rovnoprávnost nejen individuální, ale skupinovou, tedy též právo na jazyk, kulturu a rozvíjení specifických zájmů. Práva Romů v Československu jsou však de facto popřena.“⁵⁹ Oficiálně se Romové ke své národnosti přihlásit samozřejmě nemohli, nezbývalo jim tedy než si zvolit mezi národnostmi českou a slovenskou. Paradoxně však stát Romy jako určitou skupinu, specifickou a od Čechů a Slováků odlišnou, řešil. „Romové právně neexistují, přitom však byly vytvořeny vládní krajské a okresní komise, které je shromažďují do evidence a třídí do kategorií podle absurdních kritérií, byly vytvořeny speciální školy, které ovšem romskou kulturu nemají rozvíjet, ale naopak potlačovat, a vydávají se vyhlášky a regionální směrnice k řešení „cikánské otázky“. V úředních dokumentech jsou označováni jen za „občany cikánského původu“, nebo dokonce za „méně integrované obyvatelstvo“.“⁶⁰

⁵⁸ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

⁵⁹ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

⁶⁰ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

Převážnou většinu opatření ze strany státu považovali Chartisté za represivní, počínaje např. zákonem č. 74/1958, a většinové společnosti neznámé. Chartisté zde zdůrazňovali i fakt, že tento zákon byl namířen i proti neromskému obyvatelstvu, jako jsou „osoby světské“, nebo proti Romům, kteří žili usedlým či polokočovným způsobem života.

Na rozdíl od většiny státních dokumentů, Chartisté rozlišovali mezi skupinami Romů žijícími na území Československa. Upozorňovali na to, že 90-95 % Romů (hlavně ze Slovenska a Maďarska) žilo již tradičně usedlým způsobem života. Kočování se týkalo jen cca 5-10 % tzv. olašských Romů. Zákon č. 74 tak tedy diskriminačním způsobem postihoval vysoké procento Romů. Signatáři uváděli i absurdní situace, kdy se do soupisu kočujících osob dle zákona 74 dostaly i osoby, které v období mezi 3. a 6. únorem roku 1959 náhodou jel vlakem. Takovým lidem byl ihned nabídnut byt a měly začít chodit do práce na určeném pracovišti dle plánu pracovního zařazení. Taková situace dle dokumentu Charty 77 způsobovala Romům řadu problémů i v budoucnosti. „Pokud Rom zadržený při zmíněné razii v „nabídnutém bytě“ nezůstal – byt i z toho důvodu, že někde bydlel a tam byl i zaměstnán, pak se provinil „fluktuací“ a touto fluktuací navíc „maskoval kočování“. Jestliže chtěl dát výpověď ze zaměstnání, byl na něm mnohde ještě řadu let po „soupisu“ požadován souhlas národního výboru, který zpravidla nedostal.“⁶¹ Chtěl-li se takto registrovaný Rom přestěhovat, musel dostat povolení dvou národních výborů (z původního i nového bydliště). Současně bylo pro Romy zapsané v registru poměrně obtížné nechat se z něj vypsát. A to i v případě, že prokazatelně nekočovali.

Kritice ze strany signatářů Charty 77 neušel ani řízený rozptyl Romů probíhající na základě vládního usnesení 502 z roku 1965. Kritizován byl fakt, že k rozptylu obyvatel docházelo z důvodu rasového původu a byl soustředěn do konkrétního místa, bez možnosti vlastního ovlivnění, bez ohledu na rodinné vazby a osobní vztahy. Absurditu situace dokreslovala i „dobrovolnost“ tohoto povinného přesunu. „Tento druh juridického alibismu se pak obzvláště v 70. letech objevuje téměř ve všech dokumentech týkajících se „cikánské problematiky“, a to v ještě pokrytečtější podobě, než jak jej zná většinová populace.“⁶² Státem neplánovaná migrace Romů byla kontrolována úplně jinak, než tomu bylo u majoritní společnosti. Nutnost povolení národního výboru při stěhování např. z důvodu změny zaměstnání napadali Chartisté opět jako diskriminační. Kromě omezování pracovních příležitostí způsobovalo zamezení svévolné migrace zpřetrhání rodových a rodinných vazeb.

Řízené přesídlování mělo samozřejmě i ekonomický kontext. Již od konce druhé světové války panovala na území Československa hospodářsky nevyvážená situace. Průmyslové Česko postrádalo dostatek pracovních sil a naopak více agrární Slovensko mělo přebytek volných pracovních sil (nezaměstnaných). Řízený rozptyl měl v této situaci nastolit alespoň částečnou rovnováhu. I zde ovšem dokument Charty 77 odhaloval zásadní problém. Podniky, které verbovaly množství romských dělníků (velmi znevýhodněných nedostatečnou kvalifikací), zneužívaly často jejich nevýhodného postavení, ubytovávaly je často v otřesných podmínkách a nerespektovaly jejich rodinné poměry. Romové se tak dle signatářů dostali do naprosto nevyhovujících podmínek. Byty byly nedostačující jak velikostí, tak kvalitou. Některé dokonce mohly být považovány za zdravotně závadné.

⁶¹ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

⁶² HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

Kritice se nevyhnul ani obor školství, jeho přístup k Romům a úroveň vzdělání mezi Romy. „Přibližně 30 % Romů jsou analfabeti a ještě ve věkové skupině od 15 do 29 let je analfabetů 17 %. Z třicetiletých Romů mužského pohlaví více než 10 % vůbec do školy nechodilo, 50 % vychodilo jen pět tříd a pouze 15 % ukončilo základní devítiletou školu. Středoškolského vzdělání dosáhla necelá polovina procenta a Romů s vysokoškolským vzděláním je v celém Československu 50.“⁶³ S tímto úzce souvisel další problém týkající se školství, a to zařazování romských dětí do zvláštních škol. To bylo typickým rysem té doby a v tak masivní míře logicky nemohlo být v mnohých případech opodstatněné. „Ve školním roce 1970-1971 chodilo v Čechách do těchto škol celých 20 % romských dětí proti 3 % dětí z většinové populace. Podle podrobných psychologických vyšetření většina těchto romských dětí do zvláštních škol nepaří.“⁶⁴ Absolvování zvláštní školy velmi limitovalo další uplatnění takovýchto žáků. Oborů pro absolventy zvláštních škol nebylo mnoho a obvykle nezaručovaly zaměstnání, které by člověka dále rozvíjelo. Nemluvě o tom, že zvláštní škola zavírala všechny dveře do škol s uměleckým zaměřením. Přitom dětí, které by zde našly uplatnění, nebylo málo. V těchto školách byla náročnost vzdělávání nižší. Žáci, kteří sem byli zařazeni, tak mohli dosáhnout relativně lepších studijních výsledků. Vzhledem k jejich intelektu ovšem takové ponižování vzdělávacího obsahu nebylo nutné.

Dokument kritizoval absenci speciálních romských škol, které by navazovaly na romskou kulturu, a dále ji rozvíjely. Současně běžné nebo zvláštní školy, jež romské děti navštěvovaly, postrádaly jakýkoliv romský element. Žádné zmínky v učebnicích, pracovních sešitech i v rámci výzdoby školy. Znepokojujícím je fakt, že tato situace panuje i v dnešní době.

S velmi nízkou úrovní vzdělání souvisel i nárůst kriminality mezi romskou mládeží. Jednotlivci byli často stíháni pro příživnictví či mravnostní delikty. Signatáři upozorňovali na fakt, že tyto přečiny bývaly posuzovány bez vnímání kontextu romské kultury a hodnotového žebříčku daného etnika. Většina (možná 100 %) takových případů, které byly řešeny z důvodu nízkého věku jednoho z partnerů (častěji dívek), rozhodně neměl pedofilní podtext. Romská mládež obvykle minimálně biologicky vyspívá rychleji než příslušníci majoritní společnosti.

Již bylo výše zmíněno, že toto období přineslo i jevy pro Romy do té doby nevídané. Těmi byly gamblerství, drogová závislost, alkoholismus, prostituce a stále se zvyšující počet romských dětí v dětských domovech a podobných zařízeních. Poslední zmíněné bylo řešeno i Chartisty. Ti velmi kritizovali násilné odebírání dětí z rodin. Mnohdy byly důvody odebírání materiální povahy. Citově ale obvykle romské děti nestrádaly. „Násilné převádění romských dětí do dětských domovů proti vůli rodičů je velmi často diktováno úsilím zbavovat etnickou skupinu vlivu na své vlastní děti a snahám, aby tyto děti podléhaly výhradně vlivu většinové populace.“⁶⁵

Hlavně v období po roce 1989 bylo často diskutovaným tématem sterilizace romských žen probíhající v době socialismu v Československu. Dokument Charty 77 se tímto tématem zabýval již v 70. letech. Výrazně byla zpochybnována legálnost těchto zákroků. Souhlas, který ženy k zákroku poskytovaly, byl často neinformovaný a býval ovlivněn i určitou peněžitou odměnou. Majoritní společnost tak výrazně potlačovala minoritu.

⁶³ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

⁶⁴ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

⁶⁵ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

Chartisté byli přesvědčeni, že se společenská moc zasazuje o zánik tohoto etnika. Z historického pohledu je již ovšem patrné, že se něco takového nepodařilo. Došlo sice k oslabení rodových vazeb, potlačení (či spíše ztrátě) tradičních kulturních vzorců a k jejich určité deformaci, nicméně současně došlo také k vytvoření ještě většího odstupů majority a minority. Určité propasti, která způsobila ještě větší izolovanost Romů v československé společnosti, na kterou měla vládní moc ještě reagovat. „Dosud sledovaný cíl zániku skupiny musí proto nutně vést k dalšímu stupňování represí.“⁶⁶ Dokument upozorňoval na riziko prohlubující se izolovanosti minority a na čím dál tím více se stupňující projevy rasismu ve společnosti majoritní. Neváhali také upozornit na riziko hraničící až s genocidou.

3.1.13 1980-1989

Na počátku 80. let docházelo k určitému zhodnocení již vydaných směrnic a zákonů. Jedním z hlavních objektů zájmu byl zákon č. 74/1958 o trvalém usídlení kočujících osob. Tento zákon byl sice stále platný, ovšem, jak bylo zjištěno, v praxi již uplatňován nebyl. Kočování již nepatřilo mezi tradiční rysy romské populace té doby. Zásadním problémem byla spíše fluktuace v zaměstnání a časté stěhování. Do českých zemí stále přicházely nové romské rodiny ze Slovenska. Tyto rodiny obvykle pocházely ze sociálně slabého prostředí slovenských osad. Padl tedy návrh na komplexnější novelizaci tohoto zákona, která by postihla nejen výše zmíněné potíže, ale také by se zaměřila na stále narůstající kriminalitu v rámci romského etnika.

Kriminalitou se průběžně zabývala i komise projedávající romskou otázku a závěry zasedání nebyly příliš příznivé. Kriminalita romského obyvatelstva narůstala i nadále, a to i přes veškeré preventivní programy a vládní zásahy v uplynulých letech. Na počátku 80. let byla tedy kriminalita v rámci romské populace osmkrát větší než v případě majoritního obyvatelstva.

Veškeré snahy o jakoukoliv změnu k lepšímu se, bohužel, stále v podstatě mýjely účinkem. Dalo by se říci, že se točily v bludném kruhu a nepřinášely nic nového. Stále dokola bylo opakováno to samé a reálná situace Romů se k lepším neobraccela.

Počátek 80. let se v československé politice nesl v duchu jistého uvolnění a snížení totalitního tlaku. Neznamená to ovšem, že by se státní orgány romskou problematikou přestaly zaobírat. Na celostátní úrovni bylo v roce 1981 vydáno vládou ČSSR usnesení týkající se komisi vlád ČSR a SSR. Toto usnesení v podstatě jen schválilo dosavadní postup a drželo dříve stanovený trend. I nadále mělo být cíleno na školní docházku, navštěvování mateřských škol romskými dětmi či odstraňování romských osad.

V roce 1981 současně došlo k doplnění opatření péče společnosti o romské obyvatelstvo z roku 1976 v rámci tehdejšího sociálního zákona. Ani toto usnesení ovšem nepřineslo žádný nový nápad, novou strategii. „Spočívaly v řešení stále se opakujících úkolů spojených s problematikou bydlení, školní docházky a prospěchu dětí, zaškolenosti v mateřských školách, rozmisťování dorostu, zintenzivnění výchovného působení společenských organizací a snížení protispolečenské činnosti – s cílem dosáhnout rovnoměrnějších výsledků růstu společenské integrace cikánského obyvatelstva.“⁶⁷

⁶⁶ HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>.

⁶⁷ Davidová, Eva. *Romano drom: Cesty Romů : 1945-1990 : změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, str. 219

Nezbývá než podotknout, že je jasně patrné, že veškerá opatření a reformy se týkaly především materiální oblasti. Hmotné statky naprosto v důležitosti převážily nad těmi kulturními. Ve stejném duchu se pak neslo ještě usnesení č. 102 z roku 1985, které se opět zaměřovalo na společensko-kulturní integraci. Bez jakéhokoliv výrazného posunu bylo i desítky let po skončení druhé světové války na Romy pohlíženo jen jako na zaostalé obyvatele bez vlastní hodnotné a podnětné kultury, jako na někoho, koho je nutné měnit k obrazu majoritní společnosti. Řada Romů tak ztratila vlastní etnickou identitu. V lepším případě se Romové vzdali svých kořenů a asimilovali se do majoritní společnosti. Tato asimilace proběhla spíše jen na hmotné úrovni. Vnější (viditelné) znaky se staly důležitými v hodnotovém žebříčku Romů a vytlačily ty původní prvky hodnotového žebříčku Romů, kteří se oddělili své kultuře a přestali používat vlastní jazyk. V horším případě tato vykořeněnost a ztráta identity byla kompenzována patologickými jevy, jakými jsou gamblerství, alkoholismus či drogová závislost.

V druhé polovině 80. let již ovšem nastala alespoň nějaká pozitivní změna. V oficiálních dokumentech již nebylo používáno označení občané cikánského původu, ale cikáni (malé c zůstalo i nadále) nebo cikánské obyvatelstvo. Současně došlo také k celkovému oslabení politického tlaku v tehdejší společnosti. S tím narůstala i potřeba Romů uznání vlastní etnicity a národnosti. V roce 1987 byl vytvořen neformální přípravný výbor Svazu Romů v ČSSR. Iničiátory vzniku výboru byli např. Tibor Baláž či Vlado Oláh. Společně s dalšími představiteli tohoto výboru začali vyjednávat s ÚV KSČ. Cílem tohoto výboru bylo především právní uznání romské národnosti do nově chystané ústavy státu.

3.1.14 Po listopadu 1989

Stále rostoucí samostatnost romského etnika se projevila i v jiných ohledech. Po listopadových událostech se přípravný výbor Romské občanské iniciativy přihlásil k celospolečenskému obrodnému hnutí a jeho novým iniciativám.

Jak již bylo napsáno výše, listopad roku 1989 byl zlomový i pro československé Romy. Do této doby totiž v Československu bylo jen velmi málo politicky aktivních Romů. Kromě pár let trvající činnosti Svazu Cikánů-Romů neexistovala žádná politická reprezentace Romů. To rok 1989 změnil. Mezi aktivní Romy polistopadového období patřil mimo jiné JUDr. Emil Ščuka, Vojtěch Žiga, Jan Rusenko, Ondřej Giňa nebo Karel Holomek. Romští aktivisté v té době spolupracovali s Občanským fórem, což vyvrcholilo podepsáním petice výboru Romské občanské iniciativy (ROI). ROI byla oficiálně založena 21. listopadu 1989 v Praze s pobočkami po celém území republiky. První celostátní setkání na sebe nenechalo dlouho čekat a proběhlo hned 9. prosince 1989 v Praze. Registrací ministerstva vnitra se hned na začátku března 1990 stala z ROI politická strana, jejímž předsedou byl zvolen Emil Ščuka. Tato strana neideologického charakteru si vytyčila následujících osm bodů jako své cíle:

- „ – požadavek zakotvení romské národnosti v Ústavě ČSFR,
- podpora vytváření pracovních příležitostí s cílem zabezpečit plnou zaměstnanost Romův produktivním věku,
- respektování etnokulturních specifík Romů na všech stupních škol,
- zřízení romského divadla, muzea, nakladatelství romské literatury a periodik,
- podpora zřízení katedry romistiky při filozofických a pedagogických fakultách jednotlivých univerzit,
- zastavení vytváření takových romských osídlení, jako jsou sídliště Chánov v Mostě nebo Luník IX v Košicích,
- odstraňování sociálních příčin vyšší kriminality mezi Romy,

– rozvíjení mezinárodní spolupráce mezi Romy; vstup Romské občanské iniciativy do Mezinárodní romské unie.⁶⁸

Hned v prvních volbách roku 1990 zaznamenala ROI a Romové úspěch. V nově ustanoveném Československém federálním parlamentu se stalo členem šest Romů. Čtyři Romové pak ještě byli v České národní radě jeden ve Slovenské národní radě. Záhy by také splněn jeden z cílů ROI, a to uznání Romů za národnostní menšinu.

Primárně se ROI prezentovala jako strana politické pravice. Měla sdružovat nejen Romy ale též osoby, kterým osud Romů nebyl lhostejný. „Romská občanská iniciativa (ROI) je založena na principech rovnosti, svobody a opravdové humanity.“⁶⁹ Svou činnost se ROI chtěla zasadit o rovnoprávnější život Romů, a to ve všech ohledech (kulturním, politickém, sociálním, ekonomickém). Za prvořadé úkoly si ROI stanovila i problematiku školství a vzdělávání Romů. Jako strana sociálně nejslabších obyvatel se snažila obracet pozornost i na samotnou soběstačnost Romů tak, aby se postupně ve vyšší míře zapojili do řešení svých problémů a nebyli jen pasivními příjemci pomoci.

Nabytá svoboda s sebou totiž také přinesla pro Romy řadu problémů, které je postupně dostávaly na sociální dno. Romové, kteří do té doby byli jen pasivními příjemci státní politiky, kteří neměli možnost na svém osudu příliš mnoho co měnit, spadli do reality rovnýma nohama. Restrukturalizace hospodářství způsobila zavírání průmyslových podniků a propouštění. Nekvalifikovaní Romové tak ve vysokém počtu přicházeli o práci a stávali se závislími na sociálních dávkách. Nedostatek financí a ztráta zaměstnání také odstranila potřebu umisťovat děti do mateřských škol. Absence dohledu státu také způsobila zvýšení záškoláctví romských žáků základních škol.

ROI byla aktivní i na mezinárodní politické scéně. Zúčastnila se IV. světového kongresu Romů konaného v polské Varšavě 8. až 11. dubna 1990, kde se stala členem International Romani Union. O významu české romské elity té doby svědčí i fakt, že při volbách do nového vedení byl za jejího generálního sekretáře zvolen JUDr. Emil Ščuka.

Mimo ROI vznikala i další politická hnutí zastupující Romy, jako byl Demokratický svaz Romů, Hnutí angažovaných Romů, Romský národní kongres a Romský demokratický kongres.

Všechna tato hnutí a snahy o sjednocení romské populace v rámci určitého politického proudu ovšem neměly kýžený efekt, nenašla se žádná dominantní osobnost, která by sjednotila romskou politickou scénu.

Kromě výše zmíněných politických spolků na počátku 90. let vznikala i další sdružení, spolky a organizace zaměřené spíše kulturně jako např. Kulturní svaz občanů romské národnosti, Demokratický svaz Romů (DSR), Svaz romských autorů a spisovatelů, Matice romská – romské křesťanské sdružení, Romská asociace mládeže a dětí (RAMAD), Nadace Dženo na obnovu a rozvoj tradičních romských hodnot, Unie romské mládeže, Společnost Romů na Moravě, Romská kulturní jednota, Centrum Romů pro východní a střední Evropu, Demokratická aliance Romů v České republice.

S Romy jako občany počítala i Česká národní rada, která ve schváleném rozpočtu na rok 1991 vyčlenila 14 390 000 Kč na romské záležitosti. Z tohoto důvodu vznikla organizace Romani Bacht (Rada romských sdružení, hnutí a organizací). Ta měla přerozdělovat státní finance jednotlivým sdružením. Protože romští politici a romská elita té doby byla poměrně malá skupina a její členové měli mezi sebou různé vazby, docházelo mezi nimi stále ke stupňování tlaku a romská soudržnost porevoluční euforie se pozvolna rozpadala.

⁶⁸ KAŠPAROVÁ, Irena. *Politika romství - romská politika*, str. 96

⁶⁹ Davidová, Eva. *Romano drom: Cesty Romů: 1945-1990 : změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, str. 231

Historickým okamžikem pro Romy se stalo sčítání lidu v roce 1991, kdy měli Romové od konce druhé světové války možnost přihlásit se k romské národnosti. Realita ovšem byla jiná. K romské národnosti se v roce 1991 totiž přihlásilo pouhých 32 903 osob, což činilo jen 21,8 % z minimálního odhadovaného počtu Romů. K romštině jako mateřskému jazyku se přihlásilo ještě méně osob, jen 24 294 (16,1 %). Nejvyšší počet osob hlásících se k romské národnosti byl v Praze a dále v kraji Severočeském, Severomoravském a Západočeském. Stejně jako v předchozích desetiletích se struktura romského obyvatelstva od majority lišila. A opět zde byla velmi výrazně zastoupena dětská složka a složka osob v mladším reprodukčním věku. „Podle sčítání lidu měly vdané romské ženy ve věkové skupině 45-49 let v průměru 5,03 živě narozených dětí (proti 2,17 dětí v úhrnu žen).“⁷⁰ V této době se navíc začaly výrazně projevovat vzdělávací problémy mezi romskými dětmi. Jak již bylo psáno výše, Romové přišli o všudypřítomný dohled státu, a to i v otázce vzdělávání dětí. Razantně se začaly zvyšovat absence romských žáků základních škol, spolupráce s rodiči obvykle také nebyla dostatečná, žáci neměli vyhovující studijní prostředí v domácích podmínkách a do škol docházeli nepřipraveni. Pochopení ze strany školy také většinou nebylo úplné, mnoho romských žáků i několikrát opakovalo ten samý ročník, základní školu opouštělo s nedokončeným základním vzděláním či byli přeřazováni do zvláštních škol. Takoví mladí absolventi měli velmi ztížený, až nemožný, úspěšný vstup na trh práce.

Třebaže se republika po roce 1989 přihlásila k univerzálním lidským právům, neřešila primárně práva Romů jako národnostní menšiny. To se částečně změnilo v roce 1990, kdy se romskou situací začal zabývat odbor rodinné politiky a sociální péče Federálního ministerstva práce a sociálních věcí. ROI v té době vytvořila tzv. Koncepti řešení problematiky Romů v České a Slovenské Federativní Republice a koncepci odstranění sociální nerovnosti Romů. Na základě vývoje situace byla vytvořena pracovní externí skupina. Tak vznikly Zásady politiky vlády České a Slovenské Federativní Republiky k romské menšině. Ty byly dle usnesení vlády č. 619 dále rozpracovány do dokumentu Rozpracování zásad politiky vlády ČSFR k romské menšině. Tyto zásady hlásaly právo Romů na přihlášení se k vlastní národnosti a její rovnocennost s ostatními národnostními menšinami. Současně zdůrazňovaly povinnost státu vytvářet podmínky pro rozvoj Romů jako národnostní menšiny, rozvoj etnické identity Romů za účelem jejich emancipace, integrace a sebeidentifikace. S tím souviselo také vytvoření multikulturního školství respektujícího odlišnosti dětí. Důležitost byla přikládána také odstranění sociální nerovnosti a změně vzájemných vztahů Romů a majoritní společnosti.

Dalo by se říci, že minimálně část z bodů zásad předběhla dobu a je aktuální ještě dnes. Ovšem vzhledem k následujícímu politickému vývoji vláda řešila jiné než romské záležitosti.

16. prosince 1992 usnesením předsednictva České národní rady byla vyhlášena Listina základních práv a svobod jako součást ústavního pořádku České republiky. V její třetí hlavě jsou také vymezena práva národnostních a etnických menšin.

V roce 1991 byla ustanovena Visegrádská skupina (Česko, Maďarsko, Polsko, Slovensko), která měla rozvíjet společné zájmy těchto zemí bývalého komunistického bloku. V souvislosti s tím došlo také k vytvoření Středoevropské romské strategie. Cílem Strategie bylo posílení vzájemné spolupráce v oblasti integrace Romů. Tyto země (kromě Polska) se nad romskou otázkou setkaly ještě později v rámci Dekády romské integrace 2005-2015 (viz dále).

Pro mnohé Romy přinesly velké nesnáze hned první roky po revoluci, kdy se začalo připravovat a následně uskutečnilo rozdělení státu na Českou a Slovenskou republiku. Zákon č. 40/1993 Sb., o nabytí a pozbytí státního občanství České republiky velmi negativně zasáhl do života řady Romů. Dle tohoto zákona mohlo dojít k nabytí státního občanství České

⁷⁰ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 104

republiky narozením, osvojením, určením otcovství, nalezením na území České republiky, prohlášením či udělením. „(1) Státní občanství České republiky lze na žádost udělit fyzické osobě, která splňuje současně tyto podmínky:

- a) má na území České republiky ke dni podání žádosti po dobu nejméně pěti let povolen trvalý pobyt a po tuto dobu se zde převážně zdržuje,
- b) prokáže, že nabytím státního občanství České republiky pozbyde dosavadní státní občanství, nebo prokáže, že pozbyla dosavadní státní občanství, nejde-li o bezdomovce nebo osobu s přiznaným postavením uprchlíka na území České republiky,
- c) nebyla v posledních pěti letech pravomocně odsouzena pro úmyslný trestný čin,
- d) prokáže znalost českého jazyka a
- e) plní povinnosti vyplývající z ustanovení zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt a vstup cizinců na území České republiky, povinnosti vyplývající ze zvláštních předpisů upravujících veřejné zdravotní pojištění, sociální zabezpečení, důchodové pojištění, daně, odvody a poplatky.

(2) Manželé mohou podat společnou žádost o udělení státního občanství České republiky.

(3) Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky stanoví obecně závazným právním předpisem kritéria pro prokazování znalostí českého jazyka podle odstavce 1 písm. d).⁷¹ Tyto podmínky byly pro řadu Romů nepřekonatelné. Odhadem jedna třetina Romů v té době usazených na území České republiky se narodila na Slovensku, množství Romů žijících v Česku ani nemohlo prokázat svůj faktický pobyt v České republice a nemohlo či nemělo kam se přihlásit k trvalému pobytu. A přestože někteří Romové žili na území Česka i desítky let, nebyli schopni tuto skutečnost prokázat. Ani zpětné prokázání totiž nebylo možné. Celá situace se ještě zhoršila, jednalo-li se o udělení občanství pro děti. U dětí mladších 15 let byl totiž nutný souhlas obou rodičů. Dalším problémem bylo prokázání bezúhonnosti. Tento požadavek byl pro romskou komunitu v globálu výrazně více limitující než pro majoritní společnost.

Ty Romy, kteří splnili výše uvedené podmínky, čekal ještě „administrativní kolotoč“. K samotné žádosti o udělení státního občanství bylo totiž ještě nutné doložit: rodný list, oddací list, případně doklad o rozvodu či úmrtí zemřelého manžela/manželky, dále doklad o pozbytí dosavadního státního občanství (zjednodušeně popsáno), životopis, výpis z evidence Rejstříku trestů. Ministerstvo mělo současně možnost vyžádat si potvrzení finančního úřadu o úhradě daní, kopie daňových přiznání, výpisy z obchodních rejstříků či živnostenských listů, potvrzení o platbách veřejného zdravotního pojištění, sociálního zabezpečení, o úhradě daní z příjmů.

Takovéto požadavky byly pro mnoho Romů, kteří, jak již bylo popsáno výše, měli často jen omezené vzdělání a nedostatečné znalosti, neovládali řádně český (ani slovenský) jazyk a trpěli nedůvěrou v úřady, naprosto nesplnitelné. Velké množství Romů nebylo schopno všechny tyto podklady do konce roku 1993 sehnat a nedokázalo tak legalizovat svůj pobyt v nově vzniklé České republice. Ocitli se tak v postavení cizinců v republice bez právního titulu. Takové osoby nemohly být legálně zaměstnány, nebo nemohly pobírat podporu, nebyly sociálně ani zdravotně pojištěny. Dostaly se do patové situace, která ještě prohlubovala jejich sociální vyloučení.

Některé rodiny byly proto nuceny v roce 1994 opustit Českou republiku (část se zpět vracela po vstupu obou zemí do Evropské unie).

Politicky se Romové v té době příliš neprojevovali. Stále trvala rozpolcenost v řadách romské politické elity. Ve volbách v roce 1992 již neobhájili žádné poslanecké křeslo. Nadále se ovšem rozvíjel neziskový sektor. Vznikaly různé obecně prospěšné společnosti a kulturní

⁷¹ Zákon České národní rady o nabývání a pozbytování státního občanství České republiky. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-40>.

spolky. I řada stávajících krajských poboček ROI se již v této době plně orientovala spíše než na politiku na kulturní záležitosti. Romská kultura totiž byla stále vnímána jako zaostalá a majoritní společnosti nic nepřinášející.

Řada neziskových sdružení a organizací byla (a je) financovaná především z veřejných rozpočtů, v menší míře ze zahraničních (v pozdější době evropských) či tuzemských fondů nebo členských příspěvků. S postupujícím časem a stále obvyklejším vznikem sociálně vyloučených lokalit se některá nezávislá sdružení orientují i na práci v takovýchto místech či na různé poradenské činnosti.

V roce 1995 došlo k určitým změnám v systému sociální ochrany státu a byly do ní zařazeny nové typy dávek státní sociální podpory. Část z nich se potom vztahovala na děti. To pro početné romské rodiny s výrazně vyšším počtem dětí než u většinové společnosti znamenalo zásadní zlom. V podstatě přes noc se jim tím velmi výrazně zvýšily příjmy. Romové vykazovali (a stále vykazují) vysokou míru nezaměstnanosti – „odhaduje se na 70 %“, ⁷² velmi nízkou kvalifikaci, ztrátu pracovních návyků či exekuce na plat, vysoký podíl ekonomicky aktivních Romů žijících se nelegálním způsobem a značný podíl ekonomicky neaktivních žen starajících se doma o děti. Tímto způsobem najednou získali až několikrát vyšší příjmy než doposud, a to legální cestou. Mnoho romských rodin navíc po čtyřiceti letech komunistického režimu mělo pocit, že stát by se o ně měl starat. Tyto dávky ale ještě více prohloubily sociální propast, ve které se Romové nacházeli, a zapříčinily negativní postoj většinové společnosti.

V roce 1995 vznikl první orgán Rady Evropy, který byl odpovědný za periodickou kontrolu stavu Romů a jiných kočujících osob v Evropě. Tímto orgánem byla Iniciativa MS-G-ROM a zabývala se možnostmi zlepšení situace Romů a vytvářením doporučení pro národní politiky. V roce 2011 se potom zformovala ve Výbor expertů pro záležitosti Romů (CAHROM) a nadále prováděla monitoring situace Romů v zemích Rady Evropy a společně s tím se zaměřovala na konkrétní témata integrace.

V roce 1996 ve volbách Romové opět nezískali své politické zastoupení. Jedním problémem jistě byla nejednotnost romské politické reprezentace, ale je nutné podívat se na tento problém i z pohledu čísel. Proto, aby se strana dostala do poslanecké sněmovny, je nutné získat alespoň 5 % hlasů. Tato skutečnost zhoršuje postavení stran minority. Její příslušníci rázem nevolí jen mezi jednotlivými politickými programy, ale musí přihlížet i k národnostním a etnickým aspektům.

Do vlády z roku 1996 byl ministrem bez portfeje jmenován Pavel Bratinka. Současně dostal na starost Agendu národnostních menšin, byl předsedu Rady pro národnosti, předsedou Rady pro nadace a vykonával ještě několik dalších funkcí.

Situace v české společnosti se v té době výrazně vyhrcovala a panovaly v ní značné protiromské nálady. A nejednalo se pouze o pasivní antipatie. Stále se množily počty útoků ze strany skinheadů s často fatálními následky.

Hromadný exodus Romů z České republiky do Kanady, Anglie, Německa, Belgie, Nizozemí nebo Švédska způsobila kombinace mnoha faktorů. Těmi nejpádnejšími důvody zřejmě bylo:

- „- Rasové napětí a mezilidské vztahy v České republice;
- Strach před násilím zejména ze strany bílých radikalistů;
- Ekonomické problémy a dluhy, kdy často Romové touto cestou řešili špatné životní podmínky, nezaměstnanost a zadluženost jak u bank a dalších finančních institucí, tak u lichvářů;

⁷² NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*, str. 113

- Spekulace s byty a majetky. Mnoha podnikavcům vyhovoval odchod Romů a možnost snáze nakládat s jejich byty, případně dalším majetkem;

- Politický nástroj. Před vstupem do EU mohly romské migrační pohyby zpomalit nebo zablokovat jednání o vstupu do EU. Byly tudíž dobrým nástrojem, jak přimět vládu ČR, aby se romskými problémy zabývala;

- Získání nové zkušenosti a prestiže. Pro Romy žádosti o azyl často představovaly velkou sociální zkušenost. Zakoušeli novo sociální roli, vyjednávali o svém postavení a samozřejmě se i podívali do světa.⁷³

Velmi zajímavý pohled na romskou migraci poskytuje Eva Davidová: „... pro emigraci se rozhodují většinou ti „lepší“ a vzdělaní Romové, žijící už na vyšší úrovni způsobu života, kteří jsou pochopitelně schopni se adaptovat v cizí zemi, s jiným jazykem a životem. Již v předchozích migračních vlnách takto odešlo mnoho Romů – hudebníků, literátů a dalších nadaných a vzdělaných lidí... Tak se v převaze romského etnika v České republice snižuje počet právě těch dobrých rodin v neprospěch těch „horších“, takzvaně problematických rodin, jejichž procento tak zdánlivě či fakticky narůstá.“⁷⁴

Na tak závažnou situaci musela přijít reakce z vládních kruhů.

Rada vlády pro národnostní menšiny v čele s Pavlem Bratinkou vydala v roce 1997 Zprávu o situaci romské komunity v České republice. Jednalo se o první takovou zprávu napsanou na vládní úrovni zabývající se mnoha oblastmi života Romů. Zpráva měla velmi kritický tón a upozorňovala na nerovné postavení Romů v České republice. Zpráva byla současně i reakcí na různá mezinárodní vyjádření na situaci Romů v Česku.

Kritice neunikla jak stávající, tak ani minulé vlády a široká veřejnost, média či učitelé. Byl zde napadán nedostatečný zájem o romskou menšinu vyjádřený např. nízkou finanční dotací na romské problémy ze státního rozpočtu. V rámci vzdělávání je předmětem kritiky tzv. natírání romských dětí na bílo, kdy způsoby testování nebyly adekvátní pro takové děti a kdy jazykový handicap romských žáků býval zaměňován za nějaký druh mentálního postižení. V rámci vzdělávání a školství podala také Bratinkova zpráva určité návrhy, jak situaci zvrátit. Vláda měla zavést tzv. vyrovnávací (zvýhodňující) opatření. Dále zpráva nabádala k zapojení Romů do dialogu i jako prostředníků. Romská reprezentace totiž měla být využívána k vystavění konstruktivní diskuse s romskou minoritou. Zpráva navrhuje také zapojení romských asistentů do vzdělávání.

17. září roku 1997 přijala vláda usnesení č. 581, kterým byla zřízena Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity, kterou usnesení definovalo následovně: „Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity je poradním, iniciativním a koordinačním orgánem vlády pro otázky spojené s postavením Romů ve společnosti v České republice.“⁷⁵ Komise sídlila v Úřadu vlády České republiky a v jejím čele stál předseda jmenovaný vládou. Dalšími členy byl místopředseda a představitelé ústředních orgánů státní správy. Za romskou komunitu měla mít komise maximálně šest reprezentantů, které jmenoval a odvolával předseda komise na návrh výkonného místopředsedy komise. Náplní práce komise bylo zejména posuzování koncepčních a realizačních podkladů pro rozhodnutí vlády týkající se romské komunity. Komise také měla navrhopvat rozdělení finančních prostředků vyčleněných na různé programy podporující romskou komunitu. U těchto programů měla současně vyhodnocovat jejich

⁷³ DAVIDOVÁ, Eva a Zdeněk UHEREK. *Romové v československé a české společnosti v letech 1945-2012: národnostní struktura, specifika romské rodiny a migrací*, str. 33

⁷⁴ DAVIDOVÁ, Eva. *Romové a česká společnost: hledání domova, porozumění a vzájemného soužití*, str. 37

⁷⁵ *Usnesení vlády ČR o Statutu Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity*. Dostupné z: https://albatros.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/33A8408DB8FD506AC12571B6006D0674?OpenDocument.

účelnost a dohlížet na jejich využití a využitelnost. Komise vyhodnocovala také plnění přijatých usnesení vlády a resortních opatření. Komise se zabývala také romskou komunitou jako takovou a shromažďovala údaje o stavu a vývoji komunity. Z těchto dat potom minimálně jedenkrát za rok sestavovala zprávu. Orgán měl také spolupracovat s romskými a proromskými organizacemi a měl podporovat informovanost a osvětu v romské komunitě. Romských a proromských organizací zabývajících se touto tematikou byla celá řada, např. Člověk v tísni, Dram, romské středisko a další.

Na Bratinkovu zprávu reagovala vláda České republiky usnesením č. 686 z 29. října 1997, ve kterém schvaluje prohlášení Bratinkovy zprávy vyjadřující se k současné situaci v romské komunitě v České republice a ve kterém ukládá jednotlivým ministrům a jejich resortům úkoly, jež by vedly k řešení nebo zlepšení situace. Pro potřeby této práce jsou zásadní uložení ministru školství, mládeže a tělovýchovy. Ta se týkala rozšiřování přípravných tříd, zpřístupnění odborné literatury k otázkám multikulturní společnosti a výchovy k toleranci, udělování výjimek pro minimální počet žáků ve třídě. Školy také měly dostat k dispozici modifikaci vzdělávacího programu pro speciální potřeby romských dětí. Dále měly být připraveny podklady pro testování dětí při zařazování žáků do zvláštních škol. Měl být také v těchto případech brán větší zřetel na specifickou předpokladů romských žáků. Velmi časté zařazování romských dětí do zvláštních škol bylo v té době již po desítky let běžnou praxí a bylo na mezinárodní úrovni a v některých intelektuálních kruzích v Česku kritizováno. Ministr školství, mládeže a tělovýchovy měl také uloženo zajistit podmínky pro realizaci experimentálního projektu stupňovitěho vzdělávání romských poradců a vytvořit kvalifikační předpoklady pro nově ustanovené romské asistenty a zajistit v rozpočtu finanční prostředky na vyplácení mezd alespoň dvaceti romských pedagogických asistentů. Pro pedagogické pracovníky měla být k dispozici širší nabídka v rámci systému dalšího vzdělávání zaměřená na národnostní a etnické menšiny. V neposlední řadě byla pozornost zaměřena i na volnočasovou aktivitu dětí. Ty romské děti, které byly hudebně, pohybově či jinak umělecky nadány, měly mít možnost navštěvovat základní umělecké školy.

Rozhodně ne všechna uložení, která ministr školství, mládeže a tělovýchovy obdržel, byla důsledně splněna. Nejzásadnější zřejmě bylo nevyřešení situace se zařazováním romských žáků do zvláštních škol a s objektivním způsobem jejich testování. Následujících deset let byla v tomto ohledu praxe v mnoha případech nezměněna a Česká republika za tento postup stanula před Evropským soudem pro lidská práva ve Štrasburku. Ten následně rozhodl, že skutečně došlo k porušení článku 14 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a zákazu diskriminace. Pro Českou republiku to znamenalo zaplacení finanční náhrady stěžovatelům za morální újmu.

V příloze k tomuto usnesení ještě vláda vyjádřila své stanovisko ke stávající situaci k romské komunitě.

„1. Vláda prohlašuje, že je znepokojena odchodem některých našich spoluobčanů a jejich žádostmi o politický azyl v zahraničí a je pevně rozhodnuta čelit příčinám, které k tomu vedou.

2. Vláda považuje romskou komunitu za přirozenou součást naší společnosti, uvědomuje si a plně respektuje romskou kulturu a její přínos pro celou naši zemi.

3. Vláda udělá všechno, co je v její moci, aby u nás nikdo neměl strach z důvodů své příslušnosti k té či oné menšinové komunitě. Ekonomické důvody jsou řešitelné u nás doma a nejsou ospravedlněním žádosti o politický azyl.

4. Vláda vyzývá Romy a vlivné představitele romských organizací

- aby neodcházeli,
- aby začali s vládou konstruktivně spolupracovat,
- aby neprodleně navrhli své zástupce do Meziřesortní komise pro záležitosti romské komunity,

- aby se zapojili do prosazování již existujících opatření vlády i do opatření, která dnes vláda schválila a která se týkají většiny členů vlády a všech přednostů okresních úřadů.⁷⁶

Vláda se ve své příloze obracela i na širokou veřejnost. Nabádala ji, aby se snažila udělat maximum pro zlepšení pocitu romských spoluobčanů. Apelovala na odstranění pocitu vzájemné nedůvěry, podceňování, obviňování či diskriminace, a to především z rasových důvodů. Jednotliví členové vlády dostali uloženo, aby neprodleně začali plnit přijatá opatření a aby ve své činnosti jednali i s představiteli romských organizací.

Vládní usnesení č. 686+P také ustanovilo pracovní pozice romských poradců, které byly zřizovány na úrovni všech okresních úřadů.

Po roce 1998 došlo v České republice k politickým změnám a do popředí se dostala levicově orientovaná politika. To jistě souvisí i s větším zaměřením na sociální otázky.

Jednou z prvních pozitivních změn byla novelizace výše popsaného zákona č. 40/1993 Sb. Na základě této novelizace se vyřešila patová situace řady Romů, protože novelizace umožnila získat české státní občanství těm občanům, kteří v době rozpadu ČSFR žili na území Česka.

Na začátku dubna 1998 vstoupila v platnost Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin. Tuto právní normu Rady Evropy podepsala Česká republika již v roce 1995. Signatáři této rozsáhlé dohody určené k ochraně práv různých národnostních menšin se zavazovali, že budou podporovat rovnost všech osob na všech úrovních (hospodářské, kulturní, společenské či politické). Zajímavostí je, že v dokumentu nebyl vymezen pojem národnostní menšina. Na přesném znění definice se totiž jednotlivé státy nedokázaly dohodnout. Z toho důvodu zůstalo na uvážení podepisujících zemí, jaké své obyvatele budou pod tuto úmluvu zahrnovat. Monitorování a kontrola dodržování úmluvy probíhá od jejího vstoupení v platnost periodicky a je do ní zapojen Poradní výbor (složený z nezávislých expertů) a Výbor ministrů. První zprávu o plnění předložily státy hned po prvním roce (tedy v roce 1998) a pak následně každých pět let (pokud nedošlo k mimořádnému vyžádání zprávy). Poslední vypracovaná zpráva za Českou republiku tak byla z roku 2014.

Zúčastněné státy, které ratifikovaly Rámcovou úmluvu, na sebe vzaly závazky pokrývající skutečně širokou škálu otázek a témat. Mezi ty hlavní patřily: nediskriminace a podpora skutečné rovnosti, zachování a rozvoj kultury, náboženství a tradic, rozličné svobody (shromažďování, sdružování, náboženské, myšlení, vyjadřování), přístup k médiím a jejich využívání, možnost mezinárodního a přeshraničního kontaktu a spolupráce, účast na veřejném, hospodářském, kulturním, společenském životě a samozřejmě zákaz nucené asimilace. Důležitou roli v Rámcové úmluvě hrály jazykové svobody, které měly příslušníkům menšin např. umožnit využití svého mateřského jazyka nejen v soukromí a na veřejnosti, ale i před správními úřady, a dále např. užívat jednoho z vlastních jmen v menšinovém jazyce. Úmluva se nevyhýbala ani otázce vzdělávání a výuce menšin (viz dále).

Celkově byla úmluva rozdělena na sedm oddílů, které byly následně členěny na třicet dva článků rozebírajících závazky a otázky zmíněné v předchozím odstavci.

Oblasti vzdělávání se potom věnoval článek 12 až 14. „Článek 12: 1. Pokud je to vhodné, strany v oblasti vzdělání a výzkumu přijímají opatření na podporu znalostí kultury, historie, jazyka a náboženství svých národnostních menšin a většiny. 2. V této souvislosti strany mimo jiné poskytnou odpovídající možnosti pro další vzdělávání učitelů a přístup k učebnicím a umožní kontakty mezi studenty a učiteli různých komunit. 3. Strany se zavazují podporovat rovnost příležitostí přístupu příslušníků národnostních menšin ke vzdělání na všech úrovních.

⁷⁶ Usnesení vlády ČR ke Zprávě o situaci romské komunity v České republice a k současné situaci v romské komunitě. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/usneseni-vlady-cr-ze-dne-29--rijna-1997-c--686-1429/>.

Článek 13: 1. V rámci svého vzdělávacího systému strany uznávají, že příslušníci národnostní menšiny mají právo zakládat a spravovat svá vlastní soukromá vzdělávací zařízení. 2. Výkon tohoto práva pro strany nepředstavuje žádný finanční závazek.

Článek 14: 1. Strany se zavazují uznávat, že každý příslušník národnostní menšiny má právo učit se svému menšinovému jazyku. 2. V oblastech obývaných příslušníky národnostních menšin tradičně nebo ve značném množství strany usilují, pokud existuje dostatečný požadavek, zajistit, pokud je to možné a v rámci svého vzdělávacího systému, aby příslušníci národnostních menšin měli odpovídající možnosti pro výuku menšinového jazyka nebo získávání vzdělání v tomto jazyce. 3. Odstavec 2 tohoto článku je uplatňován, aniž by to bylo na újmu učení se úřednímu jazyku nebo výuce v tomto jazyce.⁷⁷

Ještě v dubnu roku 1999 vydala vláda České republiky usnesení č. 279, o koncepci politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity napomáhající jejich integraci do společnosti. Toto usnesení uložilo jednotlivým ministerstvům úkoly týkající se novelizací zákonů, zamezení rasismu a diskriminaci. Časovou hranici pro splnění výše zmíněných úprav vedoucích k zrovnoprávnění Romů byl stanoven rok 2020. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy bylo např. uloženo, aby mimo předložení příprav novelizovaných zákonů, vytvořilo podmínky zamezující rasové či jiné diskriminaci. Dále měl ministr školství, mládeže a tělovýchovy vytvořit materiály, které by právně umožnily vytvoření a uskutečňování vyrovnávacích akcí, jako je zpracování nových metodických pokynů, zřizování přípravných tříd pro žáky ze znevýhodněného sociokulturního prostředí, využívání služeb asistenta pedagoga či zařazování romských žáků do základních škol. Dále bylo ministerstvu školství uloženo, aby určitým způsobem přistoupilo ke změně výukových programů na základních a středních školách tak, aby se do výuky dostaly také informace o Romech, jejich historii, tradicích a kultuře.

Na začátku nového tisíciletí došlo k jedné významné změně. V roce 2000 byla schválena v Česku historicky první koncepce romské integrace. Koncepce politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity napomáhající jejich integraci do společnosti se věnovala hned několika oblastem: rasismus a diskriminace; instituce; vyrovnávací akce – zaměstnanost, rekvalifikace a bydlení; romský jazyk a kultura; školství; multikulturní vzdělávání a výchova; zvýšení bezpečnosti Romů; výzkum soužití různých etnik; občanské poradny; nestátní neziskové organizace. Koncepce tím přicházela s návrhy na množství vyrovnávacích opatření a stanovovala jasné úkoly pro různé představitele. Z oblasti školství se vyrovnávací postupy zaměřovaly na vytváření přípravných tříd pro romské žáky, na stipendia romským studentům a podporu romským asistentům.

Rada změn přicházejících na počátku milénia úzce souvisela i se snahou České republiky stát se členským státem Evropské unie, která požadovala zlepšení životních podmínek Romů v Česku za jednu z podmínek vstupu republiky do Evropské unie.

Koncepce pak byla každý rok periodicky aktualizována až do roku 2005.

V únoru roku 2000 nabyl účinnosti zákon č. 19/2000 Sb., který měnil stávající zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních škol, středních škol a vyšších odborných škol ve znění pozdějších předpisů. Nejzásadnějším přínosem pro vzdělávání Romů té doby byl fakt, že se k přijímacím zkouškám na střední školy mohli přihlásit i absolventi zvláštních škol. Jaké měli uchazeči v takových případech šance, je silně diskutabilní, nicméně touto novelizací došlo k alespoň částečnému odstranění diskriminace v českých školách.

S platností od 15. května a účinností od 12. listopadu 2000 byl vydán zákon č. 129/2000 Sb., o krajích. Tento zákon opět posunul řešení romské problematiky. Dle

⁷⁷ Rámcová úmluva na ochranu národnostních menšin. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/ramcovka_letak.pdf.

paragrafu 67 tohoto zákona měl kraj zřídit funkci koordinátora pro romské záležitosti. Tito koordinátoři měli napomáhat při řešení problémů souvisejících s integrací romských komunit, při tvorbě koncepčních materiálů, při spolupráci členů Rady vlády pro záležitosti romské komunity a dalšími, jichž se tyto úkoly týkaly. Jejich činnost tedy měla být koordinační a metodická se zaměřením na krajské úřady, poradce a organizace různých seminářů. Tato pozice byla již během let 2002 až 2003 obsazena ve všech krajích. Problémem ovšem bylo nejednotné zařazení koordinátora v rámci krajského úřadu. Mylné potom bývalo (či bývá) vnímání koordinátorů jako sociálních pracovníků či romských poradců. Současně bylo v paragrafu 78 vymezeno, kdy kraj zřizuje komise pro národnostní menšiny. Takový výbor měl být zřizován v kraji, v jehož územním obvodu se při posledním sčítání lidu přihlásilo alespoň 5 % k jiné než české národnosti, a to na základě písemné žádosti spolku zastupujícího zájmy této národnostní menšiny. Členy komise měli alespoň z poloviny být příslušníci dané menšiny (v případě, že je dostatek kandidátů z řad národnostní menšiny).

V březnu roku 2001 došlo ke změnám v Meziresortní komisi pro záležitosti romské komunity. Na základě vládního usnesení č. 254 došlo k transformaci komise. Změnou statutu bylo docíleno posílení členské základny a zvýšil se i vliv tohoto poradního orgánu, který od této doby mohl více zasahovat do příprav a implementace koncepcí romské integrace. Se změnou statutu došlo i ke změně názvu na Rada vlády České republiky pro záležitosti romské menšiny. Tento poradní orgán se již od dob svého vzniku výrazně podílel na institucionálním zajištění integrace romské komunity. Jeho postavení bylo výjimečné, protože se jednalo o jediný meziresortní orgán, který měl za cíl sjednotit integrační aktivity jednotlivých ministerstev ve vztahu k romské komunitě. Určitým handicapem Rady je fakt, že jakožto poradní orgán vlády nemůže kontrolovat plnění úkolů v působnosti orgánů krajů a obcí s rozšířenou působností.

V roce 2001 také vyšla Strategie MŠMT ČR pro zlepšení vzdělávání romských dětí, která směřovala k podpoře Romů ve všech stupních vzdělávání a k podpoře Romů po ukončení školní docházky za účelem získání zaměstnání, čímž by se zlepšila jejich zaměstnanost a ekonomická situace. Mělo průběžně docházet k pomoci s rozvojem romské kultury a tradic. Tím mělo dojít k vytvoření etnicky pestřejší a občansky jednotnější společnosti. Strategie apelovala na vytvoření komplexního a strukturovaného systému, v němž by jednotliví aktéři spolupracovali.

Strategie byla rozpracována do jednotlivých oblastí.

V rámci předškolního vzdělávání mělo být usilováno o docházku romských dětí do mateřských škol hned od tří let věku. K úspěšné docházce mělo dopomoci využívání romských asistentů při okresních úřadech, asistentů pedagoga v mateřských školách a spolupráce s místními občanskými sdruženími Romů.

V rámci povinné školní docházky Strategie hovořila o začleňování romské historie, kultury a jazyka do vzdělávacích programů a vzdělávacích programů a jeho následné převedení do obsahů vzdělávání škol. Strategie také řešila podmínky pro přechod žáků ze zvláštních škol do běžných základních škol a to tak, aby poskytovaly co největší podporu těmto žákům. Romským absolventům základních škol měla být poskytnuta možnost připravit se na přijímací zkoušky na střední školy. K takovýmto studijním postupům měli být žáci průběžně motivováni. V tomto ohledu byla jako důležitá vymezená i poradní činnost při výběru povolání, které mělo probíhat ve spolupráci s úřadem práce, ale i v samotné škole s dopomocí výchovných poradců.

Studenti sekundárního a terciárního vzdělávání nadále měli být finančně podporováni v rámci různých stipendijních programů.

S dopomocí krajů, okresů a místních orgánů a neziskových organizací mělo docházet k rozvoji volnočasových aktivit nabízených romským dětem, které současně vedly k zapojení i části dospělé romské populace. V rámci těchto aktivit byl zvláštní důraz kladen na umělecké

aktivity (hudební, výtvarné) a pohybové aktivity, ve kterých romské děti tradičně vynikají. V ideálním případě takové děti měly mít možnost navštěvovat školy s rozšířenou výukou výchov.

S účinností od 2. srpna 2001 byl vydán zákon č. 273/2001 Sb., zákon o právech příslušníků národnostních menšin a o znění některých zákonů. V paragrafu 2 se zákon věnoval vymezení základních pojmů. „(1) Národnostní menšina je společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.

(2) Příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti.“⁷⁸ Zákon se hned ve svém začátku věnoval právům příslušníků národnostních menšin. Deklaruje svobodnou volbu příslušnosti k národnostní menšině, právo na sdružování, právo účasti na řešení záležitostí týkajících se národnostních menšin, právo na užívání jména a příjmení v jazyce národnostních menšin, právo na vícejazyčné názvy a označení, na užívání jazyka národnostní menšiny v úředním styku a před soudy, na užívání jazyka ve věcech volebních, na vzdělávání v jazyce národnostní menšiny, na rozvoj své kultury, na rozšiřování a přijímání informací v jazyce národnostní menšiny. Ve výčtu práv národnostních menšin a jejich následnému rozvedení do jednotlivých paragrafů je jasně patrný vliv Rámcové úmluvy. Česká republika tak bezpochyby učinila krok směrem k Evropě a Evropské unii. Poprvé tak byla obecně stanovena práva národnostních menšin v zákonech České republiky.

Kromě výše zmíněných práv zákon č. 273 ještě dále pozměnil zákon o obcích a o krajích v oblasti zřizování výborů pro národnostní menšiny. „(7) Krajský úřad řídí a koordinuje ve svém správním obvodu plnění úkolů na úseku státní politiky napomáhající integraci příslušníků romské komunity do společnosti. (8) Obecní úřad obce s rozšířenou působností ve svém správním obvodu plní úkoly napomáhající výkonu práv příslušníků romské komunity a integraci příslušníků romské komunity do společnosti.“⁷⁹ Tím byl přímo podíl krajů a obcí na integraci romské menšiny vložený do zákona a tím pádem zákonem i vymahatelný. Toto vymezení bylo ovšem sepsáno velmi volně. Neobsahovalo totiž žádné konkrétní definice toho, jak by se na integraci Romů měly kraje a obce s rozšířenou působností podílet. Pozice romského koordinátora, která na základě tohoto zákona vznikla, má prosazovat a koordinovat zavádění a realizaci politik romské integrace na úrovni kraje, což by mělo zahrnovat metodickou podporu, konzultace nebo např. pořádání seminářů.

Zákon také reagoval na Kodaňská kritéria, která v roce 1993 přijala Evropská rada a která měla Česká republika jako stát usilující o vstup před tímto krokem splnit. Kodaňská kritéria se dělila do tří kategorií: schopnost dostát závazkům; ekonomická kritéria a politická kritéria, kde bylo jedním z bodů dodržování lidských práv a respektování menšin.

Na konci 90. let se do českého povědomí dostává pojem sociální exkluze, a to i vlivem politiky Evropské unie a západních zemí, kde byl tento pojem používán již v 70. letech. Během 90. let se potom tento pojem dostal i do oficiální politiky Evropské unie a stal se součástí její sociální politiky. Sociální exkluze je především proces než stav, během kterého jsou

⁷⁸ Zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273?citace=1>

⁷⁹ Zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273?citace=1>

jednotlivci, domácnosti, širší rodiny či celé subpopulace postupně zbavovány přístupu ke zdrojům nezbytným pro zapojení se do politických, ekonomických a sociálních aktivit společnosti.

Život v sociálně exkluzivních lokalitách značně stigmatizuje její obyvatele. Lidé zde často dosahují nižšího vzdělání. S tím také úzce souvisí i vysoká nezaměstnanost, práce „na černo“ či závislost na sociálních dávkách a výskyt sociopatologických jevů, jako je užívání drog, gamblerství nebo prostituce. Obyvatelstvo zde často trpí horším zdravotním stavem. Ten pramení jednak z životního stylu a špatné životosprávy, jednak i z nevyhovujících hygienických podmínek a v neposlední řadě i z absence pravidelných návštěv lékařů, což nemusí nutně pramenit z lhostejnosti, ale velmi často je způsobeno i neznalostí. V takovém prostředí také bují lichva a místní zabředají do nekonečného koloběhu splátek a dluhů. Obyvatelé těchto lokalit jsou mnohem častěji vystaveni diskriminaci. V začarovaném kruhu sociální exkluze se obyvatelé těchto lokalit potýkají s nedostatkem informací a mají velmi omezené sociokulturní kontakty. Není tedy div, že se místní orientují spíše na přítomnost a nemají potřebu plánovat budoucnost.

Lidé žijící v sociálním vyloučení jsou nuceni přizpůsobit se dané situaci. Adaptují se na ni, přizpůsobí jí své vzorce chování a určitou strategii na přežití. Tyto relativně úspěšné postupy následně dále přenášejí na mladší generace. Tím se bludný kruh uzavírá. Čím déle se takové chování a styl života fixují, tím hůře se z toho její aktéři vymaňují.

Vyskytnou-li se taková místa v obci, velmi rychle vstoupí do povědomí lidí. Obvykle jsou prostorově jasně ohraničeny (čtvrť, blok, jeden dům, ...) a izolovány. Domy zde nejsou v dobrém stavu a často vykazují i hygienickou závadnost. Obyvatele zde jsou stigmatizováni a pro ty z vnějšku jsou „všichni stejní“. Stírá se zde individualita jednotlivců. Zdejšími obyvatelům se všichni vyhýbají a jsou ve městě nežádoucí. Tyto lokality mají navíc výrazně nižší absorpční kapacitu pro řešení takových situací. Problémy se zde stále nabalují a zasahují o soužití majority a minority.

Sociálním vyloučením jsou nicméně ohroženi i Romové mimo sociálně vyloučené lokality.

Existence vyloučených lokalit ovlivňuje i své okolí. V blízkosti takového místa klesají ceny nemovitostí, často zde bývá zvýšený policejní dohled (např. častější noční hlídky) a může dojít i k situaci, kdy lokalita jakoby „roste“, protože se pozvolna rozšiřuje do okolí.

Život dětí v těchto lokalitách je značně ztížený. Není tedy divu, že mají obvykle i výrazně horší prospěch. Často se potýkají s materiálním nedostatkem až chudobou. Musí být zvyklé žít na minimálním prostoru. Mnohdy nemají ani vlastní koutek, kam by si mohly odložit své věci či se učit. Celá rodina často sdílí jeden společný prostor, kde se jí, spí, přijímají návštěvy, sleduje televize, řeší rodinné problémy..., a to vše často v otřesných hygienických podmínkách.

Hodnoty a sociální kompetence dětí z těchto lokalit jsou životem zde velmi ovlivněny. Často jim chybí vhodné vzory, úspěšnost pro ně znamená něco jiného než pro ostatní děti, nemají důvěru ve školu, sociální pracovníky či lékaře, často nejsou dostatečně informovány o svých možnostech. Ve škole vykazují různé poruchy učení a chování, pozornosti a koncentrace. V osobním životě takové děti začínají dříve se sexuálním životem. Stává se tedy, že někteří žáci (častěji dívky) očekávají rodinu ještě před ukončením povinné školní docházky. Jinou životní cestu totiž před sebou nevidí.

Můžeme říci, že vznik a následné rozšiřování sociálně exkluzivních lokalit je výsledkem několika různých faktorů. V první řadě docházelo k vystěhování rodin ze standardního bydlení z různých důvodů. Ne vždy vinou nájemců. Za přestěhování mohl být nevyhovující stav stávajícího bydlení, ochrana domu jako památky a další. Dalším z faktorů bylo cílené sestěhování problémových občanů na jedno místo a samovolná migrace chudých rodin za

příbuznými do pro ně cenově výhodnějších lokalit. Taková migrace byla zcela neřízená a mnohdy se v ní nevyznaly ani úřední osoby.

Z takovéto situace je východiskem proces sociální inkluze, kdy vyloučené osoby opět získávají zdroje nutné k sociálním, ekonomickým a kulturním aktivitám. Tento proces je ovšem velmi nesnadný až nemožný. Na tuto skutečnost již dlouhodobě upozorňovaly různé mezinárodní organizace včetně Evropské unie. Tento fakt byl tedy značnou překážkou pro vstup České republiky do Evropské unie.

V rámci sociální politiky si Evropská unie vždy kladla řadu cílů, jejich splnění mělo být naplněno mimo jiné i větší propojeností jednotlivých politických oblastí, koordinací programů a plánů jak na globální, tak na regionální a místní úrovni. Na summitu v Nice v roce 2000 si EU vytyčila čtyři cíle: „usnadnit účast v zaměstnání a přístup ke zdrojům, právům, zboží a službám všem lidem; prevence rizika sociálního vyloučení; pomoc nejvíce ohroženým skupinám obyvatelstva; mobilizace všech stran účastnících se boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení.“⁸⁰

Vyrovňovací postupy, které byly deklarovány již v koncepci z roku 2000, pokračovaly i nadále. Asi největší projekt té doby započal v roce 2001 a jednalo se o vládní program Terénní sociální práce ve vyloučených lokalitách. Velkou výhodou tohoto programu byl fakt, že sociální pracovník přicházel přímo do rodin postižených sociálním vyloučením. Toto bylo přínosné jak pro samotné Romy, kterým se sociální pracovník mohl stát poradcem, organizátorem až určitou autoritou, tak pro samotné sociální pracovníky, kteří měli příležitost monitorovat situaci zblízka a tím i získat důvěru svých klientů. Mohli se tak soustředit na aktuální problémy rodin i jednotlivců. V ideálním případě měl sociální pracovník spolu se svým klientem stanovit postupné kroky, které by vedly minimálně ke stabilizaci situace. Současně s tím se měl sociální pracovník stát určitým zprostředkovatelem mezi svými klienty a lokálně dostupnými službami, které občané ze sociálně vyloučených lokalit nevyužívali. Takovýto postup měl zamezit i vzniku přidružených problémů, jakými je odebrání dětí do ústavní péče, stávání se obětí lichvářů, zdravotní problémy z důvodu nedocházení k lékařům a zanedbání preventivní péče. Terénní sociální pracovníci mohli pomáhat i při styku rodičů se školou, formou zprostředkování doučování mohl i ovlivnit studijní výsledky romských žáků. Mezi základní metody práce sociálních pracovníků patřila práce s listinami, vyjednávání s úřady, rozhovory s klienty, doprovod klienta na úřad, konzultace s odborníky. Tyto metody se potom převážně zaměřovaly na pomoc s neplatičstvím a dluhy, na způsob, jak efektivně využít svých příjmů, jakým způsobem žádat o nárokové dávky sociální podpory a dávky sociální péče, dále se zaměřovaly na bydlení nebo např. hledání vhodného nájmu či brigády, na pomoc při zvyšování kvalifikace a pomoc při prevenci patologických jevů jakými jsou různé závislosti, prostituce, dětská delikvence, lichva, konflikty v ghettu. Práce a metody terénních sociálních pracovníků nevynechávaly ani děti a mládež. Jejich práce se zaměřovala na pomoc s domácí přípravou dětí do školy a s využitím volného času dětí a mládeže. Pracovník buď sám inicioval vznik nějaké volnočasové aktivity či mládeži zprostředkoval možnost docházky do nějakého takového zařízení.

7. listopadu roku 2001 vláda schválila usnesení č. 1 145, které se týkalo zintenzivnění implementace Koncepce politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity napomáhající jejich integraci do společnosti. Toto usnesení uložilo ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy, aby se zaměřilo na průběžné zintenzivnění podpory a propagace zřizování přípravných tříd a funkce asistenta učitele – vychovatele. Tyto formy vyrovnávacích postupů

⁸⁰ Koncepce romské integrace 2005. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/koncepce-romske-integrace-2005-8150/>.

měly být implementovány systematicky v těch oblastech, kde romští žáci vykazovali vzdělávací problémy a současně tam tyto formy vyrovnávacích opatření chyběly.

Dle posledního censusu této doby (v roce 2001) se k romské národnosti přihlásilo 11 716 občanů. Tyto hodnoty ovšem jistě neodpovídaly skutečnosti. Některé romské organizace udávaly počet až 350 000. Zajímavý je posun počtů od posledního sčítání v roce 1991, kdy se na území Česka k romské národnosti přihlásilo 32 903 osob. Počet osob hlásících se k romské národnosti tedy klesl o více než 64 %. Samozřejmě to neznamená, že v České republice takto výrazně poklesl počet Romů. Spíše to vypovídá o stavu a pozici romské populace. Deklaraci své národnosti nepovažují za důležitou či bezpečnou. Řada Romů se možná více cítila být Čechy, řada ovšem jistě neuvedla romskou národnost i z obav z následné diskriminace či útoku. Toto dokazuje i o nízké informovanosti občanů o tom, jaké informace mohou poskytovat či o anonymitě takovýchto statistik.

Romštinu jako svůj mateřský jazyk uvedlo 23 200 osob, tedy jen o 4,5 % méně než v roce 1991.

Struktura romského obyvatelstva zůstávala přibližně stejná jako v předchozích sledovaných obdobích. Výrazně zde byla zastoupena dětská a mládežnická složka. Naopak podíl staršího obyvatelstva je v romské komunitě výrazně nižší než u majority. Strukturou obyvatelstva tak romská komunita stále připomínala spíše demografické charakteristiky zemí třetího světa, tzv. progresivní typ populace. I když docházelo za poslední desítky let k určitému vyrovnání, stále zde byl propastný rozdíl. Romské ženy své první dítě přiváděly na svět v průměru mnohem dříve než ženy většinové společnosti a současně své poslední dítě obvykle rodily až na konci reprodukčního období. Romské rodiny tak byly mnohem početnější, než byl republikový průměr.

S účinností od 15. dubna 2002 vydala vláda nařízení č. 98, kterým se stanovovaly podmínky a způsob poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu a integraci příslušníků romské komunity. Tyto aktivity se měly týkat zachování a rozvoje kultury národnostní menšiny, na uchování jejich tradic a zvyků a na uchování jazyka, v němž by byly rozšiřovány informace o dané menšině a v němž by mohlo probíhat vzdělávání. Na posuzování dotačních žádostí se také aktivně podílela Rada pro romské záležitosti. Usnesení také přesně vymezilo podmínky poskytnutí a použití dotace, včetně dotací na projekty z fondů Evropské unie (např. Evropský sociální fond). Všechny poskytnuté dotace byly vždy kontrolovány a na závěr musela být poskytnuta zpráva o využití dotace. I v současné době jsou dotace ze státního rozpočtu a z fondů Evropské unie účinným prostředkem, jak se zasadit o integraci romské menšiny a o stírání hlavně sociálních rozdílů mezi majoritou a romskou komunitou.

Ve své druhé části nařízení vymezuje různé druhy podpory národnostních menšin, jako je podpora uchování, rozvoje a prezentace kultur národnostních menšin, podpora rozšiřování a přijímání informací v jazyce národnostní menšiny, podpora vzdělávání v jazyce národnostní menšiny a podpora multikulturní výchovy a projektů integrace příslušníků národnostních menšin.

S koncem roku 2002 a počátkem roku 2003 se měnilo administrativní členění státu. Společně s tím zanikly i některé funkce a úřady. Pozice romského poradce, která působila na okresních úřadech, zanikla a byla převedena do kompetencí obcí s rozšířenou působností. Zde ovšem záhy po zavedení funkce docházelo k jejímu slučování (či přiřazování) s jinými agendami, mnohdy naprosto nesouvisejícími. Další problém byl i ve faktu, že zákon obcím s rozšířenou působností přímo neukládal zřídit takovou pozici a její přesnou pracovní náplň.

V polovině roku 2004 provedla vláda bilanci usnesení vlády týkajících se integrace romské komunity. Toto hodnocení bylo k 31. prosinci 2003 a týkalo se usnesení č. 686/1997,

č. 720/1999, č. 279/1999, č. 789/1999, č. 599/2000, č. 994/2000, č. 781/2001, č. 1145/2001 a č. 761/2002.

Pro potřeby této práce je nejdůležitější hodnocení práce Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Zpráva konstatovala, že v období od školního roku 1997/1998, kdy byly jako jeden z vyrovnávacích postupů zřizovány vyrovnávací třídy, do školního roku 2003/2004 vzrostl celkový počet vyrovnávacích tříd (součet v mateřských i základních školách) ze 47 na 137 (nárůst téměř o 192 %), celkový počet dětí, které takové třídy navštěvovaly, vzrostl z 638 na 1824 (nárůst téměř o 186 %). Následný monitoring v roce 2003 potom ještě prokázal, že žáci navštěvující přípravné a vyrovnávací ročníky měli po nástupu na základní školu lepší studijní výsledky. Jako doprovodný efekt u takovýchto žáků byla výrazně nižší absence a žáci celkově měli ke škole lepší vztah. Je totiž jen logické, že pokud se dítěti ve škole nedaří, nemá ji rádo a snaží se jí vyhnout. V případě, že mu něco takového vyjde, opakuje naučený vzorec chování čím dál tím častěji. Na druhém stupni pak u některých „chronických záškoláků“ absence převyšuje počet hodin strávených ve škole.

Během sledovaného období došlo k realizaci programu PHARE 2000 (Podpora integrace Romů ve vzdělávání a Kurikula pro multikulturní výchovu). Na základě tohoto projektu byly dovybavovány školy školními potřebami a učebními pomůckami, nábytkem, proškolení učitelů, vychovatelů či asistentů pedagoga.

Nejenom v rámci vzdělávání pedagogů v přípravných třídách byly učitelům, ale i ostatním pedagogickým pracovníkům poskytovány informační zdroje, metodické příručky, manuály pro vzdělávání a semináře pro zlepšení vzdělávání romských žáků.

Od roku 1998 do roku 2003 bylo vydáno více publikací týkajících se Romů a jejich vzdělávání než za celou předchozí historii. Mezi nimi např. Romský slabikář; Poznávej zemi, v níž žiješ; Poznávej lidi a život v zemi, v níž žiješ; Romské hádanky; Školní manuál pro učitele druhého stupně základní školy; Školní manuál pro učitele prvního stupně základní školy a Metodické příručky pro učitele. Dvojjazyčnost některých těchto publikací je skvělým způsobem, jak nejen romské žáky přiblížit romské kultuře, ale současně jim i přiblížit romštinu jako jazyk.

Šetření také zjistilo, že především v lokalitách se zvýšenou koncentrací romského obyvatelstva jako je Praha, Ostrava, Most využívá vedení škol výjimek pro minimální počet žáků ve třídě.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v té době podporovalo projekty zaměřené na lidská práva a multikulturalitu ve vzdělávání, usilovalo o zařazení problematiky národnostních menšin a etnik do programů vzdělávání učitelů a při udělování schvalovacích doložek učebnicím.

V dané době také ministerstvo vydalo metodický pokyn k výchově proti projevům rasismu, xenofobie a intolerance. Průběžně také byly vydávány metodické pokyny, které by měly pomáhat při potírání znevýhodnění příslušníků národnostních menšin a především romské komunity.

Kladně zpráva hodnotí také zřízení funkce romského asistenta pedagoga. Za tímto účelem byly v českém jazyce i romštině vydány propagační materiály, které poskytovaly informace rodičům i asistentům.

V roce 2003 spustily čtyři školy projekt Škola s celodenním programem. Prostřednictvím návštěvy odpoledních aktivit, které byly sestaveny do ucelených vzdělávacích programů, mělo dojít ke zlepšení školní úspěšnosti žáků, ale i ke zlepšení sociokulturních dovedností těchto dětí, zvýšení informovanosti žáků i rodičů. Upoutání pozornosti žáků a vyplnění jejich odpoledního času mělo přispět i ke snížení častých absencí a zvýšení motivace žáků ke studiu. Bylo prokázáno, že pokud se děti skutečně pravidelně účastnily takovýchto aktivit, mělo to

celkový dopad na jejich vnímání potřeby vzdělávání a získání kvalifikace. Získaly totiž i jiný pohled na život a povinnosti, než s jakými se setkávaly běžně v prostředí, ve kterém žily.

Již v roce 2000 Evropská unie v rámci zahájení Lisabonské strategie zavedla agendu sociálního začleňování. Česká republika jako v té době čekatelství stát s touto strategií také pracovala. V roce 2003 tedy ve spolupráci s Evropskou komisí zpracovala Společné memorandum o sociálním začleňování. Společné memorandum podepsal v Bruselu ministr práce a sociálních věcí České republiky s komisařskou Evropské unie pro oblast zaměstnanosti a sociálního záležitostí.

Důležitým prvkem rozvoje této strategie bylo vytvoření Národního akčního plánu sociálního začleňování na období mezi lety 2004 až 2006 (na něj bezprostředně navazoval plán na období 2006 až 2008), který přijala vláda České republiky usnesením č. 730. V rámci tohoto plánu byla vytvořena analýza vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených skupin. Současně zde byl navrhnut i plán, jak se sociálním vyloučením a chudobou bojovat. Dle tohoto plánu byl velký důraz kladen na vlastní iniciativu způsobenou aktivací příslušníků romských komunit. Snažil se vymezit proti pouhému pasivnímu přijímání pomoci. V této době již existovala dlouhá řada dokumentů zabývajících se problematikou Romů. Národní akční plán sociálního začleňování měl fungovat jako doplňující dokument k již existující Koncepci romské integrace. Dalo by se říci, že Národní akční plán specifikoval postupy sociálního začleňování a kladl důraz na zmírnění dopadů sociální exkluze. Koncepce je potom aplikovala do konkrétních opatření, která byla zaměřena na jednu cílovou skupinu, tedy Romy. Tato implementace evropských norem a práva měla ovšem i své kritiky. Za to nejpodstatnější může být považováno tvrzení, že aplikace této strategie nepřinesla v podstatě nic nového a „nepasovala“ na prostředí České republiky. Dále ještě chyběla informovanost jednotlivých úřadů o tomto dokumentu.

V roce 2004 byl pod č. 561 přijat nový zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, tzv. školský zákon, který do českých škol přinesl řadu změn. V paragrafu č. 2 byly vymezeny zásady a cíle vzdělávání. Mezi hlavní zásady patřil rovný přístup každého státního občana České republiky ke vzdělávání a zohledňování potřeb jednotlivce ve vzájemné úctě a respektu. Další ze zásad deklarovala bezplatnost základního a středního vzdělávání pro občany České republiky či jiného státu Evropské unie ve školách zřízených státem, krajem, obcí či svazkem obcí. Dalšími zásadami bylo svobodné šíření poznatků a zdokonalování procesu vzdělávání za uplatnění moderních pedagogických přístupů a metod. Jednou ze zásad bylo také hodnocení výsledků vzdělávání a možnost každého vzdělávat se po celý svůj život. Obecné cíle vzdělávání v České republice byly charakterizovány jako celkový rozvoj osobnosti s poznávacími a sociálními způsobilostmi, duchovními a mravními hodnotami, jako proces získávání všeobecného vzdělávání nebo všeobecného a odborného vzdělávání. Jako obecný cíl vzdělávání bylo také pochopení a uplatnění zásad demokracie, základ lidských práv a svobod. To vše doplněné odpovědností a smyslem pro sociální soudržnost, pochopení a uplatnění principu rovnosti obou pohlaví. V průběhu vzdělávacího procesu by si žáci také měli uvědomit svou národnost a státní příslušnost a respektovat veškeré odlišnosti všech jednotlivců. Žáci by také měli poznat, případně si osvojit znalosti o světových a evropských kulturních hodnotách a tradicích a uplatňovat znalosti o životním prostředí a jeho ochraně v souladu s trvale udržitelným rozvojem a bezpečností a ochranou zdraví.

Významnou změnou školství dle tohoto zákona znamenalo zavedení systému vzdělávacích programů. Národní program vzdělávání, který byl vypracován ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ve spolupráci s rozličnými odborníky, byl předložen Poslanecké sněmovně a Senátu ke schválení. Na základě schváleného Národního programu byly rozpracovány cíle vzdělávání, které stanovil zákon č. 561/2004Sb. Konkrétnějšími potom

byly následné rámcové vzdělávací programy vytvořené pro předškolní, základní, střední, umělecké a jazykové vzdělávání. Ty vymezují povinný obsah a rozsah vzdělávání, stejně jako stanovují podmínky vzdělávání (stanovují konkrétní cíle, délku, povinný obsah a formy vzdělávání). Toto vše je závazné při tvorbě konkrétního školního vzdělávacího programu či hodnocení výsledků vzdělávání. V souladu s rámcovými vzdělávacími programy by také měly být vydávány učebnice a učební texty. Z tohoto důvodu musí rámcové vzdělávací programy odpovídat nejnovějším poznatkům jak na poli vědeckém, tak v oboru pedagogiky a psychologie. Vzhledem k významu takového dokumentu je možné jej měnit pouze v závažných případech, a to s účinností obvykle vždy od začátku nového školního roku. Rámcový vzdělávací program a změny v něm provedené musí být uveřejněné způsobem umožňujícím dálkový přístup.

Školní vzdělávací programy si školy vytvářejí samy a musí splňovat náležitosti vyplývající z rámcových vzdělávacích programů. Kromě obsahu vzdělávání, který bývá uspořádán do předmětů či jiných ucelených částí, musí program obsahovat i způsob zahájení a ukončení studia, způsob hodnocení, podmínky pro vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, stanovuje také materiální, personální a ekonomické podmínky, podmínky bezpečnosti práce a ochrany zdraví ve škole, pro kterou je školní vzdělávací program vytvořen. Tento dokument je vydáván ředitelem školy či školského zařízení a musí být přístupný k nahlédnutí nebo např. okopírování.

Zákon se zaměřoval také na vzdělávání příslušníků národnostních menšin. Konkrétně na situace, kdy může být zřizována třída pro vzdělávání v příslušném mateřském jazyce v mateřské, základní či střední škole. Takové zřizování musí být mimo jiné v souladu s paragrafem 117 odstavec 3 zákona č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění zákona č. 273/2001 Sb.

Paragraf 16 zákona č. 561/2004 Sb. se věnoval podpoře vzdělávání žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami, kteří byli v zákoně vymezeni následovně: „(1) Dítětem, žákem a studentem se speciálními vzdělávacími potřebami se rozumí osoba, která k naplnění svých vzdělávacích možností nebo k uplatnění nebo užívání svých práv na rovnoprávném základě s ostatními potřebuje poskytnutí podpůrných opatření. Podpůrnými opatřeními se rozumí nezbytné úpravy ve vzdělávání a školských službách odpovídající zdravotnímu stavu, kulturnímu prostředí nebo jiným životním podmínkám dítěte, žáka nebo studenta. Děti, žáci a studenti se speciálními vzdělávacími potřebami mají právo na bezplatné poskytování podpůrných opatření školou a školským zařízením.“⁸¹ Taková podpůrná opatření dle zákona znamenala poradenskou pomoc, celkovou úpravu organizace vzdělávání (obsah, hodnocení, prodloužení délky, ...), úpravu podmínek přijetí a ukončování studia, používání různých kompenzačních pomůcek, úpravu očekávaných výstupů (v rámci RVP nebo akreditovaného vzdělávacího programu), vytvoření a vzdělávání žáků dle individuálních studijních plánů, využití služeb asistenta pedagoga nebo dalšího pedagogického pracovníka, tlumočnicka, přepisovatele. Podpůrná opatření byla dále rozdělena do pěti stupňů podle náročnosti. Podpůrná opatření prvního stupně může škola nebo školské zařízení uplatňovat i bez doporučení školských poradenských zařízení. Při uplatňování podpůrných opatření druhého až pátého stupně bylo vždy nutné vyjádření školského poradenského zařízení a písemný souhlas příslušné osoby.

Dle tohoto nového zákona přestalo být rozlišováno mezi základními a zvláštními školami (následně speciální a praktické). Všichni žáci tak měli mít umožněný přístup k základnímu

⁸¹ Zákon č. 561/2004 Sb., Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561?citace=1>.

vzdělávání. Zákon vytyčoval podmínky pro to, aby bylo všem žákům poskytováno vzdělání a podpora, která by přesně odpovídala jejich speciálně vzdělávacím potřebám.

Tematika Romů byla zpracována i do rámcových vzdělávacích programů pro základní a střední vzdělávání, kde je zařazena v rámci multikulturního vzdělávání poměrně komplexně řešena. Primárně bylo toto téma zařazeno do vzdělávací oblasti Člověk a společnost a do průřezového tématu Multikulturní výchova.

Vzdělávací oblast Člověk a společnost je v rámci ŠVP obvykle rozdělena do jednotlivých vyučovacích předmětů a průřezové téma Multikulturní výchova by mělo prolínat napříč jednotlivými předměty. Jeho zařazení včetně tématu musí být jasně patrné v ŠVP. Toto průřezové téma by mělo žákům zprostředkovat základní znalosti o jednotlivých etnických a kulturních skupinách (hlavně v rámci České republiky a Evropy), mělo by žáky naučit schopnosti komunikovat a žít s příslušníky odlišných sociokulturních skupin, schopnosti respektovat práva a odlišnosti druhých. Žáci by se měli dokázat vymezit proti projevům rasismu, xenofobie či diskriminace. V souvislosti s tím by si žáci měli uvědomovat dopady takových projevů. Takto vzdělávaný žák by si měl následně vytvářet postoje tolerance a respektu k odlišnostem a sám by si měl uvědomit vlastní identitu a sociokulturní zázemí. V odlišnostech by žáci měli najít příležitost k obohacení se o nové znalosti, dovednosti a zkušenosti. Takovéto hodnoty by neměly být pouze vnitřní záležitostí jedince, ale měly by být projevovány i veřejně za účelem aktivního spolupodílení se na utváření vztahů majority k minoritním skupinám obyvatelstva. Zařazení multikulturní výchovy do vzdělávání žáků (respektive do jednotlivých ŠVP) nemělo být provedeno bezmyšlenkovitě a jen v rámci jednoho či dvou předmětů. Multikulturní výchova by jako průřezové téma mělo prolínat celým systémem základního vzdělávání od jednodušších forem (např. romská hudba v hudební výchově na prvním stupni), až po komplikovanější a závažnější témata (např. v rámci řešení tématu holocaustu Romů za druhé světové války v dějepise v deváté třídě základní školy). Nejedná se ovšem jen o zařazení témat do osnov. Vyučující, kteří předávají tyto informace a rozvíjejí vymezené kompetence žáků, musí k tématu přistupovat zodpovědně. V žádném případě by neměli dávat najevo jakékoli své negativní postoje či názory.

Na nový školský zákon navazovala ještě řada vyhlášek – např. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných.

V roce 2004 byla také úřadem vlády České republiky vydána zpráva o stavu romské komunity. Poslední vydanou byla výše zmíněná Bratinkova zpráva z roku 1997. Nejenže vymezila institucionální a politický rámec romské integrace jak v rámci České republiky, tak v rámci Evropské unie (již popsáno výše), ale popsala také život Romů té doby v klíčových oblastech.

V oblasti vzdělávání a kvalifikace bylo zjištěno, že přestože situace stále nebyla ani zdaleka ideální, tehdejší romské děti přece jen dosahovaly vyšší úrovně dosaženého vzdělání než generace před nimi. Od konce 80. let, kdy střední školy v tehdejší ČSR navštěvovalo na tři desítky romských studentů, se jejich počet zvýšil téměř 47krát na více než 1 400. Třebaže se ovšem jednalo o pozitivní posun, stále se romská komunita ve vzdělávání ani zdaleka neblížila majoritní společnosti. „Šetřením znalostí pracovníků obcí pověřených výkonem státní správy (2003) bylo zjištěno, že mezi 51 691 dospělými příslušníky romských komunit, jejichž vzdělání a kvalifikaci si tito pracovníci troufli odhadnout, jich bylo pravděpodobně absolventy zvláštních škol, případně nedokončilo základní školu v posledním ročníku 31 240,

tj. 60 % případů, ukončenou základní školu mělo 14 986, tj. 29 %, vyučených bylo 4 776, tj. 9,3 % a střední nebo vyšší školu má ukončenu 689, tj. 1,3 %.⁸²

Romské děti v předškolním věku stále ve vysokém procentu nedocházely do mateřských škol a obvykle doma zůstávaly s nezaměstnanou matkou. Tento handicap ve vzdělávání i přes nízký věk dětí a na první pohled možná triviální náplň vzdělávání je pro řadu romských dětí v podstatě fatální a ovlivní celý zbytek jejich vzdělávání. Náhradní formou, jak do určité míry kompenzovat absenci předškolního vzdělávání i nadále zůstávalo zavádění přípravných tříd či využívání služeb asistenta pedagoga. V přípravných ročnících se žáci učili začleňovat do vzdělávacího procesu. Měli se zde učit různým organizovaným činnostem, a především si zde měli osvojit jazykové a komunikační dovednosti. I přesto, že význam a prospěšnost přípravných tříd byla prokázána, stále je nenavštěvovalo dostatečné množství dětí. Ty, které mateřské školy ani přípravné třídy nenavštěvovaly, prokazovaly horší studijní výsledky. Velký podíl romských dětí tak tvořil žáky zvláštních škol. Důvodem byly různé jazykové handicapy, odlišná dynamika osobnostního vývoje, jiná hierarchie hodnot, sociokulturní odlišnost rodiny a jiné.

Absolventi s nízkou nebo žádnou kvalifikací měli velmi ztížené uplatnění na trhu práce. I z toho důvodu byly pro romské žáky středních škol poskytovány zvláštní dotace na úhradu některých studijních nákladů. Tyto dotace vzešly z iniciativy Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity.

Celková míra nezaměstnanosti Romů v České republice dle zprávy byla v letech 2000/2001 velmi vysoká a to 43,6 %. Značně výrazný je rozdíl v mírách nezaměstnanosti jednotlivých skupin Romů dle úrovně dosaženého vzdělání. U Romů s neúplným základním a bez vzdělání byla míra nezaměstnanosti 75,7 %, u Romů se základním vzděláním 55,6 %, s neúplným středním 33,8 % a s ukončeným středním či vyšším jen 10,3 %. U neúplného vzdělání je tedy 7,5krát vyšší nezaměstnanost než u dokončeného středního a vyššího vzdělání. Z toho je jasně patrné, že v té době úroveň dosaženého vzdělání je nepřímo úměrná míře nezaměstnanosti. Čím vyšší je vzdělání, tím nižší je nezaměstnanost. Sami Romové dle výsledků zveřejněných ve zprávě spatřovali důvody své nezaměstnanosti hlavně v etnické příslušnosti (80,4 %), nedostatečné kvalifikaci (65,9 %), což potvrzovala předchozí data, a dále pak jako důvod uváděli celkovou ekonomickou recesi v zemi (53,3 %), nedostatek štěstí (39,2 %) či věk (19,8 %).

V roce 2005 vznikla jako iniciativa 12 států (Albánie, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá Hora, Česká republika, Maďarsko, Makedonie, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Španělsko + Slovinsko a USA jako pozorovatelé) Dekáda romské inkluze 2005-2015. Jednalo se o způsob, jak otázku romské inkluze řešit na úrovni regionů. Na této iniciativě se podílely vlády zúčastněných států, mezinárodní instituce a romské občanské společnosti. Hlavní oblastí řešení v rámci iniciativy bylo vzdělávání, zaměstnanost, bydlení a zdraví. Plus obsahovala ještě průřezová témata, jako je boj s diskriminací, rovné příležitosti mužů a žen, sociální soudržnost. Česká republika přistoupila do této iniciativy na základě vládního usnesení č. 136 z roku 2005. V rámci Dekády docházelo k úzké spolupráci mezi jednotlivými resorty. V ČR to bylo pod záštitou Rady vlády pro záležitosti romské komunity. Cíle vytyčené Dekádou byly jasně časově ohraničené v daném časovém období a byly monitorovány v každoroční Zprávě o stavu romské menšiny. Česká republika této iniciativě předsedala od července 2010 do června 2011 a jejími prioritními oblastmi pro toto období bylo inkluzivní vzdělávání, životní situace a práva dětí, romské ženy, implementace integračních politik na lokální úrovni se zaměřením na samosprávy a média a obraz Romů. Na závěrečném zasedání Dekády romské

⁸² Zpráva o stavu romských komunit v České republice, str. 17

inkluze v roce 2015 Českou republiku zastupoval ministr Jiří Dientsbier a vedoucí Oddělení kanceláře Rady vlády pro záležitosti romské menšiny a sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny Martin Martínek. Z panelové diskuse vyplynulo, že Dekáda romské inkluze v jednotlivých zemích nastartovala významné procesy v oblasti romské integrace a zvýšila celkové povědomí o vyloučení Romů. Žádná z těchto aktivit ovšem nedosáhla kýženého výsledku. Důvodů neúspěchu bylo hned několik. Jedním z hlavních bylo nedostatečné financování. Dekáda sice shromažďovala odborníky z různých oblastí a upozorňovala na stávající problémy romské segregace, její úloha ovšem zůstala spíše jen na poli teoretickém.

V roce 2005 vydalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy Koncepci včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí. Ihned na úvod Koncepce konstatovala již známé skutečnosti. Po desítky let byly romské děti zařazovány do zvláštních škol a později do škol vyučujících dle RVP ZV LMP, mají nižší školní úspěšnost, těžko se potom zařazují na pracovní trh a do společnosti. Koncepce vyhodnocovala doposud využívaná opatření, kterými bylo zřizování přípravných tříd, využívání funkce asistenta pedagoga pro žáky ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí a projektů zaměřených na zvyšování školní úspěšnosti. Vzhledem k dlouhodobosti takovýchto opatření je však velmi těžké jakékoliv hodnocení provádět. Tvrdá data, která byla získána, ovšem vypovídala o mírném zlepšení. Celkový podíl žáků navštěvujících zvláštní školy klesl za deset sledovaných let z 3,21 % v roce 1994 na 2,65 % v roce 2004. Nadále Koncepce zdůrazňuje prospěšnost předškolního vzdělávání. Včasná péče byla právě proto zacílena na tyto žáky. Jejich základním handicapem byla nedostatečná znalost jazyka nebo nepodporující prostředí, které v některých případech až vystupovalo proti škole a vzdělávání.

Včasná péče je zde definována „jako souhrn opatření, která mají za cíl identifikovat možná rizika v rozvoji osobnosti dětí a předcházet hrozícím negativním důsledkům sociokulturního znevýhodnění ve vzdělanostní, morální a sociální kultuře osobnosti vymezené skupiny dětí.“⁸³ Koncepce včasné péče je zaměřena na děti ve věku od tří let do začátku povinné školní docházky a měla by zamezit školní neúspěšnosti dětí a dětí, rodině i společnosti poskytnout předpoklady k sociální integraci. Důležitým krokem je neustálé zdokonalování vzdělávacích programů, zajištění dostatečného množství zkušených pedagogických pracovníků a propojení realizačních kroků na všech úrovních.

Za klíčové problémy pak Kompetence označuje nedostatečné zastoupení v programech dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků, určité předsudky ze strany některých pedagogických pracovníků, lhostejnost či nedůvěra rodičů ke všem institucím a tím tedy nedostatečná spolupráce školského zařízení s rodinou. Měl by být tedy navázán pozitivní vztah mezi rodiči a pedagogickými pracovníky, kteří by se měli ve vhodných případech snažit zapůsobit na postoje rodičů a ve všech případech zvyšovat jejich informovanost.

Rok 2005 byl prvním rokem, kdy Koncepce romské integrace byla na delší časové období než jeden rok. Současně je v určitých ohledech velmi podobná Koncepci z roku 2004. Pro potřeby této práce bude tedy detailněji rozebrána Koncepce z roku 2005.

Stejně jako roku 2004 i zde vláda pohlíží na romské záležitosti ze tří různých pohledů, které se ovšem navzájem mohly prolínat.

Perspektiva lidskoprávní byla, řekněme, nejobecnější a spadalo pod ní užívání všech individuálních lidských práv. Tato práva byla (a jsou) vymezena Ústavou, Listinou základních práv a svobod a mezinárodními smlouvami. Poradním orgánem vlády pokrývajícím tuto perspektivu byla Rada vlády České republiky pro lidská práva. V rámci romské problematiky dohlížela Rada na dodržování přijatých a ratifikovaných smluv o lidských právech, na přípravu

⁸³ Koncepce romské integrace na období 2010-2013. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/koncepce-romske-integrace-na-obdobi-2010---2013-71187/>, str. 8

a plnění zpráv a může vládě navrhnout různé koncepční kroky, které by směřovaly k efektivní ochraně lidských práv. V této perspektivě byl řešen také problém tzv. násobné diskriminace, kdy romské ženy čelí diskriminaci jak z důvodu pohlaví, tak z důvodu etnické příslušnosti. Touto otázkou se mimo jiné zabývala i Rada vlády České republiky pro rovné příležitosti žen a mužů.

Další perspektivou je perspektiva národnostní. Ta už byla výrazně konkrétnější a řešila specifická práva příslušníků národnostních menšin. Ta byla na počátku 90. let deklarována v Hlavě III. Listiny základních práv a svobod a později v Rámcové úmluvě o ochraně národnostních menšin. Tato specifická práva byla v roce 2001 upravena zákonem v podobě zákona o právech příslušníků národnostních menšin. Záležitostmi Romů v rámci této perspektivy se zabýval poradní orgán Rada vlády České republiky pro národnostní menšiny.

Třetí perspektiva je sociokulturní a vztahovala se k pojmu romské komunity, tedy nikoli příslušníků romské národnostní menšiny, což je vymezení subjektivní na základě aktivní vůle jednotlivců být za příslušníky národnostní menšiny považován. Oproti tomu příslušníky romské komunity vymezuje společnost jako příslušníky sociální a etické skupiny. Jedná se tedy o vymezení objektivní. Záležitostmi Romů v rámci této perspektivy se zabývá poradní orgán Rada vlády České republiky pro záležitosti romské komunity.

Jednotlivé pohledy výše popsané se v některých otázkách značně prolínaly a musely tak být dané otázky řešeny komplexně. Mezi tato témata patřilo školství a vzdělávání, zaměstnanost, překonávání sociální exkluze, zachování romské kultury.

Koncepce upozorňovala na riziko ztráty romské identity, kultury a jazyka. Při dodržování této Koncepce bylo tedy nutné důsledně dodržovat rozdíl mezi pojmy integrace a asimilace. Důsledky snah o asimilaci před rokem 1989 jsou jasně patrné ještě dnes.

„Hlavním cílem Koncepce romské integrace je zlepšení postavení Romů ve všech sférách života společnosti, kde mezi majoritní společností a značnou částí Romů existují nedůvodné a nepřijatelné rozdíly v neprospěch Romů, a dosažení bezkonfliktního soužití příslušníků romských komunit s ostatní společností.“⁸⁴ Za účelem splnění daného cíle si Koncepce stanovila sedm priorit v souladu s principem genderového mainstreamingu. První dvě priority si zakládaly na odstranění překážek, které brání začlenění romské komunity do společnosti. Vnějšími překážkami byly označeny veškeré formy diskriminace a těmi vnitřními především nedostatečné vzdělání a kvalifikace. Třetí prioritou bylo zlepšení sociální úrovně příslušníků romské komunity, které mělo být způsobené snížením nezaměstnanosti, zlepšením bytové situace a zdravotní situace, a především odstraněním sociálního vyloučení či následků této situace. S tímto souvisel i čtvrtý bod, který usiloval o zastavení vzniku (resp. šíření) vyloučených romských lokalit. Pátá priorita byla zaměřená na rozvíjení romské kultury a jazyka. Šestá priorita se zasazovala o vytvoření tolerantního prostředí bez předsudků. Poslední a neméně důležitá priorita prosazovala zajištění bezpečnosti příslušníků této komunity.

Kromě jiných kroků vedoucích ke splnění cílů Koncepce chtěla vláda pro vymezené oblasti usilovat o vytvoření takových mechanismů, které by podpořily využívání strukturálních fondů Evropské unie (např. Evropský sociální fond či Evropský fond sociálního rozvoje). V rámci čerpání „evropských peněz“ se nabízelo několik možností. Celkový způsob čerpání byl ovšem v České republice označován za nepřehledný a složitý. Peníze bylo možné čerpat ze Společného regionálního operačního programu (SROP), z operačního programu Rozvoj lidských zdrojů, z Jednotného programového dokumentu pro Cíl 3 hlavního města Praha či z tzv. Globálního grantu. Jako další způsob čerpání prostředků byla Iniciativa Společenství

⁸⁴ Koncepce romské integrace 2005. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/koncepce-romske-integrace-2005-8150/>.

EQUAL. Hlavní kritice byl vystaven fakt, že ve všech výše zmíněných možnostech byl odlišný administrativní a implementační systém. To ve svém důsledku neposkytovalo transparentnost takovýchto prostředků na romskou integraci. Koncepce tedy apelovala na zvýšení informovanosti, a to i s ohledem na fakt, že od roku 2007 mělo začít pro Evropskou unii nové finanční období a s tím opět měla přijít změna ve struktuře fondů, jednotlivých programů, a hlavně v možnostech čerpání. Zvýšení informovanosti bylo tedy na místě. V této době sama ministerstva České republiky vynakládala na dotačních programech zabývajících se integrací Romů přes sto miliónů ročně.

Stejně jako u většiny ostatních politik i zde byl prosazován postup od shora směrem dolů. Stát by na vládní úrovni měl vytvářet rámcové podmínky a mechanismy, které pomohou představitelům samosprávy či nevládních subjektů a samotným občanům provádět takovou politiku v praxi v konkrétním regionu s konkrétními lidmi. Pro správnou implementaci Koncepce byla tedy nezbytná spolupráce centrálních i místních úřadů a občanů. Na místní úrovni zajišťovali výkon této politiky hlavně romští poradci a asistenti či romští koordinátoři v rámci krajských úřadů.

Koncepce z roku 2005 také připouštěla určitá pochybení či nedostatky v rámci romské integrace. Jako téměř všude i zde tkvěl jeden z hlavních problémů ve financích, které nebyly velmi často adekvátně zacíleny. Celému procesu také chyběla určitá systematickosti. To je jasně patrné i z počtu různých dokumentů zabývajících se romskou otázkou. Prostředky tak bývaly rozmělněny a ve výsledku chyběl i dostatečný monitoring a hodnocení úspěšnosti.

Koncepce také zmiňovala fakt, že Romové se velmi často setkávají s projevy diskriminace ve všech možných oblastech – hledání zaměstnání, bydlení, na úřadech, ve školách a školských zařízeních. Kromě odstranění takovýchto projevů chování bylo nutné i nadále rozvíjet vyrovnávací postupy, které již probíhaly. Tyto postupy měly zabraňovat stávajícímu propadu romské komunity a dopomoci získat ekonomickou soběstačnost jejich členů. Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin či Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace vymezují takové postupy, které zvýhodňují některé ze skupin obyvatel. Takovéto postupy neměly být považovány za projevy pozitivní diskriminace. Majoritní společnost na to ovšem velmi často pohlížela jinak. Tyto postupy tak bývají často jedním z důvodů negativních postojů společnosti, která má pocit, že národnostní menšiny dostávají něco, co si nezaslouží.

Faktem ovšem zůstává, že i přes veškeré snahy, závažným problémem stále bylo sociální vyloučení Romů. Mezi základní charakteristiky sociálně vyloučených příslušníků romských komunit patřila vícečetnost rodin, dlouhodobá nezaměstnanost ekonomicky aktivních členů domácnosti a s tím spojená chudoba, zadluženost či závislost na sociálních dávkách a systému. Současně s tímto obyvatelstvo obvykle žilo v drahém nájemném bydlení, které bylo v převládající míře nekvalitní až závadné. Bylo tedy nutné odstranit etnicitu jako determinant sociálního vyloučení.

Koncepce se zabývala i oblastí vzdělávání. I přes všechna vyrovnávací opatření dokument podotýká, že stále velmi vysoký počet žáků dosahoval jen nejnižšího možného stupně vzdělání. A to i navzdory tomu, že počet přípravných tříd a počet žáků v nich meziročně mírně roste. V podstatě odpovídá celkovému počtu žáků v jednotlivých ročnících. Funkce asistenta pedagoga pro žáky se sociálním znevýhodněním však ve většině případů využívají jen školy ve velkých městech. Pro zdárnější průběh povinné školní docházky je nutné začít již v předškolním věku. Romské děti by v ideálním případě měly navštěvovat mateřské školy s kolektivem dětí z menšin i většiny, a to nejlépe po celé tři roky. Tomuto brání nejen nedůvěra Romů ke vzdělávacímu systému, nepochopení nutnosti předškolní výchovy, ale i ekonomická situace rodin. V té době byl pobyt dětí v mateřské škole zpoplatněn po celou dobu docházky. Koncepce tak navrhovala, aby byla tato situace řešena např. prostřednictvím fakultativních

sociálních dávek na úhradu nákladů mateřské školy pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí.

Mezi další vyrovnávací postupy stále patřila funkce asistenta pedagoga. Jedním ze způsobů, jak tento prostředek rozšířit do škol, bylo zvýšit informovanost a motivovanost ke zřízení pozice asistenta pedagoga a zvýšením nabídek vzdělávacích organizací a Institutu pedagogicko-psychologického poradenství.

Za pozitivní krok Koncepce označila řešení vzdělávání žáků mimořádně nadaných a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, kterým byly určeny základní školy pro žáky se speciálními poruchami učení, se speciálními poruchami chování, základní školy praktické a speciální, žáci zde měli možnost být vzdělávání dle individuálních plánů s pomocí asistenta pedagoga ve třídách s nižším počtem žáků. Díky takovýmto opatřením se měli udržet v hlavním vzdělávacím proudu.

K romské tematice se vláda vrátila hned roku 2006, kdy došlo k vydání Zásad dlouhodobé koncepce romské integrace do roku 2025. Tyto Zásady by měly být v souladu se stávajícími dokumenty (např. Koncepce romské integrace, Dekáda romské inkluze 2005-2015) a neměly nikterak měnit východiska vládní politiky v oblasti integrace Romů. Zásady tedy stejně jako Koncepce vycházejí ze tří výše zmíněných perspektiv přístupu k Romům a byly vytvořeny v souladu s mezinárodním konceptem.

První zásada charakterizuje Romy jako součást české společnosti a deklaruje respekt vlády k romským tradicím a kultuře. Odsuzuje vyloučení části romské komunity a označuje je za problém celé společnosti.

Zásada číslo dva spočívá v ochraně a dodržování základních práv a svobod, v podpoře rovného přístupu a příležitostí. Vláda by tedy po celou dobu měla vytvářet takové podmínky, které by přispěly k potírání diskriminace, a naopak by podporovaly tolerantní prostředí.

Třetí zásada je ve svém pojetí širší a zdůrazňuje doplnění politiky romské integrace o vládní politiku ochrany práv národnostních menšin v kontextu sociálního postavení Romů jako národnostní menšiny v Evropě a ve světě.

Čtvrtá zásada postihuje vícevrstevnou identitu Romů. Zjednodušeně řečeno Romové mají právo považovat se za příslušníky českého i romského národa.

Pátá zásada se zabývá postavením Romů, které by se mělo ve všech sférách způsobu života zlepšit do roku 2025. Těmi nejdůležitějšími oblastmi, na které se Zásady vztahují, jsou vzdělávání, zaměstnanost či vyrovnávací postupy. To vše ovšem za aktivního přístupu příslušníků romské komunity.

Na základě zásady číslo šest by mělo dojít k zajištění lepšího sociálně ekonomického postavení Romů. To by mělo způsobit i adekvátní rozložení a stratifikaci pozic zastávaných Romy ve společnosti. Taková situace totiž rozhodně nepanovala (a nepanuje). Jak již bylo popsáno výše, např. vzdělanostní struktura romské populace se celkové vzdělanostní struktúře ani nepřibližovala. Na to navazovala struktura v rámci zaměstnanosti, dosahovaných příjmů a dalších. Romové by tak do roku 2025 měli být rovnoměrněji zastoupeni mezi jednotlivými vrstvami české společnosti.

Na to navazovala zásada sedmá, dle které má být po dané období zvýšené úsilí, jež by směřovalo proti nadměrnému zastoupení Romů na nejnižších příčkách české společnosti. Stále by tedy v české politice měla existovat snaha o předcházení (či zmírňování) sociálního vyloučení příslušníků romské komunity.

Zásada osmá se obracela na samosprávné orgány. Vláda by jim v podstatě měla vytvořit dostatečné zázemí (finanční, organizační, motivační) pro to, aby se aktivně zapojily, tvořily a realizovaly dlouhodobé strategie romské integrace. Na místní úrovni by se tak mělo přesunout těžiště integrace tak, aby se na místní úrovni pracovalo s konkrétními osobami.

Devátá zásada cílí přímo na aktéry integrace a na zapojení příslušníků romské komunity. Staví se proti pasivnímu přijímání pomoci ze strany Romů na tvorbě a realizaci integrace.

Zásada desátá i nadále počítá se stávající situací, kdy kancelář Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity připravuje dlouhodobé strategie a na ně navazující střednědobé koncepce. Ty jsou potom realizovány prostřednictvím příslušných resortů.

Dle zásady číslo jedenáct nezastupitelnou roli v tomto ohledu hrají i nestátní neziskové organizace a sdružení příslušníků romské komunity. Těm by měla vláda i nadále vytvářet takové transparentní podmínky, aby mohly efektivně spolupracovat při integraci Romů.

Zásada dvanáctá je postavená na pravidelném a dlouhodobém monitoringu situace se zpětnou vazbou úspěšnosti a účinnosti finančních prostředků.

Třináctá zásada také řeší finance, a to ze státního rozpočtu i evropských strukturálních fondů. Dle této zásady by se na financování romské integrace měly podílet také samosprávy.

Zásada čtrnáctá zdůrazňuje důležitost spolupráce v evropském měřítku ve spolupráci s Radou Evropy, Organizací pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, Dekádou romské inkluze a dalšími.

Tyto zásady vznikly již za pravicové vlády. Stejná vláda se v roce 2006 zavázala k vytvoření integračního prvku v podobě Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách. Cílem této Agentury mělo být zvýšení provázanosti různých programů sociální integrace s podporou vzdělávání a zaměstnanosti. Agentura má tři hlavní funkce. V oblasti sociálně vyloučených lokalit, při tvorbě dlouhodobějších procesů řešení problémů sociálního vyloučení a při snaze o získávání financí má napomáhat obcím a městům. Současně má v procesu sociální inkluze propojovat veškeré subjekty, které se na ní podílejí (nejen obce a jejich úřady, ale také neziskové organizace, školská zařízení a školy, soukromé zaměstnavatele, Úřad práce, veřejnost a další). Stejně tak má fungovat jako spojovací článek, který přináší informace z lokálních úrovní směrem na ministerstva. Tím by se měla podílet také na tvorbě státní politiky.

Agentura v současné době pro spolupráci s obcemi využívá hned několika nástrojů. Spolupráce zde obvykle bývá dlouhodobější, tříletá. V jednotlivých lokalitách vytváří tzv. lokální partnerství. Zástupci samospráv, státní správy, neziskového sektoru a dalších se pravidelně setkávají za účelem vytváření strategických plánů a projektů sloužících sociální inkluzi. Agentura provádí také situační analýzy, ve kterých detailně rozebere danou lokalitu a její obyvatele (bydlení, vzdělání, ne/zaměstnanost). Na základě takovéto analýzy může dojít k vytvoření strategického plánu. Tyto dokumenty mají být závazné a je nutné, aby se na nich podíleli jednotliví členi výše popsaného lokálního partnerství. Jednotliví aktéři lokálního partnerství se na Agenturu mohou obrátit také za účelem projektového poradenství pro získání finančních prostředků z evropských strukturálních fondů.

Jednou z oblastí, ve které se Agentura angažuje, je také vzdělávání. V této problematice se snaží s vládními představiteli vyjednávat, podílejí se na nastavování systematických grantových výzev Evropského sociálního, na lokální úrovni prostřednictvím lokálních konzultantů podporují a spolupracují s aktéry začleňování dětí ze sociálně vyloučeného prostředí. Ideálním výsledkem těchto snah by mělo být zařazení všech dětí ze sociálně vyloučeného prostředí do hlavního proudu vzdělávání. S tímto úzce koreluje i dnešní trend inkluzivního vzdělávání.

V roce 2008 byl vydán Přístup vlády k integraci Romů. Kromě charakteristiky Romů jako menšiny a vymezení institucionálního rámce romské integrace jsou v dokumentu popsány klíčové integrační kapitoly zahrnující vzdělávání, rozvoj romské kultury, zaměstnanost, bydlení, zdravotnictví, sociální soudržnost, diskriminace Romů v české společnosti, rovné příležitosti pro muže a ženy, odbor pro začleňování v romských lokalitách (Agentura).

V oblasti vzdělávání byla v rámci předškolního vzdělávání zmiňována koncepce včasné péče, která opět zahrnovala především zřizování přípravných tříd. Dalším zmiňovaným prvkem předškolního vzdělávání byl projekt v rámci Operačního programu Rozvoj lidských zdrojů (Opatření 3. 3. 1 Zkvalitňování vzdělávání ve školách a školských zařízeních a rozvoj podpůrných systémů vzdělávání).

Rozvojový program v rámci základního vzdělávání byl orientován na financování asistentů pedagoga pro děti, žáka a studenty se sociálním znevýhodněním.

Podporou romských studentů ze středních škol byl cílený program v rámci středního školství, který poskytoval finanční prostředky především těm studentům, jejichž rodinám by náklady na studium jejich dětí na středních školách způsobily finanční nesnáze.

Program na podporu zdravotně handicapovaných studentů a uchazečů ze sociálně znevýhodněných skupin či Romské pamětní vysokoškolské stipendium zajišťovaly alespoň částečnou podporu romským studentům vysokých škol.

Při prostudování všech těchto dokumentů se čtenář jen těžko brání pocitu, že už něco podobného někde četl. Od vydání Bratinkovy zprávy a následného intenzivnějšího řešení romské integrace se jeví, že všechny dokumenty jsou si značně podobné (včetně jednotlivých až doslovných pasáží). Může tedy vyvstávat otázka, jestli nebylo vynaloženo až zbytečné úsilí na popisování stále stejného problému a způsobu jeho řešení. To v návaznosti vede k otázce, jak moc úspěšné všechny tyto strategie a koncepce byly a jsou.

V rámci Programu prevence kriminality byla v roce 2009 zřízena pozice asistenta kriminality, kterým by měl být vybraný příslušník sociálně vyloučené lokality, který zde má dostatečnou autoritu a současně má komplexní přehled o dění v lokalitě. Cílem takového opatření je celkové snížení kriminality v oblasti. Od doby zahájení činnosti až do roku 2017 vzrostl počet těchto asistentů až na cca 500 osob.

V první polovině roku 2009 předsedala Česká republika Radě Evropské unie. V otázkách řešení romské inkluze navázala na rok 2008, kdy se konal summit zaměřený na otázky romské inkluze, a uspořádala I. setkání integrované platformy (účastníky byli hlavně zástupci Evropské komise a vládních odborů a agentur, zástupci neziskových organizací a experti z oblasti menšin). Zde potom byly vypracovány principy romské inkluze Evropského společenství. Pro vznik takovéto platformy na půdě Evropské unie v té době jistě byly příznivé podmínky. Evropská unie se zasazovala o rovné zacházení a odmítala diskriminaci z rasového, etnického či jiného důvodu. Současně také dohlížela na to, aby členské země tyto zásady dodržovaly (viz např. soudní řízení proti České republice). Evropská unie svým členským státům pro takové aktivity také poskytovala možnost finančního zázemí v podobě strukturálních fondů (Evropský sociální fond, Evropský fond regionálního rozvoje). Pro jednotlivé projekty mohly také členské státy využívat analytickou podporu ze strany Evropské unie.

Na tomto prvním setkání platforma zformulovala deset principů, kterými by se země při začleňování Romů měly řídit. Tyto principy byly postavené na konstruktivní a pragmatické nediskriminační politice (podpořené legislativou poskytující rovné příležitosti), na explicitní, ale neexkluzivní politice, zaměřené na Romy, na mezikulturním přístupu, na zaměření všech politik k hlavnímu proudu politiky státu. Dále by měla být zaměřována pozornost na genderovou rovnost a korektnost (obzvláště romské ženy jsou ohroženy vícestupňovou diskriminací). Politiky a rozhodné kroky by měly vznikat na základě pečlivé analýzy dostupných dat. Ve všech úrovních a oblastech správy by mělo docházet k využívání komunitních nástrojů, a to za zapojení veškerých stupňů vlády, správy a občanské společnosti, včetně Romů.

Tyto principy měly vézt k naplnění vytyčených cílů, kterými byl jednak vznik a koordinace integračních politik v zemích Evropské unie a jednak jejich implementace na

úrovni státní správy. Za účelem lepšího monitoringu a spolupráce byla vytvořena síť národních koordinačních míst.

V roce 2009 s platností od 29. června a účinností od 1. září byl vydán zákon č. 198/2008 Sb., Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a změně některých zákonů (tzv. antidiskriminační zákon). Tento zákon byl vypracován v souladu s předpisy Evropské unie, Listinou základních práv a svobod a s mezinárodními smlouvami, kterými byla Česká republika vázána. Tímto zákonem došlo k úpravě (resp. regulaci) práva v různých oblastech lidské činnosti (regulované jak soukromým právem, tak veřejnoprávními předpisy) – zaměstnání, povolání, podnikání, odborové organizace, vzdělávání, zdravotní péče, bydlení a další). Dle paragrafu 3 odstavec 2: „Přímou diskriminací se rozumí takové jednání, včetně opomenutí, kdy se s jednou osobou zachází méně příznivě, než se zachází nebo zacházelo nebo by se zacházelo s jinou osobou ve srovnatelné situaci, a to z důvodu rasy, etnického původu, národnosti, pohlaví, sexuální orientace, věku, zdravotního postižení, náboženského vyznání, víry či světového názoru, a dále v právních vztazích, ve kterých se uplatní přímo použitelný předpis Evropské unie z oblasti volného pohybu pracovníků, i z důvodu státní příslušnosti.“⁸⁵ Zákon také udával způsoby, jak se diskriminaci bránit.

V návaznosti na Zásady zveřejněné v roce 2005, kde byl požadován dlouhodobý a systematický monitoring romské komunity v Česku, byla v letech 2008 a 2009 vydána souhrnná zpráva jako výsledek dlouhodobého monitoringu situace romských lokalit na Moravě a následně v Čechách. Sociální vyloučení romských lokalit je doprovázeno nejen chudobou, ale i deprivací obyvatel, specifickostí jejich jednání či nízkou až nulovou dynamikou jejich rozvoje, absencí některých pozitivních sociálních interakcí, stigmatizací obyvatel a odtržením příslušníků od většinové společnosti.

Romské lokality v Čechách a na Moravě jsou obvykle (ovšem ne vždy) prostorově vyloučeny z okolní zástavby, současně s tím jsou ze společnosti vyloučeni i příslušníci této lokality, kteří mívají nižší vzdělání. Tato prostředí poskytují svým obyvatelům velmi špatné hygienické zázemí a životní styl zde bývá rizikovější. A to, jak co se zdraví týče, tak i v rámci zákona. Protože zdejší obyvatelé mívají těžší přístup k legálním formám zaměstnání, často pracují „na černo“, živí se nelegální činností, jsou závislí na sociálních dávkách nebo zabředli do kolotoče dluhů, splátek a zastavování majetku. Typickým znakem vyloučených lokalit jsou i poplaskující se děti a mládež, která má často žebříček hodnot značně ovlivněn životem v ghettu.

Již výše bylo popsáno, že řadě romských dětí chybí docházka do mateřských škol. Právě z těchto lokalit pochází vysoké procento takovýchto dětí. Dle provedeného monitoringu byl hlavní důvod finanční, dále obava matek ze smutku dětí či nedostatek míst ve školce. Tyto argumenty jsou ovšem velmi často spíše výmluvami.

Problémem na základě monitoringu byla také existence etnicky homogenních základních škol. Nejednalo se o žádnou novinku. Tento problém byl patrný již desítky let (od dob, kdy byli Romové cíleně soustředěni do jedné lokalit) a jistě bude i nadále trvat a bude komplikovat vzdělávání Romů. Absence kontaktu žáků s majoritní společností v průběhu školní docházky výrazně komplikovala a komplikuje další začleňování romských dětí do dalšího života.

I jako reakce na rozsudek ESLP v případě D. H. byl 15. 3. schválen vládní plán NAPIV (Národní akční plán inkluzivního vzdělávání), který měl zvýšit míru inkluzivního vzdělávání v České republice, čímž mělo dojít k prevenci proti vzniku sociálního vyloučení.

I přes reformy, které v českém vzdělávacím systému proběhly v posledních deseti letech, celkový stav českého školství byl neuspokojivý. Často docházelo ke střídání ministrů

⁸⁵ Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon). Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-198?citace=1>.

a koncepční řešení nebylo úplné. Postoj laické i odborné veřejnosti na vznik inkluzivního vzdělávání byl nejednotný. Přitom vyloučení žáků z hlavního vzdělávacího proudu z jiného důvodu, než je zdravotní, je diskriminací.

Na konci roku 2009 došlo k vydání další Koncepce romské integrace na období 2010 až 2013. Koncepce obsahovala návrhy různých opatření, která měla vést ke zlepšení situace Romů v klíčových oblastech jejich života. Tohoto cíle mělo být dosaženo rozvíjením dlouhodobých opatření k vyrovnání šancí a kompenzací vstupních znevýhodnění, která se Romů jistě i dle dříve provedených šetření týkala. Nepopíratelným právem národnostních menšin je naplňování kulturních potřeb. Bližší seznámení s romskou kulturou může sloužit i jako prostředek sblížení s majoritou. I tato další Koncepce totiž celkovou situaci neshledávala ideální – sociální vyloučení Romů, řada předsudků na straně většinové společnosti, rasistické útoky, vysoká kriminalita a další.

Tato Koncepce byla v porovnání s předchozími rozsáhlejší a propracovanější. Oblasti, jichž se dotýkala, byly podpora romské kultury a jazyka, vzdělávání, zaměstnanost, předlužení, bydlení, oblast sociální ochrany, oblast zdravotní péče, bezpečnostní aspekty romské integrace a opatření proti kriminalitě. Jednotlivé oblasti ovšem nebyly řešeny čistě odděleně, ale byly provázané.

Koncepce se i nadále držela tří hledisek – lidskoprávní, národnostní, socioekonomické.

Veškeré změny a opatření Koncepce by v dlouhodobém horizontu měly vést ke změně struktury romského obyvatelstva s ohledem na socioekonomické ukazatele. Zjednodušeně řečeno by v budoucnu měla být struktura romského obyvatelstva srovnána s celkovou strukturou obyvatelstva České republiky ve všech ohledech (vzdělání, příjmy, zaměstnanost, profese, ...).

v průběhu porevolučních let se Česká republika intenzivně zapojila do mezinárodní politiky a rozvíjela své mezinárodní vztahy. Mimo jiné i z toho musela Koncepce vycházet. Z mezinárodních smluv, kterými byla Česká republika v té době vázána a jež se zabývaly lidskými právy, to je Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, Úmluva o ochraně základních lidských práv a základních svobod, Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace, Úmluva o právech dítěte, Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen a další.

Výsledkem všech těchto politik a tendencí bylo definování hlavního cíle, kterým bylo dosažení bezkonfliktního soužití příslušníků romské komunity s ostatní společností.

Jako dílčí cíle bylo stanoveno šest priorit, což je v porovnání s předchozí koncepcí změna.

První bylo vytvoření tolerantního prostředí. Dále potom odstranění vnějších překážek (diskriminace jednotlivců i skupin) a pomoc při odstranění vnitřních bariér. Následující prioritou bylo zlepšení sociální úrovně příslušníků této komunity. Dalším dílčím cílem bylo již zmiňované začlenění romské kultury a jazyka do většinové kultury a jejich rozvoj. Poslední prioritou se týkala zajištění bezpečnosti příslušníků komunity.

Nově také byly vymezeny základní principy Koncepce. Tyto principy ovšem nepředstavovaly nic nového či převratného. Spíše jen sumarizovaly již dříve vymezené zásady. Jedním ze základních principů bylo maximální zapojení Romů. Romové musí být do procesu přijati jako rovnocenní partneři. Měl by být brán ohled na jejich stanoviska, přání a potřeby a měla by být v lidech probuzena snaha o pochopení odlišností hodnot a vzorců chování. Toto je v přímém rozporu s přístupem, který byl praktikován do roku 1989.

Další princip se váže k časovému horizontu. Koncepce romské integrace a politiky zabývající se romskou otázkou již chápou, že není produktivní zaměřovat se na krátkodobá řešení, která by jen lepila současné problémy. Navrhované postupy by měly být ve všech ohledech udržitelné a měly by zlepšovat pozici Romů z dlouhodobé perspektivy.

Další ze základních principů je již patrný i ze samotné struktury této Koncepce, která uvádí řešení jednotlivých oblastí do souvislostí. Komplexnost řešení, meziresortní přístup, partnerství zainteresovaných subjektů a koordinace postupů by měly napříč jednotlivými oblastmi vyvolat synergický efekt.

I nadále by mělo být pokračováno v různých vyrovnávacích postupech. Ty by vedly k odbourávání znevýhodnění Romů, k rozšíření jejich příležitostí, tedy k dosažení rovného přístupu a postavení Romů.

Institucionální a politický rámec romské integrace je na národnostní úrovni velmi podobný jako u poslední Koncepce z roku 2005. Politický rámec na národní úrovni tedy představovala Rada vlády České republiky pro národnostní menšina a Rada vlády České republiky pro záležitosti romské komunity. Nově potom přibyla výše popsaná Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách.

Na krajské úrovni to stále byla funkce krajského koordinátora pro romské záležitosti a na úrovni obcí s rozšířenou působností to byli zaměstnanci úřadu zajišťující integraci příslušníků romské komunity, kteří by měli fungovat při uplatňování integrační politiky, což znamená řešení dílčích problémů v sociálně vyloučených lokalitách s romským obyvatelstvem, napomáhání tvorbě strategií obcí i měst směřujících k integraci Romů a zasazování se o naplňování potřeb romské komunity zde.

Aktivní zapojení krajů a obcí s rozšířenou působností do integrace Romů bylo deklarováno již v zákoně č. 273/2001 Sb. (citováno výše). Koncepce sleduje hlavní nedostatek v chybějícím definování konkrétních úkolů. To mělo být vyřešeno přidáním odstavce devět do paragrafu šest tohoto zákona. Daný odstavec by popisoval úkoly, kterými by v rámci práce v přenesené působnosti krajské úřady a úřady obcí s rozšířenou působností měly napomáhat výkonu práv a integraci romské komunity:

„a) vyhodnocení situace romských komunit a efektivitu využívaných integračních opatření;

b) tvorba strategií a systémových opatření ke zlepšení situace romských komunit;

c) zajištění dostupnosti služeb pro příslušníky sociálně vyloučených romských komunit, navazování partnerství se subjekty veřejné správy i s nestátními organizacemi za tímto účelem;

d) ochrana práv příslušníků romské národnostní menšiny, zejména práva na rozvoj vlastní kultury a jazyka a práva na vzdělání.“⁸⁶ Ovšem v posledním aktuálním znění tohoto zákona z 1. července 2017 tento odstavec není.

V roce 2011 měl v České republice proběhnout další census a Koncepce se připravovala i na něj a vytyčila dva hlavní cíle. Romové jako příslušníci národnostní menšiny by si měli uvědomit, že výsledky sčítání přímo ovlivní následující výkon práva dané národnostní menšiny. Další problém, který při sčítání mohl nastat, byl technického rázu. Někteří Romové mohli mít problém s vyplněním formuláře. Druhý cíl byl tedy postavený na zajištění pomoci sociálně vyloučeným Romům při vyplňování.

Důležitou součástí vzdělávání je i znalost vlastní kultury a jazyka. I proto se Koncepce romské integrace vždy zabývaly podporou romské kultury a romštiny. Povědomí o vlastní kultuře a možnost jejího rozvoje je přirozeným právem národnostních menšin v České republice. Pokud budou Romové se svou kulturou seznámeni, měli by mít větší zájem na jejím zachování. Bude-li současně s tím s romskou kulturou seznámena i většinová společnost, přiblíží se tím minoritě. Na tento názor navazují také cíle vytyčené Koncepcí pro uchování romské kultury a jazyka. Nedílnou součástí historie Romů je období holocaustu, což by také jako jeden z cílů mělo být v povědomí celé společnosti. Mělo by tedy docházet k bližšímu

⁸⁶ Koncepce romské integrace na období 2010-2013. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/koncepce-romske-integrace-na-obdobi-2010---2013-71187/>, str. 8

seznámení nejen Romů s romskou kulturou. V té době již byla součástí vzdělávání multikulturní výchova. Romové by také měli mít možnost seznámit se se svým jazykem.

Usilovat by se také mělo o rozšíření romské kultury a romistiky i na vyšší stupeň vzdělávání. Studium romistiky by mělo i nadále zůstat vysokoškolským oborem.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Výzkumný ústav pedagogický, Národní ústav odborného vzdělávání, Česká školská inspekce, Ministerstvo kultury, Mediální rada České televize a Českého rozhlasu, krajské úřady a úřady obcí s rozšířenou působností byly pověřeny následujícími úkoly: doplnit RVP o témata romských dějin a kultury, zařadit tato témata do vzdělávání pedagogických pracovníků a do metodických materiálů, ohodnotit průběžné doplňování ŠVP, podporovat projekty vztahující se k romské kultuře, kulturní akce, popularizovat romskou tematiku, podporovat výzkum romštiny a romskou literaturu, zařadit romštinu i do veřejnoprávní televize či rozhlasu, podporovat výzkum a šíření povědomí o romském holocaustu.

Samotnému vzdělávání připadla v Koncepci vlastní kapitola. Dojde-li ke zlepšení situace ve vzdělávání Romů, bude to mít přímý dopad na zaměstnanost, ekonomickou nezávislost, zlepšení sociální pozice Romů a na jejich větší politickou participaci.

Výzkum, který provedlo MŠMT v roce 2009, nedopadl vůbec dobře. V této době 26,7 % romských žáků navštěvovala školu vzdělávající podle RVP ZV LMP. Zatímco z celkového počtu žáků chodilo do těchto škol jen 2,2 %. Tedy více než dvanáctkrát méně. Tento trend, bohužel, podporovalo i rodinné prostředí těchto dětí. Velmi často dochází k mezigeneračnímu přenosu nízké vzdělanosti.

V oblasti vzdělávání si Koncepce vytyčila následující:

1. zvýšit počet romských žáků a studentů v hlavním vzdělávacím proudu;
2. rozvíjet podmínky a modely pro inkluzivní vzdělávání ve školských zařízeních hlavního vzdělávacího proudu;
3. zvýšit školní úspěšnost romských žáků a studentů;
4. zvýšit počet romských studentů studujících na středních a vysokých školách, a tím zabránit jejich předčasnému vstupu na trh práce bez odpovídající kvalifikace.⁸⁷

Stejně jako v jiných oblastech, kterými se Koncepce zabývala, i k této navrhovala opatření, jak stanovených cílů dosáhnout. Mezi tato doporučení patřil rozvoj sítě služeb včasné péče (popsáno výše), dále potom úprava činnosti školských poradenských pracovišť. Diagnostika žáků ze sociokulturně znevýhodněného prostředí je totiž komplikovaná vzhledem k následné analýze výsledků. Diagnostické nástroje byly vyhodnoceny jako nediskriminační. Koncepce tedy navrhovala provést změny v obvyklých postupech diagnostiky a vyhodnocování. Dalším bodem v doporučeních byla i stávající podpora a rozšiřování programu pro využití služeb asistenta pedagoga pro děti, žáky a studenty se sociálním znevýhodněním. V této době byl hlavním problémem nedostatek možností pro další vzdělávání v této oblasti a nedostatek metodických materiálů. Aby došlo ke zvýšení odborné kompetence pedagogických pracovníků, kteří by tak mohli být schopni diagnostikovat vzdělávací potřeby žáků, realizovat individuální vzdělávací plány a následně na jejich plnění spolupracovat s rodiči, bylo doporučeno zařadit romskou tematiku do RVP středních škol s pedagogickým zaměřením, doporučit to samé vysokým školám a zařadit téma inkluzivního vzdělávání do dalšího vzdělávání a metodických podpor již pracujících pedagogických pracovníků. Z těchto důvodů byl připravován národní akční plán inkluzivního vzdělávání (viz dále).

Současně mělo docházet k podpoře romských žáků, kteří ukončili povinnou školní docházku, k jejich udržení ve vzdělávacím procesu. Takovýmto žákům měla být poskytována

⁸⁷ Koncepce romské integrace na období 2010-2013. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/koncepce-romske-integrace-na-obdobi-2010---2013-71187/>, str. 17

individuální podpora v podobě poradenství, tvorbě individuálního vzdělávacího plánu, propojení činnosti školy a programu doučování a při všech těchto krocích se měl udržovat komplexní přístup. Za účelem splnění takového cíle již v této době existovala síť poskytovatelů sociálních služeb, žákům bylo poskytováno kariérní poradenství. Důležité se jevílo také šíření pozitivních vzorů.

Dalším doporučením byla podpora škol s celodenním programem, které by měly vytvářet pozitivní a přátelské klima. Žáci navštěvující odpolední program by se zde měli setkat s pochopením a měli by mít možnost rozvíjet zde svůj potenciál a zažít tak pocit úspěchu.

Doporučení se vztahují i na dospělou romskou populaci, která by měla mít šanci zúčastnit se celoživotního učení. Pro Romy ze sociálně vyloučených lokalit by toto učení mělo být zaměřeno především na rozvoj funkční gramotnosti a klíčových kompetencí. Ovlivnění dospělé populace by jistě mělo vliv i na generace mladší. Děti se mnohému učí od svých rodičů, a pokud by viděly pozitivní vzor v následném vzdělávání svých rodičů, mohlo by to na ně zapůsobit a následně ovlivnit.

Realizátorem všech těchto opatření mělo být MŠMT, kraje a obce s rozšířenou působností, MPSV, školy a školská zařízení a školská poradenská zařízení.

V roce 2010 byla Radou Evropy přijata Štrasburská deklarace, která měla působit za účelem sjednocení úsilí k řešení problémů Romů.

V roce 2010 byl vydán Národní akční plán inkluzivního vzdělávání, jehož hlavním cílem bylo zvýšit míru inkluzivního pojetí vzdělávání v českém vzdělávacím systému. Na základě zařazení těchto prvků do vzdělávání by mělo dojít i k posunu v procesu sociální inkluze. Nejednalo se samozřejmě jen o romské děti, ale i o jedince s postižením či jiným znevýhodněním. Dokument byl rozdělen na jednotlivé úseky, u nichž byl definován cíl společně s činností, která by k jeho dosažení měla vést. Mimo jiné mělo dojít k přípravě návrhu transformace základních škol praktických, jejichž většinu žáků tvořily romské děti.

V roce 2011 proběhlo poslední sčítání lidu, domů a bytů. V národnostní otázce, která nebyla povinná, celých 25,3 % respondentů neudalo odpověď. V porovnání s rokem 2001, kdy takto učinilo jen 1,7 %, se jedná o rapidní nárůst. Romskou národnost potom v roce 2011 uvedlo jen 5 135 osob, což představuje pouhých 0,05 % z celkového počtu obyvatel. Osob, které se přihlásily k dvojí národnosti (české a romské), bylo 7 026, což představuje necelých 0,07 % z celkového počtu osob. K romské národnosti se tedy celkem přihlásilo 12 161 respondentů – tedy necelých 0,12 % z celku. Struktura i tohoto početně velmi omezeného vzorku i nadále odpovídala progresivnímu typu populace. Podíl věkové skupiny 0 až 14 let byl 23,2 % (nejvyšší z uveřejněných národností), podíl věkové skupiny 15 až 64 let byl 3,6 % a podíl věkové skupiny 65 let a výše byl 3,2 %, což bylo po vietnamské (0,5 %) a ukrajinské (2 %) nejméně ze sledovaných národností. Index stáří byl potom po vietnamské národnosti nejnižší – 13,9. Zajímavý je také podíl obyvatel dle rodinného stavu ve věkové skupině 15 až 64 let. 51 % Romů a Romek v tomto věku je nesezdaných, 35,3 % ženatých/vdaných, 10,9 % rozvedených a 2,8 % ovdovělých. Podíl nesezdaných byl nejvyšší ze všech uvedených národností. Neznamená to ovšem, že by tak vysoký podíl romské populace žil „singl“ životem, ale spíše to odráží dlouhotrvající nedůvěru (nepotřebu) Romů k oficiálním institucím. Romštinu jako svůj mateřský jazyk uvedlo 4 919 osob, tedy téměř pětkrát méně než při předchozím sčítání (2001 – 23 211 osob). U necelých 20 % se potom mateřský jazyk shodoval s národností (tedy romština – romská), necelých 40 % Romů svůj mateřský jazyk kombinovalo s nějakým jiným jazykem a zbytek uvedl jiný či nebyl zjištěn. Při pohledu na vzdělanostní strukturu můžeme zjistit, že nejnižší vzdělanostní strukturu v roce 2011 vykazovali právě Romové. Tato skutečnost je již dlouhodobě tradiční. Důležité ovšem je všimnout si vývoje, ve kterém je možné zaznamenat pozitivní změny. Podíl obyvatel se základním či nižším vzděláním klesl ze 73,7 % v roce 2001 na 62,2 % v roce 2011, podíl osob se středním vzděláním s maturitou, VOŠ

a nábavkami vzrostl z 5 % v roce 2001 na 9,4 % v roce 2011 a s vysokoškolským vzděláním z 1,6 % na 9 %. Neznámé údaje byly od 45,5 % obyvatel (2001 – 2,5 %). Pokles zaznamenalo procentuální zastoupení podílu středního vzdělání včetně vyučení (bez maturity) ze 17,3 % na 13,8 %. Ještě hůře v porovnání s celkovou populací dopadly romské ženy, které více než ze 70 % disponovaly jen základním či nižším vzděláním (muži méně než 60 %). Ve všech následujících stupních vzdělání měly romské ženy výrazně nižší procentuální zastoupení než muži. Vzhledem k ekonomické aktivitě opět struktura romského obyvatelstva nedopadla nejpříznivěji. Pouze 24,9 % romského obyvatelstva bylo zaměstnáno. Přičemž u žen tento podíl činil jen 21,7 % Romek. Z ekonomicky aktivních Romů bylo 47 % nezaměstnaných, ostatní národnosti potom měly nezaměstnanost mezi 8 a 11 %. Struktura zaměstnanosti příslušníků romské národnosti podle sektorů se od většinové společnosti až tak nelišila. Pouze v romské populaci bylo výrazně více nezjištěných údajů. Stejně jako u zbývajících národností, i v rámci romského obyvatelstva byla nejvyšší zaměstnanost ve zpracovatelském průmyslu. 35,1 % osob hlásících se k romské národnosti se také při censu označilo za věřící.

Pro období let 2011 až 2015 byla vydána Strategie boje proti sociálnímu vyloučení, která měla úzké vazby na Koncepti romské integrace.

V roce 2011 byl Evropskou unií navržen systém národních kontaktních míst, který by měl zajistit efektivnější spolupráci mezi jejími členskými státy. Tato kontaktní místa nakonec vznikla v roce 2012 a stále představují formální autoritu a mohou koordinovat postupy mezi zúčastňovanými orgány. V ČR byl do funkce kontaktního místa přidělen pracovník zařazený do Sekce pro evropské záležitosti Úřadu vlády.

V roce 2013 bylo dle pokynů policejního prezidenta č. 258/2013 byla zřízena funkce styčného důstojníka pro menšiny při jednotlivých krajských ředitelstvích policie v odboru služby pořádkové policie. Tento důstojník má za úkol monitorovat výskyt příslušníků menšin, a hlavně vznik sociálně vyloučených lokalit, měl by se zasazovat o vytváření spolupráce se všemi zainteresovanými subjekty a podílet se na různých prevenčních opatřeních.

9. prosince 2013 vyšlo Doporučení Rady o účinných opatřeních v oblasti integrace Romů v členských zemích za účelem poskytnutí těmto zemím plán při zvyšování účinnosti opatření k dosažení integrace Romů a posílení již probíhajících strategií tak, aby došlo k vyrovnání situace Romů a obecné společnosti. Pro potřeby této práce je důležitá opět oblast vzdělávání. V rámci tohoto tématu byla navržena několikrát opatření: odstranění segregace ve školách, zamezení nevhodnému umístění romských žáků do speciálních škol, snížení počtu předčasného ukončení vzdělávání (nejen v rámci základního, ale i středního vzdělávání), umožnění přístupu k předškolnímu vzdělávání, více individualizovat pohled na žáky včetně metod výuky, zvětšit zapojení rodičů, podpora zapojení Romů do vyšších stupňů vzdělávání (sekundární, terciární), zvětšit šanci dospělých na další vzdělání.

Rok 2014 představoval začátek nového programového období Evropské unie (trvání do roku 2020). Česká republika měla být připravena čerpat finance z investičních a strukturálních fondů Evropské unie, a to především z Evropského sociálního fondu (ESF) pro podporu integrace Romů. Minimálně 20 % z přijatých financí z ESF by mělo být využito na sociální začleňování a boj proti chudobě a veškerým formám diskriminace.

Od roku 2014 je účinná také Strategie sociálního začleňování, která by měla sloužit za účelem redukce chudoby a snižování míry sociálního vyloučení. Dle Národního programu reformy by tato Strategie měla navazovat na strategii dokumentu Evropa 2020 a představuje zastřešující dokument pro Strategii romské integrace.

V roce 2014 došlo k posunu v rámci zavedení inkluzivního vzdělávání v českých školách. MŠMT chtělo k roku 2016 zařadit několik změn: povinný poslední rok předškolního vzdělávání, dostupnost mateřských škol pro všechny děti, vytvoření přípravných tříd na kvalitních základních školách. Základním cílem chystané novelizace potom mělo být

zpřístupnění podpůrných opatření dětem a tím zlepšení přístupu žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (SVP) ke vzdělávání. V České republice totiž dlouhodobě platí přímá úměra mezi rodinným zázemím a úrovní dosaženého vzdělání.

Novelizace měla změnit i systém speciálních vzdělávacích potřeb, které dělily žáky na žáky se zdravotním postižením, zdravotním znevýhodněním a sociálně znevýhodněné.

Za účelem takové reformy vznikla celá řada dokumentů, které měly přispět implementaci inkluzivního vzdělávání v českém školství.

V roce 2014 byla usnesením vlády č. 583/2014 vydána Strategie vzdělávací politiky České republiky ro roku 2020. S postupujícím časem byl na Českou republiku vyvíjen stále větší tlak kvůli reformě ve školství. Řada studií dokázala, že vzdělávání v České republice bylo segregáční a ne všichni k němu měli rovný přístup. Systém vzdělávání v České republice nebyl dostatečně provázán a jednotlivé priority byly roztrženy. Přes veškeré předchozí snahy české školství znemožňovalo některým žákům hladký průchod vzdělávacím systémem (nerovný přístup), řada žáků a studentů předčasně opouštěla vzdělávání, finanční prostředky nebyly vždy efektivně zacíleny. Nemělo se ovšem jednat jen o formální krok. Mělo by docházet k vytváření takových podmínek a postupů, které by umožňovaly rovný přístup ke vzdělávání všem jednotlivcům.

V roce 2001 byl vydán Národní program vzdělávání (Bílá kniha), který ovšem v průběhu let ztratil svůj význam. Platnost definitivně pozbyl vydáním této nové Strategie. Aby byl systém vzdělávání ucelenější, vymezila Strategie tři průřezové priority, kterými je v první řadě snižování nerovností ve vzdělávání, dále podpora kvalitní výuky a učitelů, kteří tvoří její hlavní předpoklad, a odpovědné a efektivní řízení celého vzdělávacího systému.

Vytvořil se tak nový obecný základ pro vytváření vzdělávací politiky v České republice a byly vymezeny hlavní priority. To vše by mělo být v rámci spolupráce v Evropské unii a za přispění klíčových aktérů ve vzdělávání a veřejnosti České republiky.

V textu Strategie jsou vyjádřeny čtyři hlavní cíle, které by obecně měly přispět k větší motivovanosti účastníků vzdělávání v prostředí, které bude stimulační a pro děti, žáky a studenty ve všech věkových kategoriích a ze všech prostředí. Žáci by neměli být diferencováni na nejnižších stupních systému.

„V nejobecnější podobě lze smysl vzdělávání vyjádřit prostřednictvím čtyř jeho hlavních cílů:

- osobnostní rozvoj přispívající ke zvyšování kvality lidského života,
- udržování a rozvoj kultury jako soustavy sdílených hodnot,
- rozvoj aktivního občanství vytvářející předpoklady pro solidární společnost, udržitelný rozvoj a demokratické vládnutí,
- příprava na pracovní uplatnění.“⁸⁸

Po splnění těchto cílů by český vzdělávací systém byl podnětný pro lidi všech věkových kategorií a vzbuzoval by v nich zájem o vzdělávání. Vzdělávání by mělo být dostupné všem bez rozdílů. Celý systém by měl být přehledný a v rámci jednotlivých stupňů vzdělávání by děti, žáci a studenti měli přesně vědět, co je od nich očekáváno. K úspěšnému splnění daného stupně vzdělávání by jim měla pomáhat otevřená a vstřícná pedagogová, kteří budou i po odborné stránce dobře připraveni.

První prioritou této Strategie je snižování nerovnoměrností ve vzdělávání, kterým by se mělo předcházet zkvalitněním celé vzdělávací soustavy České republiky. Žáci s SVP by se měli dočkat vytvoření podmínek a souběžného uplatňování takových postupů, jež by co nejvíce eliminovaly faktory, jež tyto žáky znevýhodňují (pohlaví, region, národnost, socioekonomický

⁸⁸ Strategie romské integrace do roku 2020, str. 8

status, kulturně odlišné prostředí a další). Školy hlavního vzdělávacího proudu by měly maximálně rozvíjet potenciál všech svých žáků.

Naplnění první priority by mělo zahrnovat dostupnost kvalitního předškolního vzdělávání a rané péče (hlavně pro všechny děti předškolních ročníků). Za tímto účelem vymezuje Strategie hned několik cílů: povinný poslední předškolní rok vzdělávání, včasnou diagnostiku dětí, odstranění bezúčelných odkladů povinné školní docházky, upevňování spolupráce mezi rodinou a školským zařízením.

V rámci této priority by také mělo dojít k zamezení diferenciaci v základním vzdělávání a začlenění dětí do hlavního vzdělávacího proudu (odklady, víceletá gymnázia, výběrové třídy, praktické školy, ...). Tyto jevy by měly být co nejvíce eliminovány, a to např. prostřednictvím zkvalitňování vzdělávání na druhém stupni základní školy, posilováním kapacit základních škol, zaváděním podpůrných opatření, efektivnější diagnostikou, podporou zájmového vzdělávání. V návaznosti na tyto postupy by souběžně mělo být podporováno i střední vzdělávání a udržení lepší celkové dostupnosti terciárního vzdělávání.

Součástí rovného přístupu by mělo být i vytvoření lepších podmínek pro čerstvé absolventy při vstupu na trh práce případně při dalším vzdělávání.

Tato Strategie zdůrazňuje také nutnost změn v rámci poradenských služeb, protože od počátku 90. let v České republice neexistoval systém, který by tyto složky řídil a kontroloval (z věcného i odborného pohledu). Neexistovala zde tedy jakákoli možnost přezkumu rozhodnutí těchto zařízení.

Další prioritou je podpora kvality výuky a učitele jako jejího klíčového předpokladu, což znamenalo dokončení a zavedení kariérního systému pro učitele a zlepšení podmínek pro jejich práci. Kariérní systém se setkal s poměrně silnou vlnou odporu a po řadě jednání prozatím nebyl zaveden.

Obecně by ovšem mělo platit, že profese učitele by pro zájemce o studium na vysoké škole měla být atraktivní, mělo by dojít k reformě ve vzdělávání budoucích učitelů (je nutná rozsáhlejší pedagogická praxe a větší provázanost pedagogických fakult a škol a možnost spolupráce se zavádějícím učitelem). Každý již působící učitel by měl mít trvalou možnost dalšího vzdělávání.

Poslední priority, odpovědného a efektivního řízení vzdělávacího systému, by mělo být dosaženo posilováním prvků strategického řízení ve vzdělávací politice, zlepšením informovanosti na všech stupních, posílením hodnocení vzdělávacího systému a zlepšením komunikace mezi všemi zúčastněnými subjekty a aktéry.

Bezprostředně na tuto Strategii navazoval Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy ČR na období let 2015-2020. Tento dokument vymezuje základní strategické směry a cíle vzdělávání. Prioritní témata odpovídají Strategii na dané období: větší dostupnost a kvalita předškolního vzdělávání, zvýšení kvality vzdělávání na druhém stupni základní školy, zefektivnění středního školství, zvýšení uplatnitelnosti absolventů na trhu práce, hodnocení ve vzdělávání, profese učitele, školská poradenská zařízení a další.

Roku 2014 provedlo Ministerstvo práce a sociálních věcí analýzu vyloučených lokalit v České republice. V rámci celé České republiky bylo odhaleno ve 207 městech 606 sociálně vyloučených lokalit a cca 700 ubytoven. V těchto místech potom žilo mezi 95 000-115 000 obyvatel. Počet těchto míst se od roku 2006, kdy byla provedena poslední analýza, téměř zdvojnásobil a počet obyvatel zde vzrostl téměř o 50 %. Takovéto lokality obvykle vznikají na periferiích měst či v odlehlejších obcích a sídlech s málo rozvinutou nebo nefunkční infrastrukturou. V těchto místech panuje značná nezaměstnanost a to 80-85 %. Vzdělanostní struktura zde je velmi nízká. Dle provedené analýzy má přibližně 7,5 z 10 obyvatel jen základní vzdělání. K určitému posunu ovšem přece došlo. V 68 % vyloučených lokalit již existovala nabídka volnočasových aktivit pro děti.

Usnesením vlády č. 933 z roku 2014 došlo ke změnám v Radě vlády České republiky pro romské menšiny, Předsedou Rady je na základě tohoto usnesení ministr pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu a jejími členy ministři a náměstci ze zásadních resortů pro zlepšení situace Romů. Změna statutu také znamenala větší provázání s Agenturou pro sociální začleňování v romských lokalitách. Současně také bylo posíleno zastoupení krajů a obcí, jejichž zástupci z Asociace krajů ČR a Svazu měst a obcí ČR se stali členy Rady. Tímto krokem tedy došlo k větší provázanosti jednotlivých složek zabývajících se integrací Romů.

V dubnu roku 2014 byla vydána čtvrtá periodická zpráva o plnění zásad stanovených Rámcovou úmluvou o ochraně národnostních menšin. V průběhu sledovaného období provedla Česká republika řadu kroků, opatření ke splnění hlavních doporučení. Některá opatření se úzce dotýkala i tématu této DP. V boji proti všem formám intolerance, rasismu a xenofobie byla vydána novela zákona o právu a shromažďování č. 294/2009, dále zákon č. 198/2009 Sb., antidiskriminační zákon, na základě nového školského zákona bylo od školního roku 2008/2009 zařazováno do vzdělávání jako průřezové téma multikulturní výchova, za účelem prevence rizikového chování byla vydána např. Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 až 2018 a Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních, školní metodik prevence na jednotlivých školách vytváří Minimální preventivní program, který vychází z RVP a od 1. ledna 2011 podléhá kontrole České školní inspekce. V tomto bloku byla také posílena pozice Veřejného ochránce práv, který z výkonu své funkce může např. vydávat různá doporučení. V průběhu sledovaného období byla také zřízena Agentura pro sociální začleňování. V roce 2009 byl spuštěn Program prevence kriminality – Úsvit, který měl napomoci zvýšení bezpečnosti a pořádku v sociálně vyloučených lokalitách.

V oddílu umístování romských dětí do praktických škol byla provedena analýza situace, nadále byl rozvíjen program Podpora romských žáků středních škol, byla financována funkce asistenta pedagoga a byly podporovány školy realizující inkluzivní vzdělávání.

Od roku 2000 byla pravidelně vydávána Koncepce romské integrace. Na tu poslední pro roky 2010 až 2013 bezprostředně navazovala Strategie romské integrace do roku 2020. I přes veškeré výše zmíněné dokumenty a legislativní kroky situace Romů v České republice z pohledu lidsko-právního ani socio-ekonomického nebyla dobrá. I nadále docházelo k sociálnímu vyloučení části Romů a jejich územní segregaci. Tyto negativní jevy se v této době dotýkaly 80 000 až 100 000 Romů. Z toho ovšem vyplývá, že převážná část opatření cílících na Romy se netýkala všech Romů, ale jen 1/2 až 2/3 (v závislosti na odhadovaném počtu). I přes to ovšem velká část majoritní populace nahlížela na všechny příslušníky romské komunity stejně a ti se tak setkávali s diskriminací. To se odráželo i na pojetí České republiky na mezinárodní scéně.

Tento dokument je v porovnání s ostatními obsáhlejší a je zaměřen na delší časové období. Celá Strategie by měla tvořit určitý ucelený rámec pro opatření, která povedou k odstranění negativních trendů ve vývoji situace Romů v klíčových oblastech, kterými jsou vzdělávání, bydlení, zaměstnanost, zdravotní a sociální situace Romů. Úkolem Strategie je také propojení politik prováděných nebo koordinovaných Evropskou unií, mezinárodní iniciativy (Rada Evropy, Dekáda romské inkluze, OSN) a českého rámce integrace Romů.

Integrace je zde pojímána jako dvoustranný proces, který by měl probíhat současně na straně Romů i na straně většinové společnosti. Výsledkem by mělo být vytvoření společnosti bez xenofobie a nenávisti. Tento vývoj by však neměl vést k asimilaci Romů, o kterou se snažily politiky vlády před rokem 1989.

Uživatelsky je Strategie primárně zaměřena na ministerstva a další orgány veřejné správy a dále na orgány samosprávy. V celku je ovšem okruh uživatelů velmi široký – Parlament České republiky a jeho speciální výbory a komise, prezident republiky, Česká školní inspekce,

politické strany, neziskový sektor a další. Důležitou částí uživatelů jsou samotní Romové. Stejně jako v řadě předchozích dokumentů i zde je zdůrazněna nutnost participace Romů na vlastní integraci.

Překážek, které brání tomuto procesu je celá řada. Česká společnost po roce 1989 směřuje k čím dál tím větší sociální a ekonomické diferenciaci. Dochází zde k tzv. rozevírání nůžek. Současně sociální politika směřuje také spíše k principu zásluhovosti, nežli k principu solidarity (př. systém DONEZ). S tímto pojetím také souhlasí valná část občanů majoritní společnosti a zastává názor Proč by většina neměla mít právo za dávky požadovat nějakou odvedenou práci? I toto jsou důvody negativního postoje části majoritní společnosti, některých médií či politických stran a hnutí. Proti těmto principům ovšem stojí problematika dětí. Je nutné zohledňovat dopady sociální politiky právě na ně, na osoby, které nemají možnost se bránit či nějak reagovat, ovlivnit samy svůj vlastní osud. Narážíme zde tedy na značný etický problém. Výrazným problémem a překážkou je také existence vyloučených lokalit, které se dlouhodobě nedaří odstranit. Dosud použitá integrační opatření mají poměrně nízkou účinnost. Napsáno a vytvořeno toho bylo mnoho, řada myšlenek je přínosných, a pokud by se podařilo uvést je do praxe, celý proces by se jistě urychlil. Prozatím je ovšem efektivita použitých integračních opatření nízká. V některých případech dokonce může docházet k ještě větší segregaci. Zádrhele se objevují i v řešení situace „od spodu“. Participace měst a obcí na lokální úrovni na integraci Romů není dostačující a stát v tuto chvíli nemá možnosti, jak situaci na místní úrovni řešit. I toto je jedním z důvodů nedostatečného zastoupení Romů v integračním procesu. Na lokální úrovni mají totiž (i vzhledem k volebním pravidlům) větší šanci se uplatnit. I po více než 20 letech demokracie je tedy řešení romské integrace ve smyslu „o nás, bez nás“.

Ani do období let 2014 až 2020, na které je Strategie určena, nevstupuje romská komunita v dobré pozici. Trvale mezi jejími příslušníky panuje vysoká nezaměstnanost, přičemž situace je znatelně horší u romských žen než mužů. Současně s tím se situace nelepší ani u mladé generace, kde nejenom že panuje vysoká nezaměstnanost, ale větší část Romů ve věku 15-25 let nemá ani žádnou pracovní zkušenost. Možným krokem, jak takovéto situaci zamezit nebo ji alespoň zmírnit, mohou být rekvalifikační kurzy, které probíhají při úřadu práce.

Aby došlo ke zvrácení špatné situace, vymezuje Strategie tři základní typy intervencí, a to vytváření politik relevantních pro Romy, vytváření specifických opatření v rámci politik zacílených na Romy a vytváření pozitivních opatření (vyrovnávací postupy). Všechna tato opatření jsou zaměřena na sociálně vyloučené Romy, na Romy potřebující pomoc při překonávání překážek a na Romy jako národnostní menšinu.

Hierarchické cíle Strategie romské integrace do roku 2020 jsou následující:

„Vize → Globální cíle → Strategické cíle (tematické, horizontální, strukturální) → Specifické cíle → Opatření“⁸⁹

„Vizí, k níž by česká společnost měla směřovat, je překonání všech historicky podmíněných znevýhodnění romské menšiny, a dosažení takového stavu, kdy nebudou existovat neodůvodněné a nepřijatelné rozdíly mezi značnou částí Romů a převážnou částí majoritní společnosti v neprospěch Romů v žádné sféře společenského života. Romové si uchovávají svoji specifičnost pouze jako národnostní menšina, tedy svoji identitu, jazyk, kulturu a národní povědomí a tradice a budou přispívat touto rozmanitostí k obohacení společnosti. Soužití Romů a ostatní společnosti bude bezkonfliktní.“⁹⁰

⁸⁹ *Strategie romské integrace do roku 2020*, str. 27

⁹⁰ *Strategie romské integrace do roku 2020*, str. 28

Této vize by mělo být dosaženo na základě principů, jež si Strategie vymezuje. V první řadě je nutné zapojení Romů a jejich emancipace. Dále je nutné odstranit segregaci na všech úrovních. Při řešení situace Romů by k procesu mělo být přistupováno komplexně a v součinnosti všech zainteresovaných subjektů. Měla by být odstraněna i dvojí diskriminace a mělo by být nastoleno rovné postavení mužů a žen a uplatnění zásady nejlepšího zájmu pro dítě. Toto je velmi důležité, protože Romové jako populace jsou jejím progresivním typem s početnou dětskou složkou. Použitá opatření by měla být v pozitivním duchu, dlouhodobě udržitelná a prakticky uskutečnitelná.

Následující globální cíle jsou dle vzoru předchozích Konceptů definované ve třech rovinách – lidsko-právní, národnostní, socio-ekonomická. Přičemž cíle na úrovni socio-ekonomické by měly být sice dlouhodobé, ale dočasné, naopak zbývající by měly být trvalými úkoly.

Strategické cíle jsou děleny do tří skupin. Tematické cíle jsou vztaženy na konkrétní témata: jazyk a kultura, vzdělávání, bydlení, zaměstnanost, přístup ke službám. Horizontální cíle slouží k dosažení bezpečí, odstranění diskriminace a měly by přinést rovné zacházení. Dále již potom dochází na rozepsání speciálních cílů a na ně navazující opatření.

Bohužel se při čtení dokumentů velmi často setkáváme se stále se opakujícími tvrzeními a cíli. Vytvářením těchto duplicit se chce Strategie vyvarovat, proto stanovuje jen taková opatření a strategické cíle, která jsou v dané problematice nová. Strategické cíle se potom zaměřují na čtyři hlavní oblasti: podpora Romů jako svébytné národnostní menšiny, přístup ke službám (sociální a zdravotní), bydlení, zaměstnání a pro tuto práci nejdůležitější vzdělávání.

Výsledkem prvního strategického cíle by zjednodušeně řečeno mělo být uchování romské kultury se vším všudy a její včlenění do většinové kultury. Na poli vzdělávání by si žáci měli uvědomit, že Romové jsou součástí české společnosti.

Vzdělávání by mělo tvořit jeden z hlavních předpokladů dobře zvládnuté integrace. I v roce 2014, kdy nabyla účinnosti nová Strategie romské integrace, ovšem vzdělanostní struktura romské populace výrazně zaostávala za majoritou. Vysoký počet romských dětí stále navštěvoval praktické či speciální školy (dle různých analýz a šetření až 30 %) a po ukončení povinné školní docházky dále nepokračuje ve vzdělávání.

Vizi ve Strategii romské integrace do roku 2020 je: „Romské děti dosahují v průměru stejného vzdělání jako děti neromské. Vzdělanostní struktura Romů se přibližuje vzdělanostní struktuře neromské populace. Romské děti již nejsou nadreprezentovány ve vzdělávacích programech s nižšími vzdělávacími ambicemi. Nadále romské děti jsou podporovány státem a společností v ambicích po dosažení vyššího vzdělání.“⁹¹ Tohoto by mimo jiné mělo být dosaženo i zvýšením spravedlnosti ve vzdělávání. Každé dítě má totiž právo na kvalitní výuku, která mu je dostupná. V případě různých znevýhodnění (včetně sociálního) je na místě efektivní sociální kompenzace.

Jedním ze specifických cílů je zvýšit přístup romských dětí ke kvalitnímu předškolnímu vzdělávání a péči. Vysoká soudržnost romských rodin, značná nezaměstnanost a nedůvěra v oficiální autority nadále v romské komunitě převažuje nad potřebou (povinností) umístit děti do mateřské školy. K tomuto ještě přispívá fakt, že v řadě mateřských škol není dostatečná kapacita. Důsledky tohoto jevu zde byly již popsány. Jako možné opatření bylo navrženo zvýšit informovanost krajů ohledně možnosti podpory navýšení kapacit mateřských školek a zvýšit informovanost rodičů o výhodách umístění dětí do předškolních zařízení.

Palčivým problémem, který bylo v rámci specifických cílů Strategie nutno řešit, bylo masivní zařazování romských dětí do praktických a speciálních škol, které v mnoha případech

⁹¹ *Strategie romské integrace do roku 2020*, str. 36

nebylo opodstatněné. Z tohoto důvodu vláda již v roce 2012 na základě vynesení rozsudku D. H. vs. Česká republika vytvořila Plán opatření pro výkon rozsudku D. H. a ostatní vs. Česká republika, který měl zastřešovat určitý legislativní rámec.

Segregace romských žáků v praktických školách či školách spádových pro vyloučené lokality je velice komplikovaný jev vznikající z řady důvodů. Dalším speciálním cílem je tedy odstranění této segregace a následná pomoc romským žákům při zařazování do hlavního vzdělávacího proudu. V tomto směru je již osvědčeným nástrojem funkce asistenta pedagoga pro děti, žáky a studenty se znevýhodněním.

Přestože se situace stále zlepšuje, i nadále platí, že vysoké procento romských žáků po ukončení povinné školní docházky nepokračuje v dalším studiu. Za standardní prostředky zvyšování podílu romských žáků v sekundárním a terciárním vzdělávání můžeme považovat prodlužování povinné školní docházky (nutná písemná žádost rodičů), příprava na volbu povolení (pomoc poskytovaná ze strany základní školy), vytváření minimálních závazných podpor studentům středních škol.

Specifické cíle ve vzdělávání by neměly být zaměřeny jen na děti, žáky a studenty. Důležitým bodem je i možnost doplnění vzdělání pro dospělé Romy, kteří často nemají dostatečnou kvalifikaci či se vrací po dlouhé době do pracovního procesu. Aktuální otázkou nyní je, zda je něco takového pro současné Romy výhodné. Ti, kteří zastávají dělnickou pozici v některé z velkých zahraničních firem, mají v dnešní době příjem vyšší než někteří středoškoláci či vysokoškoláci. Na některé takové pozice není nutné ani žádné vzdělání. Během posledních několika let rapidně klesla nezaměstnanost. Zaměstnanců je nedostatek a mohou si vybírat.

V rámci Strategie nejsou kladena závazná opatření krajům a obcím, a přitom na místní úrovni se nejvíce projevují dopady sociálního vyloučení Romů a jejich segregace. Pro období 2014 až 2020 budou projekty a intervence na lokální úrovni, které budou zacílené do sociálně vyloučených oblastí, financovány hlavně v rámci IROP z prostředků EFRR. Toto by mělo být provázáno s projekty, které jsou financovány z OP Zaměstnanost a z OP Výzkum, vývoj a vzdělávání.

Pokud by proces integrace postupoval tak, jak má, potom by na krajské a obecní úrovni existovaly buď místní strategické plány pro integraci místní menšiny, nebo strategické plány pro sociální začleňování. Příslušníci romské komunity by měli přístup ke vzdělávání, zdravotní péči, zaměstnání či sociální péči v místě bydliště. Za tímto účelem by tedy měly být kraje a obce s rozšířenou působností podporovány k tvorbě takovýchto opatření. Koncepce romské integrace 2010-2013 navrhovala posílení činnosti pracovníků obecních úřadů obcí s rozšířenou působností. Z finančních důvodů tento plán ovšem nebyl realizován. Strategie na roky 2014 až 2020 tak alespoň navrhovala vytvoření komplexní analýzy potřeb obcí ohledně zaměstnávání romských poradců. Na základě této analýzy potom budou navrhnuty nástroje k posílení kapacit obcí pro integraci romské menšiny. Kraje a obce by při tvorbě strategií pro romskou integraci měly aktivně zapojovat i představitele této komunity na místní úrovni. Participaci Romů při vlastní integraci považují za klíčovou i Evropská unie a Rada Evropy. Stejně tak by měla činit i Agentura pro sociální začleňování v rámci činností lokálního partnerství.

Participace Romů v České republice probíhá v podstatě ve dvou dimenzích. Tou řekněme širší je linie národnostně menšinová. Klíčovými dokumenty pro tuto dimenzi je Listina základních práv a svobod a zákon o právech příslušníků národnostních menšin. Na centrální úrovni tuto linii spravuje Rada vlády pro národnostní menšiny (dva romští zástupci) a na úrovni krajů a obcí to jsou výbory pro národnostní menšiny. Druhá dimenze, úžeji orientovaná, je zaměřená na Romy jako menšinu a je pod kontrolou Rady vlády České republiky pro záležitosti romské menšiny. Na tu navazují jen romští koordinátoři a poradci. Na místní úrovni tak tedy již

dlouhodobě chybí ucelený systém, který by reprezentoval zájmy Romů a současně byl i tvořen příslušníky této národnostní menšiny.

Pokud by integrace proběhla úspěšně, mělo by dojít k rovnoměrnému zastoupení Romů na všech stupních politického a veřejného života. Zastoupení Romů v exekutivních, poradních a zákonodárných pozicích by mělo být průběžně monitorováno a podporováno.

Průběžně monitorovány by měly být také interetnické vztahy panující ve společnosti, tzn. vztahy mezi romskou menšinou a většinovou společností, které v rámci různých analýz a výzkumů bývají často opomíjeny.

Za účelem implementace Strategie byl v rámci posílení klíčových činitelů odpovědných za koordinaci romské integrace na centrální a místní úrovni v roce 2014 upraven status Rady vlády České republiky pro záležitosti romské menšiny a byla posílena její členská základna. Průběžně by po celé stanovené období rovněž mělo být zajištěno metodické vedení romské koordinace. Měla by být také posílena úloha Agentury a její propojení na Radu a místní neziskové organizace. Všechny tyto kroky by měly vést k větší synergii používaných nástrojů při vytváření funkční sítě pro implementaci Strategie.

V dnešní propojené Evropě Strategie klade důraz i na rozvoj mezinárodní a regionální spolupráce při integraci Romů. Asi nejpodstatnější je rozvoj efektivní spolupráce v rámci Evropské unie. Pro zefektivnění koordinace politik došlo také k převedení funkce kontaktního místa na Sekci pro lidská práva úřadu vlády.

Během období, na které je Strategie plánována, bude průběžně docházet k aktualizaci v souvislosti s vládními politikami, nově vydávanými souvisejícími strategiemi a doporučeními Evropské unie. Na konci roku 2020 bude předloženo celkové hodnocení Strategie za dané období. Jinak v průběhu doby bude a je dodržován pravidelný jednorozhodní evaluační cyklus. Pravidelně jeden krát za rok je vydávána Zpráva o naplňování Romské strategie 2020 a Zpráva o stavu romské menšiny za uplynulý kalendářní rok.

Předpokladem pro kladnou realizaci Strategie je především trvajícím politická vůle zasazovat se o romskou integraci, a to jak na centrální, tak na regionální úrovni, participace Romů na mainstreamových politikách, dostatek vhodně zacílených zdrojů financí a odpovídající implementační struktura.

V návaznosti na výše popsanou Strategii vyšla v roce 2018 Národní romská platformy II pro implementaci Strategie romské integrace do roku 2020. Projekt Národní platformy II je spolufinancován ze zdrojů Evropské unie, konkrétně z programu Práva, rovnost a občanství. Hlavním cílem této platformy bylo zajištění efektivní kooperace všech aktérů, koordinace integračních aktivit na regionální a lokální úrovni, zapojení všech aktérů na regionální a místní úrovni do řešení problémů romské menšiny a současně zvyšování znalostí Romů ohledně Strategie a posílení implementačních struktur. Dále v rámci tohoto projektu došlo k realizaci řady aktivit za účelem aktivizace romských představitelů.

Na poli vzdělávání udává Národní romská platforma několik doporučení. Stejně jako v řadě předchozích dokumentů, i zde je konstatováno, že je v praxi nedostatečně využíváno funkce romského asistenta pedagoga (včetně škol s vyšším podílem romských žáků). Konkrétním doporučením je zintenzivnit komunikaci s rodiči romských žáků a vysvětlovat a zdůvodňovat význam vzdělávání a vzdělání pro jejich děti. Problém platforma shledává v absenci výuky romských dějin a kultury v rámci základních a středních škol. Tato absence je často spatřována jak v osnovách jednotlivých škol, tak v učebnicích a dalších vzdělávacích materiálech. Za účelem propojení majority a minority a za účelem zachování romské kultury, by měly školy tento problém řešit a doplnit vše potřebné.

Návrhy zapojení aktivních účastníků projektu spočívají ve vyčlenění 0,5 úvazku na zajištění permanentní komunikace mezi Romy v jednotlivých regionech. Dále navrhuje zavedení stáží na národní úrovni, na ministerstvech a správních úřadech a na lokální úrovni,

kteře považuje za ještě přínosnější. Platforma zdůrazňuje zařazování „nových tváří“ do příprav akcí a strategií. Měly by být zveřejňovány i životní příběhy, které by sloužily jako inspirace pro další příslušníky romské komunity.

V roce 2015 přijal Evropský parlament rezoluci, ve které vyzval k ukončení diskriminace Romů.

V roce 2015 přišla novela Školského zákona č. 82/2015 Sb. Pro potřeby této práce jsou důležité hlavně následující novelizace. Byla zavedena bezúplatnost posledního ročníku předškolního vzdělávání po dobu jednoho školního roku (a to jen toho, ve kterém se dítě vzdělává v posledním ročníku mateřské školy poprvé).

Novelizace se dále vztahovala na zřizování a organizování přípravných tříd, které nově mohou být zřizovány i při církevních školách a mohou do nich být zařazeny i děti bez sociálního znevýhodnění (potřeba doporučení školského poradenského zařízení). Přednost při umístění do přípravných tříd mají děti s odkladem povinné školní docházky. Aby tato třída byla zřizována, je nutné naplnit ji alespoň deseti žáky.

Protože Školský zákon 561/2004 nevyřešil problém zařazování romských dětí do speciálních či praktických škol, byla nutná další změna. Do takovýchto škol se žáci dostávali buď na základě nějaké speciálně vzdělávací potřeby, která vzniká z různých příčin: sociokulturní odlišnost rodiny, jazykový handicap, odlišná dynamika vývoje osobnosti či rozdílná hierarchie hodnot v porovnání s majoritou nebo čistě na základě přání rodiny, která již měla s takovým typem školy zkušenost a považovala ji za vhodnou pro své dítě. Žáci zde ovšem ztrácí důvody a podněty pro dosažení vyššího stupně vzdělání.

Bylo nutné učinit krok, který by umožnil zařazení romských dětí do hlavního vzdělávacího proudu a zabránil jejich segregaci a vzdělávání při nižších nárocích.

Na novelizaci zákona č. 82/2015 navazuje vyhláška č. 197/2016 Sb., O poskytování poradenských služeb ve škole a školských zařazení, a vyhláška č. 27/2016 Sb., O vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, která upravuje vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a vzdělávání žáků nadaných. V paragrafu dva vyhlášky jsou charakterizována podpůrná opatření. Podpůrná opatření jsou dělena do pěti různých stupňů dle náročnosti. Podpůrná opatření prvního stupně může škola nebo školské zařízení uplatňovat i bez doporučení školského poradenského zařízení. Za tímto účelem škola musí vypracovat plán pedagogické podpory (PPP), který obsahuje popis žákových potíží a jejich speciálně vzdělávací opatření, včetně cílů, které podpora sleduje a opatření, kterými jich chce dosáhnout. PPP by měl být školou pravidelně vyhodnocován. Pokud PPP není dostatečným nástrojem, je zákonným zástupcům doporučeno navštívit poradenské zařízení, kterými jsou pedagogicko-psychologické poradny nebo speciálně pedagogická centra. Ve zprávě vypracované poradenským zařízením by měla být diagnostika dítěte – diagnóza, doporučená opatření a prognóza předpokládaného vývoje. Při tvorbě IVP žáka by škola měla doporučení poradny zohlednit a přizpůsobit vlastním podmínkám.

Výsledkem inkluzivního vzdělávání má být stav, kdy se co nejvyšší počet žáků vzdělává ve školách hlavního vzdělávacího proudu. Vyučující zde k žákům přistupují individuálně a s různými žáky mohou směřovat k různým cílům v různém časovém horizontu. Rovný přístup ke vzdělávání musí být doplněn i přiměřenou podporou zohledňující vzdělávací potřeby žáka.

Co tedy přinesla novelizace školského zákona? Rovný přístup ke vzdělávání pro každého, zrušení kategorizace žáků, zavedení podpůrných opatření, nové definování pojmu žák se speciálními vzdělávacími potřebami, možnost vzdělávání v přípravných třídách pro všechny děti. Za účelem rovného přístupu bylo zrušeno RVP ZV-LMP a byla provedena celková revize RVP.

Legislativní změny a jejich implementaci do praxe má na období let 2016 až 2018 podpořit Akční plán inkluzivního vzdělávání (APIV), jehož zastřešujícím dokumentem je

Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020, tudíž by měl ve všech ohledech naplňovat vize této Strategie.

Aby bylo plně dosaženo inkluzivního vzdělávání, je Akční plán rozdělen do pěti strategických cest.

První strategická cesta - Čím dříve, tím lépe - představuje povinnost předškolního vzdělávání pro děti od pěti let, které je dětem přístupné ve spádové mateřské škole a jež mají povinnost zajistit rodiče dítěte. Za účelem splnění tohoto je nutné identifikovat místní podmínky mateřské školy. Jedná-li se o děti s SVP, je nutná včasná diagnostika, měla by být vytvořena podpůrná síť pro rodiče žáků s SVP. Podpora dětí s SVP musí být také náležitě legislativně ukotvena.

Druhá strategická cesta - Inkluze je přínosem pro všechny - je postavena na dlouhodobé a hlavně systémové spolupráci zúčastněných subjektů (kraje, obce, škola, školská zařízení, včetně středních škol). V inkluzivním procesu by měli být podporováni všichni pedagogičtí pracovníci a žáci, a to na všech stupních a ve všech lokalitách.

Třetí strategická cesta - Vysoce kvalifikovaní odborníci - je další částí, protože kvalitní práce pedagogických pracovníků je základem celkové kvality vzdělání.

Strategická cesta číslo čtyři - Podpůrné systémy a mechanismus financování - zahrnuje oblast poradenství, finančního zajištění APIV, které probíhá prostřednictvím státního rozpočtu a evropských investičních a strukturálních fondů.

Pátá strukturální cesta - Spolehlivá data - se týká práce České školské inspekce, evidence a statistiky žáků vzdělávaných v inkluzivním vzdělávání, monitorování Operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání, Strategie romské integrace 2020 a následné vyhodnocení tohoto Akčního plánu.

APIV by měl směřovat k situaci, kdy každý absolvent českého vzdělávacího systému do 25 let dostane po ukončení vzdělávání kvalitní nabídku, která by jej měla dovést k dobrému zaměstnání, dalšímu vzdělávání či stáži. K tomuto by mělo dopomoci kariérní poradenství, které je mimo jiné zahrnuté i v RVP, zabránění předčasných odchodů ze vzdělávání, podpora žáků s SVP při přechodu do zaměstnání, spolupráce škol se zaměstnavateli a rozvoj škol, které by poskytovaly celoživotní vzdělávání.

Při uplatňování podpůrných opatření druhého až pátého stupně je vždy nutné doporučení školského poradenského zařízení a písemný souhlas příslušné osoby. Pro postup uplatňování podpůrných opatření druhého až pátého stupně vyhláška stanovuje přesný postup, upraven je také počet žáků ve třídě, kde je vzděláván žák s příznými podpůrnými opatřeními druhého až pátého stupně.

Vyhláška č. 27/2016 detailně rozebírá podpůrná opatření, která vychází z typu a míry postižení, respektive nadání jedince. V příloze je dále vytvořen kompletní přehled podpůrných opatření společně s příklady jejich využití a finanční a personální náročnosti.

Na základě doporučení školského poradenského zařízení a písemné žádosti zákonného zástupce vypracovává škola individuální vzdělávací plán. Tento dokument je závazný, musí vycházet ze školního vzdělávacího programu, je podepsán zákonným zástupcem žáka a má tvořit součást školní dokumentace žáka. Tento plán je komplexní dokument obsahující všechny důležité informace – od formálních (např. identifikační údaje žáka, pedagogických pracovníků a dalších), až po konkrétní informace o poskytovaných podpůrných opatření (obsah vzdělávání, časové rozvržení, metody, formy výuky, hodnocení, výstupy ze vzdělávání). Dle potřeb žáka může být IVP průběžně během školního roku upravován a doplňován. Školní poradenské zařízení potom minimálně jednou za rok vyhodnocuje, jak probíhá naplňování IVP.

Vyhláška dále charakterizuje funkci asistenta pedagoga.

Poslední Zprávou o stavu romské menšiny je ta za rok 2017, která vyhodnocuje životní situaci Romů v důležitých oblastech života a která hodnotí stav naplňování politiky romské

integrace na všech úrovních. Data pro tuto zprávu pocházejí z jednotlivých resortů, krajských úřadů a Národní romské platformy.

Kvalifikovaným odhadem žilo v roce 2017 v České republice 240 300 Romů, přičemž nejvíce se jich vyskytovalo v Ústeckém a Moravskoslezském kraji. Určité komplikace při přesném stanovování tohoto počtu způsobuje i jeden z charakteristických rysů romské populace, a to poměrně častá migrace. Romové tak činí především z důvodu levnějšího bydlení, které naleznou na ubytovně, na periferiích a v již vyloučených lokalitách. Odhaduje se, že cca 50 % příslušníků romské komunity (v převážné části romská střední třída a inteligence) žije integrovaným způsobem života. Zbytek by měl být buď sociálně vyloučen, nebo minimálně sociálním vyloučením ohrožen.

Pohled majoritní společnosti na romskou menšinu z dlouhodobého hlediska není dobrý. Řada občanů České republiky vykazuje negativní postoje vůči Romům a dle výzkumu veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR se romská skupina obyvatel nachází na škále v rozmezí spíše nesympatičtí a velmi nesympatičtí. S hodnotami známek přes čtyři v posledních letech tak obvykle představovali Romové národnostní skupinu s největší antipatií. Až v roce 2017 je na této pozici vystřídali Arabové. Bohužel změna postavení nebyla způsobena zlepšením vztahu majority k Romům, ale zhoršením vztahu k jiné minoritě.

Financování problematiky romské integrace je víceúrovňové a vzhledem ke komplexnosti daného procesu (probíhá na více úrovních), je velmi komplikované přesně vyčíslit, kolik financí bylo za tímto účelem čerpáno. Finance vydané přímo na romskou integraci ze státního rozpočtu za rok 2017 jsou „70 438 719 Kč“⁹².

V roce 2017 fungoval ve všech krajích České republiky a na území hlavního města Prahy post koordinátora pro záležitosti romské menšiny. Tím by měl být v rámci republiky zajištěn komunikační kanál mezi centrální integrační politikou a politikou na úrovni kraje (od roku 2010 funguje program Podpora koordinátorů pro romské záležitosti).

V roce 2017 působil ve funkci romského poradce 188 pracovníků v celkem 159 obcích s rozšířenou působností (celkem 205 obcí, tzn. 77,56 % obcí) a průměrná výše úvazku zaměstnanců na tomto úkolu činila jen 0,25.

Při posledním cenzu v roce 2011 se k romské národnosti ve vyšším počtu než 5 % přihlásilo obyvatelstvo jen v Karlovarském kraji, Moravskoslezském kraji a v hlavním městě Praze, kde byl posléze zřízen výbor pro národnostní menšiny. Tento výbor byl dále ustanoven i v kraji Ústeckém a Jihomoravském. Komise pro integraci romské komunity potom působí v Pardubickém kraji.

Zákon č. 128/2000 Sb. vymezuje podmínky, kdy má být v obci ustanoven výbor pro národnostní menšiny. Po cenzu se k jiné než české národnosti v počtu vyšším než 10 % přihlásilo obyvatelstvo jen v 70 obcích. Nakonec byl výbor zřízen v 54 obcích.

I nadále se o integraci romské menšiny zasahuje Agentura pro sociální začleňování. V současné době tato Agentura zajišťuje tři velké projekty: Systém zajištění sociálního začleňování, Inkluzivní a kvalitní vzdělávání v územích se sociálně vyloučenými lokalitami a Kampaň proti rasismu a násilí z nenávislosti. O své činnosti Agentura vydává každoročně hodnotící zprávu, kterou předkládá vládě.

I v roce 2017 nadále platí, že Romové a Neromové se v podstatě nesetkávají jinak než na oficiálních místech (škola, úřady, zaměstnání, ...). A to i přes to, že MK, MŠMT, Rada vlády České republiky pro národnostní menšiny a další podporují rozvoj a propagaci různých romských kulturních akcí (př. vyhlášený festival Khamoro s až 10 000 návštěvníky). Z kulturní

⁹² Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2017. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2017.pdf>, str. 8

a historické tematiky v roce 2017 došlo k realizaci odkupu vepřína v Letech u Písku (z důvodu zajištění vyšší úrovně pietního místa). Ovšem opět se to neobešlo bez problémů a protestů nejen řadových občanů, ale i poměrně vysoce postavených politiků.

V posledních několika letech došlo v rámci českého školství k několika změnám (viz výše). Po nastolení těchto změn, kdy se rok předškolního vzdělávání stal povinným (a současně bezplatným) dle odhadů MŠMT navštěvovalo tento ročník v České republice 4 449 romských dětí. Více než pětina těchto dětí (22,3 %, 992 dětí) měla odklad povinné školní docházky. Zbývající ročníky navštěvovalo celkem jen 3 055 dětí. Toto číslo jasně vypovídá o tom, že z mnoha důvodů, které byly popsány již dříve, Romové stále nepošílají své děti do mateřských škol v takové míře, jak by bylo vhodné. I přes veškeré strategie a opatření nižší ročníky navštěvuje jen 68,67 % žáků v porovnání s posledním (a povinným) ročníkem.

Poslední tři roky provádělo MŠMT elektronický výzkum v rámci základních škol za účelem získání informace o počtu romských žáků v jednotlivých školách. Dle kvalifikovaných odhadů bylo z celkového počtu 926 108 žáků 33 704 žáků romských, tedy 3,64 %. Rozložení romských žáků ovšem zdaleka není rovnoměrné. Největší zastoupení romských žáků nalezneme v kraji Ústeckém, Moravskoslezském a Olomouckém, kde se nacházelo 20, 19 resp. 15 škol s vyšším než 30% zastoupením romských žáků. Podle RVP ZV bylo v tomto roce vzděláváno 85,4 % žáků, dle RVP ZV LMP 5,63 % a dle RVP ZV ZŠ 1,86 % žáků. Romští žáci vzdělávání dle RVP ZV LMP a RVP ZV UV představovali na celkovém počtu takto vzdělávaných žáků téměř celou jednu třetinu (30,9 %). Toto číslo jasně ukazuje, jak velké znevýhodnění romskou populaci po ukončení základního vzdělávání provází.

Ve školním roce 2016/2017 střední školu nebo konzervatoř absolvovalo jen 965 romských studentů, což je vzhledem k počtu romských absolventů základních škol (toho roku 2 263) poměrně nízké číslo. Romští studenti sekundárního vzdělávání mohou využívat program Podpora sociálně znevýhodněných romských žáků středních škol, konzervatoří a studentů vyšších odborných škol.

V akademickém roce 2017/2018 bylo v rámci stipendií Romského vzdělávacího podpořeno 33 studentů bakalářského, magisterského či doktorského studia.

Především s ohledem na vzdělanostní strukturu jsou Romové velmi ohroženou skupinou obyvatel na trhu práce i nadále. Řada Romů tak vykonává práci „na černo“ (spojené s absencí potřebné doby pojištění), vykonává práci za minimální mzdu, je závislá na sociálních dávkách, jsou vysoce zadlužení a ohrožení exekucí.

Nejčastěji udávanými důvody pro nezaměstnávání Romů jsou předsudky a diskriminace, špatná předchozí zkušenost s Romy jako zaměstnanci, nedostatečná kvalifikace a chybějící vzdělání, špatný zdravotní stav nebo záznam v trestním rejstříku.

Možnosti, které jsou využívány při zařazování Romů na trh práce, spadají do kategorie nástroje aktivní politiky: veřejně prospěšné práce nebo společensky účelné pracovní místo vyhrazené. MPSV aktivně podporuje projekty v oblasti sociálního podnikání a sociálního zemědělství.

V průběhu sledovaných let nedošlo k vyrovnání situace Romů a majoritní společnosti ani v otázkách zdraví. Řada Romů (týká se především obyvatel sociálně vyloučených lokalit) se potýká s nedostatečnou zdravotní péčí. Příčin a překážek je celá řada. Může za to nedostatečná informovanost, nedůvěra ve státní zdravotnictví či nedostatek praktických i specializovaných lékařů v lokalitě.

Dle výsledků studie Zdraví a návykové látky mezi Romy, která byla provedena v roce 2017, jsou Romové také více ohroženi zdravím škodlivými návyky. V porovnání s národním výzkumem provedeným v roce 2016 je podíl Romů užívajících nějakou z návykových látek výrazně vyšší než u české společnosti jako celku. S výjimkou konzumace alkoholu alespoň jedenkrát týdně, ve všech ostatních sledovaných jevech byl zjištěn vyšší podíl užívání

(závislosti) u Romů. Toto se týká kouření, užívání extáze, pervitinu, heroinu, konopných látek, LSD a dalších.

Na konci roku 2017 přijal Evropský parlament zprávu, která se zabývala aspekty, týkající se základních práv v integraci Romů, jejíž závěry nevyznívají pozitivně. V rámci Evropské unie a jejích členských států, jsou Romům stále odepírána základní práva. Nemají dostačující přístup ke vzdělání, vhodnému bydlení, zdravotní péči, stále se potýkají s rasově motivovanými útoky a diskriminací.

4 Vlastní práce

Jak již bylo popsáno v teoretických východiscích této diplomové práce, tematice integrace Romů, jejich vzdělávání a následnému zařazení na trh práce bylo věnováno mnoho dokumentů, strategií, plánů, koncepcí a jiných textů. Jejich efektivita ovšem nemůže být jasně změřena. Mnoho dokumentů navíc zůstane jen na bázi teoretické a jejich praktické využití je buď jen velmi malé, nebo dokonce žádné.

Praktická část této práce se tedy zaměří na možnosti a způsoby implementace strategií ve vzdělávání Romů na praktickém příkladu konkrétní základní školy.

4.1 Obec Zbůch

4.1.1 Charakteristika obce

Obec Zbůch se nachází v okrese Plzeň-sever, ve správním obvodu obce s rozšířenou působností Nýřany, v Plzeňském kraji, cca 7 km od krajského města Plzeň, v nadmořské výšce 388 m. n. m. Poloha obce je vzhledem k infrastruktuře poměrně výhodná. Obec leží na silničním i železničním tahu Plzeň-Domažlice přibližně jeden kilometr od sjezdu z dálnice D5 Praha-Plzeň-Rozvadov.

V rámci Plzeňského kraje činí kvalifikovaný odhad počtu Romů 16 100, což v absolutním počtu řadí Plzeňský kraj na šesté místo mezi kraji (za Ústecký, Moravskoslezský, Jihomoravský, Liberecký, hlavní město Praha). Odhadovaný počet sociálně vyloučených Romů je v relativních číslech 30 %, v absolutním počtu to činí 53 667 osob. Plzeňský kraj se tak řadí mezi nadprůměrné v rámci České republiky. Ovšem výše úvazku krajského koordinátora pro romské záležitosti byla v roce 2017 0,75, což činí Plzeňský kraj v tomto ohledu naopak podprůměrný. Deset dalších krajů mělo koordinátora působícího ve vyšším úvazku. Zapojení Romů do orgánů kraje a obcí plzeňského kraje není žádné. Pro rok 2017 žádný Rom nebyl zvolených nebo jmenovaných do politických a dalších funkcí. Obdobná situace panovala i v dalších osmi krajích (hlavní město Praha, Karlovarský, Královéhradecký, Moravskoslezský, Olomoucký, Středočeský, Vysočina, Zlínský). Nejvyšší počet Romů zvolených nebo jmenovaných do funkce byl v Ústeckém kraji (současně kraj s nejvyšším absolutním počtem Romů).

V oblasti kultury nebyla v Plzeňském kraji (jako jediném) pořádána v roce 2017 žádná z nejvýznamnějších kulturních akcí, které prezentují romskou kulturu.

Současně je Plzeňský kraj společně s krajem Karlovarským a Královéhradeckým jediným krajem, kde není evidována žádná škola, která by měla více než 30 % romských žáků. Tato informace je vzhledem k celkovému počtu Romů v kraji poměrně překvapivá a v rámci celkové integrace romské menšiny jistě i pozitivní.

Historie obce sahá minimálně do 13. století, roku 1253 se objevuje o obci první zmínka v rámci soupisu majetku kláštera premonstrátek v Chotěšově.

Vývoj malé obce s desítkami obyvatel výrazně ovlivnil nález ložisek a následná těžba černého uhlí. Prvním otevřeným dolem byl v roce 1906 důl Austria. Název prvního dolu ve Zbůchu ukázkově kopíroval politický vývoj. Po roce 1918 byl přejmenován na Masarykův jubilejní důl, v průběhu druhé světové války nesl jméno Adolfa Hitlera a po roce 1948 byl přejmenován na Důl obránců míru.

Počet obyvatel obce během pár let rapidně vzrostl až na cca 2000 v roce 1921. S rostoucím počtem obyvatel došlo ve Zbůchu ke zřízení první obecné školy v roce 1919.

Do historie obce razantně zasáhl rok 1938 a mnichovská dohoda, kdy bylo území obce, i přes významný podíl českého obyvatelstva, postoupeno Velkoněmecké říši. Ta zde nadále pokračovala v těžbě černého uhlí, a to s využitím válečných vězňů z Francie a později z Ruska.

Území bylo osvobozeno americkou armádou na počátku května roku 1945. V důsledku poválečného vývoje, Benešových dekretů a následně dobrovolné i nucené migrace se v obci uvolnilo mnoho domů, které byly postupně zabydleny obyvateli z celého území republiky.

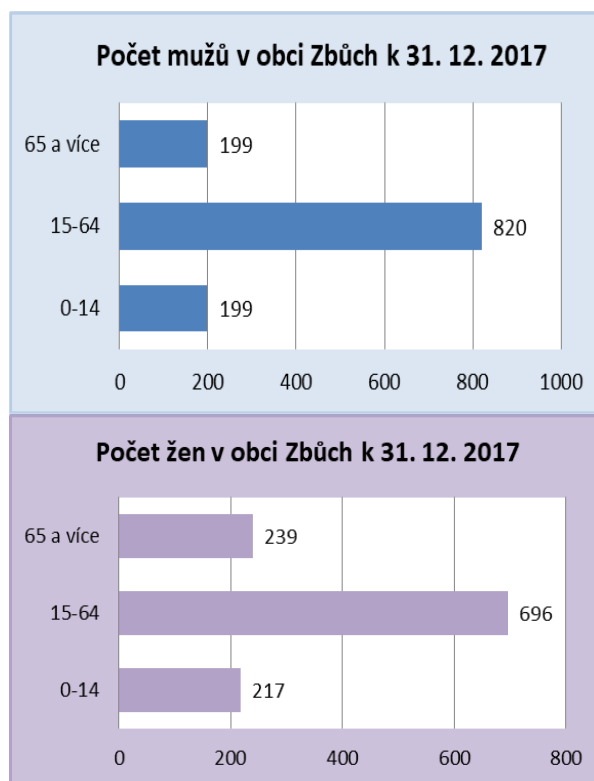
Na konci 70. let byla v obci ukončena těžba černého uhlí. S následky tohoto faktu se obec a její obyvatelstvo svým způsobem potýkají stále. Řada horníků, kteří zde přišli o zaměstnání, nedokázala navázat v jiném, které by jim přineslo dosavadní životní standard.

Na konci roku 2017 žilo v obci celkem 2 370 obyvatel (1 218 mužů, 1 152 žen). Věkovou strukturu obce ukazuje následující tabulka a graf.

Tabulka 1: Počet obyvatel Zbůchu dle věku a pohlaví k 31. 12. 2017,

Zdroj: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_afz=profiluzemi&uzemiprofil=31588&u=__VUZEMI__43__559661#profil31613=page%3Dpozice-profilu%26rqup%3DA%26pvo%3DPDU-MOSZV-DEMSTAV%26z%3DT%26f%3

Počet obyvatel Zbůchu dle věku a pohlaví	Věk	Muži	Ženy
	0-15	199	217
	15-64	820	696
	65 a více	199	239

Graf 1: Struktura obyvatel Zbůchu dle věku a pohlaví

Zdroj: Tabulka 1

Průměrný věk obyvatel ve Zbůchu byl 41 let (muži 40,6 roku, ženy 41,4 roku), čímž Zbůch přibližně odpovídal republikovému průměru.

V roce 2017 se v obci narodilo 36 dětí (16 chlapců, 20 děvčat) a zemřelo 22 osob. Přírozený přírůstek byl tak kladný, +14 osob. Vyšší počet obyvatel obec získala i přistěhováním. Do obce se za rok 2017 přistěhovalo 131 osob (77 mužů, 54 žen), zatímco odstěhováním ubylo 66 obyvatel (32 mužů, 34 žen). Celkově tak přírůstek obyvatel v obci za rok 2017 činil 79 osob.

Kromě základní školy, jejíž charakteristika bude provedena níže, je obec zřizovatelem také místní mateřské školy. A protože základní vzdělávání úzce souvisí se vzděláváním předškolním, bylo dotazováno i vedení mateřské školy, paní ředitelka Bc. Naděžda Bacíková.

Hlavní dotaz byl směřován k tomu, zda se nějak změnil počet romských dětí ve školce od doby, kdy byl zaveden povinný poslední rok předškolního vzdělávání.

Opatření skutečně zvýšilo docházku romských dětí do mateřské školy ve Zbůchu, i když se značnou prodlevou. Rodiče některých dětí se nedostavují k zápisu ve stanoveném termínu, ale přicházejí až po opakovaném upozornění, osobní návštěvě či v krajním případě po kontaktu OSPODu. Děti nastupují až během září, října i déle. S omlouváním absencí si rodiče nedělají příliš starostí. Jako důvod nepřítomnosti uvádějí často nemoc, i když se tato informace nezakládá na pravdě.

Je patrné, že zavedení povinného posledního roku předškolního vzdělávání přineslo zvýšení počtu romských žáků mateřské školy. Nelze ovšem předpokládat, že se v budoucnosti nevykytnou problémy. Teprve čas ukáže, zda Romové, kteří nebyli příliš zvyklí posílat své děti do mateřské školy, se nově vzniklé situaci přizpůsobí a docházku svých dětí do tohoto zařízení přijmou jako běžnou součást života dětí. Až v návaznosti několika let se potom vliv tohoto opatření projeví i v průběhu školní docházky dětí v rámci základní školy.

4.1.2 Činnost obce v rámci romské tematiky

Vzhledem k poměrně vysokému odhadovanému počtu Romů v obci Zbůch a současně vzhledem k výsledkům dotazníkového šetření mezi romským obyvatelstvem a z něj vyplývajících zjištění (viz dále), bylo nutné obrátit se i na představitele obce a získat vyjádření k postoji obce vůči Romům a romské otázce.

Člence obecního zastupitelstva v období 2014 až 2018 bylo předloženo několik otázek (viz příloha), které po prodiskutování s kolegy zodpověděla autorce této diplomové práce.

V rámci posledního funkčního období (tzn. od roku 2014) obec dle vlastního vyjádření romskou otázku nikterak neřešila. Nikdy také nebylo zastupitelstvem řešeno plnění Strategie romské integrace do roku 2020. Stejně tak obec nikdy neuvažovala o spolupráci s Agenturou sociálního začleňování.

Romové jsou v obci rozmístěni rovnoměrně a zastupitelé obce nemají pocit, že by se v obci nacházela lokalita, ulice, dům, kde by bylo výrazněji koncentrováno romské obyvatelstvo.

Během téměř čtyř let působení současného obecního zastupitelstva nebyl na jeho zasedání řešen žádný problém v souvislosti s romskými obyvateli.

V průběhu sledovaných let nepořádala obec žádnou kulturní akci zaměřenou na romskou komunitu a současně se místní Romové nijak výrazně nezapojili do akcí pořádaných obcí.

Na nejnižší úrovni samosprávy v obci Zbůch romská otázka tedy řešena není.

Vyšším stupněm je obvod obce s rozšířenou působností. Zbůch leží v obvodu obce Nýřany, která se nachází cca pět kilometrů severně od Zbůchu. S žádostí o informace se tedy autorka obrátila na obecní úřad obce s rozšířenou působností Nýřany. V první řadě bylo nutné zjistit, zda je v rámci obce zřízena funkce romského poradce, jaký je případný úvazek takového zaměstnance a jaká je jeho pracovní náplň. Obec ovšem takovou pozici zřízenou nemá, tudíž nebyl zjištěn žádný úvazek a žádná pracovní náplň.

Další otázka byla směřována na existenci nějaké koncepce či strategie, kterou se město při řešení romské otázky řídí. Ovšem ani tento dotaz nebyl zodpovězen kladně. V odpovědi na e-mail s dotazem na obecní řešení romské otázky tajemník obce odepsal: „Například v Nýřanech jako obci se k romské národnosti při posledním sčítání lidu nikdo nepřihlásil.“⁹³ Tato informace je samozřejmě podložena tvrdými daty. Současně ovšem data s jiných zdrojů

⁹³ E-mailový dotaz na OÚ Nýřany

hovoří o situaci poněkud jinak. A i samotným pozorováním v obci záhy zjistíme, že realita je jiná.

V obvodu obce s rozšířenou působností Nýřany jsou dle Analýzy sociálně vyloučených lokalit čtyři taková místa a jen na území obce to jsou dvě oddělené lokality. Předpokládaný počet osob zde žijících je 200 až 300 lidí. Obě dvě lokality jsou problémové a obec zde musela v posledních několika letech řešit řadu problémů. Před cca dvěma lety obec navíc přisídlila poměrně početnou skupinu (v řádu desítek) Romů, kteří žili v domě na nýřanském náměstí.

Je tedy překvapující, že zde neexistuje žádná strategie pro řešení romské otázky a že zde není zřízena funkce romského poradce.

4.2 Charakteristika romské populace ve Zbůchu dle terénního šetření

Dotazníkové šetření bylo provedeno v rámci romské populace obce Zbůch v průběhu měsíců duben až červen roku 2018. Velmi cennou pomoc při tomto sběru autorce poskytla paní Alžběta Žigová, která působila jako prostředník mezi autorkou a komunitou.

Přesný počet Romů v obci není znám. Ale poměrně přesným odhadem získaným od samotných Romů a členky obecního zastupitelstva je možné tento počet stanovit na 80. Na základě terénního šetření v rámci romské komunity v obci je možné charakterizovat strukturu převážné části rodin zde žijících a vyjádřit vztahy mezi nimi. Osm z těchto rodin tvoří jednu velkou fajtu (široká rodina) a dalších sedm rodin je s touto fajtou v ještě širším příbuzenském vztahu.

Nejstarší z rodu výše vymezené fajty, manželé Kaločaiovi, přijeli se svými třemi malými dětmi do Čech v roce 1976. Dle vlastních slov tak šli za lepším životem a prací. Do té doby žili na Slovensku v osadách. Život zde byl velmi těžký. Velké rodiny se dělily o malé chatrče. Infrastruktura osad byla velmi špatná. Chyběla elektrifikace, vodovody, kanalizace, silnice byly jen prašné. Chyběla zde práce. Tak se Romové stěhovali do Čech. Nejprve žili u příbuzných a až když se „postavili na vlastní nohy“, dostali práci a státní byt, tak se rozdělili do užších rodin. Za nimi potom přijížděli další a další příbuzní. Kaločaiovi měli celkem čtyři děti (pozn. již v Čechách se jim narodilo čtvrté dítě), které dále uzavíraly sňatky a měly vlastní rodiny (v rámci této fajty opět jen s Romy/Romkami). V dnešní době už i jejich děti mají děti, a tak ve Zbůchu žije čtvrtá generace fajty s manželí Kaločaiovi v čele. Její příslušníci se snaží dodržovat romské tradice a všichni mají respekt a úctu k nejstarším rodu. A jak sami říkají: „To, co řeknou oni, to platí!“.

Za manželí Kaločaiovými přijely nejprve na počátku 80. let a poté na počátku 90. let dvě sestry paní Kaločaiové. Do Zbůchu tak přibyla rodina Žigových a Krosčenových.

Rodina Žigova měla čtyři děti, které dnes již mají vlastní rodiny. Tři z nich žijí stále ve Zbůchu.

Rodina Krosčenova měla čtyři dcery. Z jejich potomků dnes ve Zbůchu žijí dvě rodiny – rodina Dunova a Budiova. Zbývající potomci žijí v Anglii a v Německu. Rodinné vazby ale stále zůstávají pevné. Za maminkou a příbuznými pravidelně jezdí na narozeniny a svátky. I přes vzdálenost, která je dělí, stále matku uznávají jako autoritu a hlavu rodiny.

Tato velká rozvětvená rodina tvoří převážnou část romského obyvatelstva ve Zbůchu a v rámci dotazníkového šetření s autorkou spolupracovala a snažila se jí vyjít vstříc.

Zbývající romské obyvatelstvo již tak vstřícné nebylo. Dvě rodiny se šetření odmítly zúčastnit. Na jednu rodinu se nepodařilo sehnat kontakt.

V průběhu posledních cca dvou let vlivem přeshraniční migrace přišlo do Zbůchu ještě několik romských rodin – hlavně ze Slovenska a Bulharska. Především s bulharskými rodinami nebylo možné se domluvit. Jejich příslušníci neovládali ani češtinu, ani romštinu. Velmi často také mění místo svého působiště a některé již ve Zbůchu ani nežijí.

V rámci šetření se podařilo získat bližší informace o životě a tradicích fajty manželů Kaločaiových. Tato fajta a její příslušníci již přijali řadu zvyků od majoritní společnosti, ale i přesto stále udržují řadu romských tradic a váží si romské kultury.

V životě Romů hraje důležitou roli rodina. Řada událostí je tedy sdílena v rámci celé fajty a nejen v úzkém kruhu nejbližší rodiny, jak tomu v dnešní době často bývá.

Na Štědrý den se celá rodina sejde většinou u nejstarších příslušníků, v tomto případě manželů Kaločaiových, rozdají si dárky, veselí se, popíjí a tančí (někdy až do rána). Takováto sešlost bývá pojmenována jako bešavel (v překladu hraní, zpívání, tancování). Stoly o Vánocích, Velikonocích, narozeninách či jiných významných událostech musí být vždy plné jídla. Jídlo se ze stolu nikdy neodklízí, vždy na něm musí alespoň něco být, aby se přivítal Bůh.

Jednou z romských vánočních tradic, která dle slov paní Žigové již mezi Romy téměř vymizela, je vinšování. Tuto tradici si Kaločaiovi přinesli od svých babiček a dědeček ze Slovenska. Nejstarší z rodiny na Štědrý den nebo Boží hod zaklepe na dveře, ale dovnitř nevstoupí. Před domem potom zazpívá lidovou vánoční koledu, kterou zná od svých prarodičů, poté starou slovenštinou řekne, co vše rodině na svátky a do nového roku vinšuje. Romové, kteří dodržují tuto tradici, věří, že pokud jim někdo takto „zavinšuje“, budou se mít po celý rok dobře.

Především starší členové fajty jsou věřící. Křesťanskou víru ještě doplňují o znaky charakteristické pro romskou komunitu. Romové věří na duchy a jejich vídání ve snech, věří na posmrtný život – druhý svět, a na zařeknutí. Tradicí, která je stále živá, je vázání červené mašličky na zápěstí malých miminek. Na ně kouká mnoho očí a mašlička je má chránit před onemocněním.

Z tradičních romských jídel, která romské ženy ve Zbůchu vaří, to jsou goja – vepřová střeva plněná směsí (podobná jako na bramborák) či moukou. Takto naplněná střeva se dají na krátko zapéct do trouby. Dalším jídlem jsou holubky – mleté maso s rýží zabalené v zelném listě. A protože přišli ze Slovenska, vaří samozřejmě halušky.

Důležitou součástí romského života je hudba a nejinak je tomu i u místní sledované komunity. Na žádném rodinném setkání nechybí tanec a zpěv. Zpívá se od starých smutných písní, které zpěváky a posluchače často přivedou až k slzám, až po rychlé a veselé písničky určené k tanci. Romové pořádají různé zábavy, na kterých hrají kapely z každého koutu Čech a Slovenska. Hlavně mladší členové rodiny vyjíždějí na takové koncerty konané po celé České republice. Nejedná se ovšem o jediné romské kulturní akce. „Máme různé společenské plesy a jsou opravdu velice na úrovni a velice noblesní, jsou pro tzv. romskou smetánku, ale pustí tam i slušně a společensky oblečené Romy.“⁹⁴

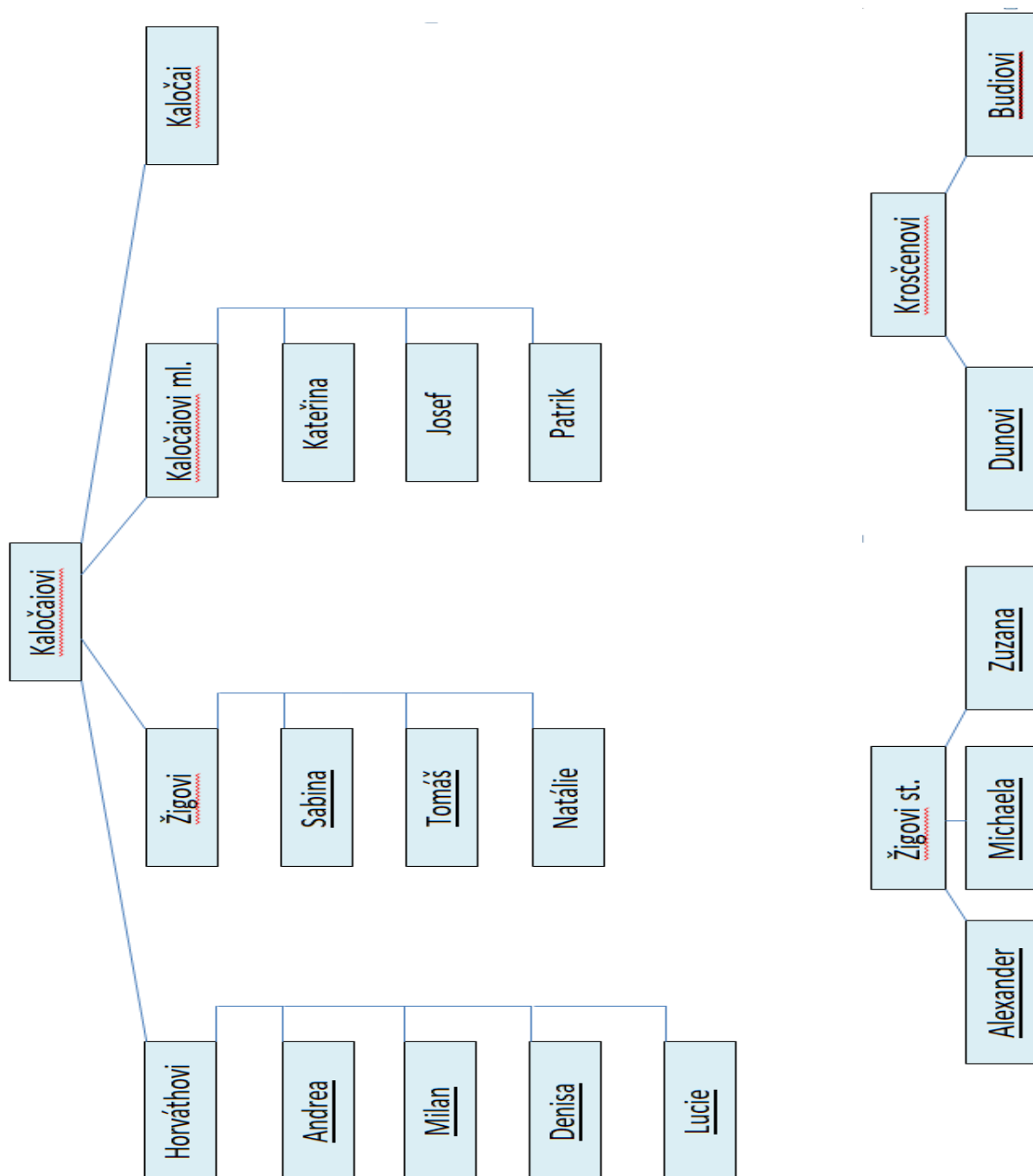
V případě smrti někoho blízkého Romové ze Zbůchu stále dodržují tradici vartování v domě zesnulého až do doby pohřbu. Do rakve zesnulému musí být obuty boty, aby na onom světě nechodil bos. Dále se mu do rakve vloží oblíbený předmět nebo předměty.

Významnou událostí v životě místních Romů je svatba. Obvykle trvá dva až tři dny v jednom kuse a je na ni pozváno mnoho hostů. Svatby jsou velice honosné a nákladné a všude je spousta jídla a pití. Svatební dary novomanželům jsou velké (v penězích vyjádřeno cca 10 000 Kč). Tradičním zvykem na romských svatbách je tzv. čepka, což je tanec s nevěstou, za který se jí platí.

Důležitou tradicí, která již dle slov paní Žigové mezi Romy mizí, je odprošení rodičů ženichem a nevěstou. Novomanželé žádají rodiče o odpuštění, pokud jim způsobili nějaké trápení.

⁹⁴ Interview s paní Alžbětou Žigovou, 2018

Jako jednu z nejdůležitějších hodnot, kterou Romové vyznávají, je úcta k rodičům. „Budu tvrdit, že to je všechno v rodičích, jak nás vychovali, co nás naučili, vyprávěli, jaké nám předali tradice, pověry a víru. Co po nás vlastně chtěli, abychom my dál předali našim dětem. U Romů jsou rodiče velice vážení, a i když jsme již starší a máme vlastní děti, tak k nim musíme mít úctu a velký respekt. Možná, kdyby to tak dělal každý Rom, tak nejsou sociálně vyloučené lokality a problémy s nepřizpůsobivými, protože věřím tomu, že jejich rodiče po nich chtěli to, co po mně ti moji. Být dobrým a slušným člověkem.“⁹⁵

Obrázek 1: Struktura romských rodin ve Zbůchu, Vytvořeno na základě interview s paní Žigovou
 Vysvětlivky: Podtržení příslušníci poslední generace mají již vlastní děti a rodiny

⁹⁵ Interview s paní Alžbětou Žigovou, 2018

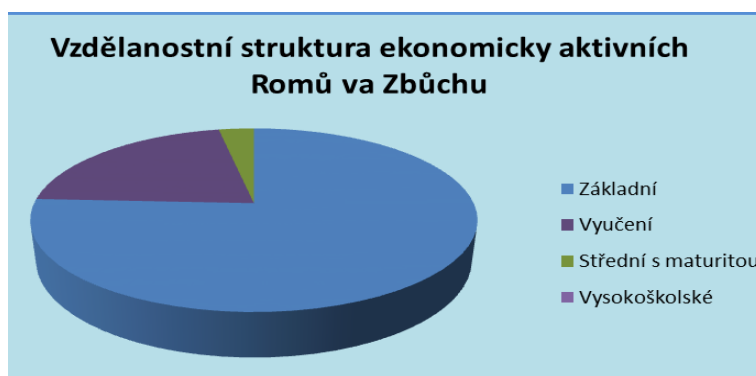
Výše zmíněným představitelům romské komunity ve Zbůchu byly předloženy dva krátké dotazníky. Jeden byl vyplňován za jednotlivce, druhý za každou rodinu (viz příloha).

Z odhadovaného počtu Romů ve Zbůchu byl dotazník vyplněn za 61 osob, tzn. 76,25 %. Z toho mužů bylo 26 (42,62 %) a žen 35 (57,38 %). Věková struktura plně odpovídá tvrzení, že Romové jakožto progresivní typ populace jsou mladou komunitou. 40,98 % (25) osob, které vyplnily dotazník, nebo za které byl dotazník vyplněn, bylo 15 a méně let. 55,77 % (34 osob) respondentů bylo ve věku 16 až 60 let. Starší 60 let bylo pouze 3,28 % (2 osoby).

Z dotazovaných v ekonomicky aktivním věku má 26 respondentů (76,47%) základní vzdělání, přičemž tři respondenti ještě studují SŠ nebo SOU. Nepodařilo se zjistit, jaký je počet dotazovaných s ukončeným a neukončeným základním vzděláním, proto jsou tyto dvě skupiny dány dohromady. Vyučení dosáhlo 7 dotázaných (20,59 %) a střední vzdělání s maturitou uvedla 1 respondentka (2,94 %).

Tabulka 2: Vzdělanostní struktura Romů ve Zbůchu,
Zdroj: Dotazníkové šetření

Dosažené vzdělání	Počet osob
Základní	26
Vyučení	7
Střední s maturitou	1
Vysokoškolské	0

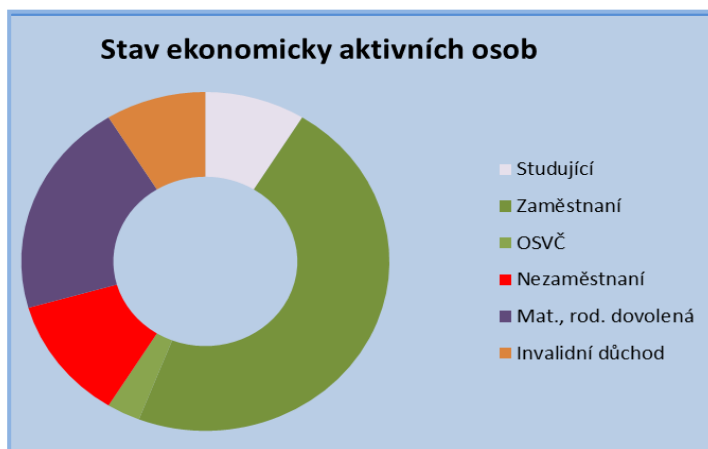

Graf 2: Struktura ekonomicky aktivních Romů ve Zbůchu,
Zdroj: Tabulka 2

Z celkového počtu 34 dotazovaných v ekonomicky aktivním věku 3 dotazovaní (8,82 %) stále ještě studují (1x SŠ, 2x SOU). 16 respondentů (47,01 %) uvedlo, že jsou zaměstnaní a 1 osoba (2,94 %) je OSVČ. 4 osoby (11,76 %) jsou nezaměstnané (3 z toho uvedly, že jsou hlášeny na ÚP). 7 respondentek (20,59 %) je na mateřské nebo rodičovské dovolené. 3 (8,82 %) jsou invalidními důchodci.

Tabulka 3: Stav ekonomicky aktivních romských obyvatel ve Zbůchu,
Zdroj: Dotazníkové šetření

Stav	Počet os.
Studující	3
Zaměstnaní	16
OSVČ	1
Nezaměstnaní	4
Mat., rod. dovolená	7
Invalidní důchod	3

Graf 3: Stav ekonomicky aktivních romských obyvatel ve Zbůchu,
Zdroj: Tabulka 3

Druhé dotazníkové šetření bylo prováděno vždy za celou rodinu. Rodiny se zde mohly vyjádřit ke svým problémům, k problémům v obci, mohly zde také vyjádřit své názory, postoje, potřeby a přání (viz příloha).

Jako největší problém romské komunity ve Zbůchu jsou opakovaně udávány problémy s bydlením a přidělováním bytů. Dotazovaní příslušníci menšiny zastávají názor, že obec cíleně neposkytuje Romům obecní byty. Opakovaně zde bývá zmiňován případ vážně nemocné mladé Romky, která se třemi dětmi a manželem musí žít u rodičů v bytě 3+1, a dle vlastního vyjádření: „Nemám šanci byt dostat, i když manžel od 18 let pracuje.“⁹⁶ O celém případě již byla informována i OSSZ Plzeň. Sami Romové dále v dotazníkovém šetření uvádějí, že často bydlí ve vysokém počtu v relativně malých bytech, že tato situace je neúnosná a že v důsledku toho vznikají potom ghetta.

Druhým nejčastěji zmiňovaným problémem je netolerance a diskriminace romského obyvatelstva ve Zbůchu. Dle názoru Romů bývají všichni Romové „házeni do jednoho pytle“. Většina respondentů tak uvedla, či při soukromém rozhovoru sdělila, že mezi majoritní společností nechodí a styky s ní jsou pouze na bázi oficialit.

Při hodnocení činnosti místní základní školy se dotazovaní, kteří zde mají děti, vyjadřovali kladně. Jen v jednom případě bylo uvedeno, že se děti majoritní společnosti posmívaly dětem romským. A jedenkrát byl zmíněn problém ohledně nedostatečného věnování se chlapci s SVP. Od vyplnění dotazníku se tento problém podařilo vyřešit. Na základě doporučení PPPP byla chlapci přidělena asistentka pedagoga.

Velmi špatně dopadl zájem rodičů o volnočasové aktivity pod záštitou školy. Žádná z osob, jichž se tato otázka týkala, neprojevila o něco takového zájem. Stejně tak na otázku: „Co byste jako rodiče očekávali od ZŠ Zbůch?“ odpovídali respondenti nic, či otázku jen proškrtli.

Zde se tedy otevírá možnost, jak posunout integraci Romů ve Zbůchu dál. Dle vyplněných dotazníků, na základě pozorování a rozhovorů je jasně patrné, že se nejedná o osoby přímo sociálně vyloučené. Nicméně izolovanost od majoritní společnosti, ve které žijí, by měla být varovným signálem. Romové by se měli více podílet na životě v obci i ve škole.

Fakt, že vysoké procento místních Romů má stálé zaměstnání, nevykazuje sociálně patologické jevy, že zde nejsou masově se rozšiřující ghetta, ještě neznamená, že romská menšina zde je integrovaná do společnosti. Již v teoretických východiscích bylo popsáno, že stav a proces sociálního vyloučení ohrožuje i Romy žijící mimo sociálně vyloučené lokality. V tuto chvíli by bylo zapotřebí, aby škola i obec udělala krok směrem k romské komunitě a pomohla jí více se přiblížit majoritě (ovšem ne ve smyslu asimilace).

4.3 Implementace strategií ve vzdělávání Romů – ZŠ Zbůch

4.3.1 Charakteristika ZŠ Zbůch

Základní škola Zbůch je příspěvkovou organizací zřízenou obcí Zbůch. Historie školy sahá až do roku 1919. Stavba současné budovy započala na začátku školního roku 1931/1932. Pro školní účely potom byla škola využívána do roku 1938. Po druhé světové válce byl provoz školy obnoven se školním rokem 1945/1946 a nepřetržitě trvá až do dnešní doby.

ZŠ Zbůch by se dala charakterizovat spíše jako škola vesnická. V každém ročníku je zřízena jedna až dvě třídy v závislosti na počtu dětí. Žáci, pedagogové a ostatní zaměstnanci se tu navzájem znají, atmosféra zde je přátelská a škola svým žákům poskytuje bezpečné prostředí. Všechny tyto výhody malé školy jsou doplněny příjemným prostředím (žáci se

⁹⁶ Dotazníkové šetření

podílejí např. na vymalování chodeb a tříd dle vlastních návrhů), tělocvičnou, počítačovou a jazykovou učebnou a učebnou přírodních věd. Technické zázemí školy je dostačující. Učitelé disponují notebooky a tablety, ve škole je zavedena wi-fi a žáci mají přístup k moderním technologiím. Stejně jako v jiných případech i zde není financí nazbyt a škola musí svými prostředky šetřit. K obměňování pomůcek dochází průběžně a dle aktuální potřeby.

Návrh střednědobého rozpočtu školy pro období 2018-2020 je následující.

Tabulka 4: Návrh střednědobého výhledu rozpočtu na období 2018-2020 ZŠ Zbůch,
Zdroj: <http://www.zszbuch.cz/index.php/o-skole/ekonomika/>

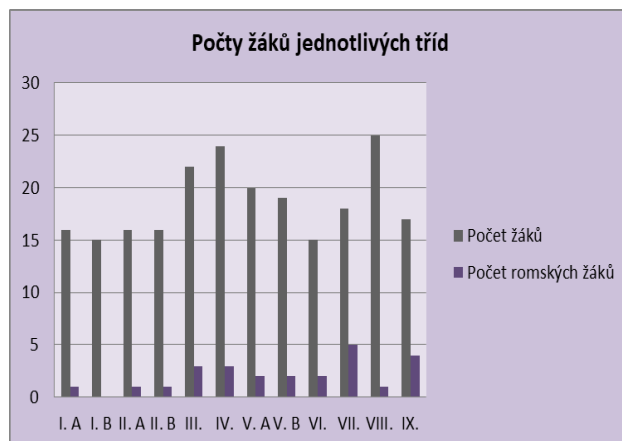
Rok	Příspěvek od zřizovatele	Příspěvek MŠMT	Vlastní výnosy	Náklady
2018	1 800 000,-Kč	14 500 000,-Kč	12 000,-Kč	16 312 000,-Kč
2019	1 850 000,-Kč	15 000 000,-Kč	12 000,-Kč	16 862 000,-Kč
2020	1 900 000,-Kč	15 500 000,-Kč	13 000,-Kč	17 413 000,-Kč

Počet žáků školy je v průběhu posledních více než deseti let poměrně vyrovnaný s mírně rostoucí tendencí, což je jednak způsobeno nástupem „silných ročníků“, jednak přestupem žáků z jiných základních škol a novou výstavbou v obci.

Na jaře roku 2018 navštěvovalo základní školu ve 12 třídách celkem 223 žáků. Z tohoto počtu je 25 žáků romského původu – 11,21 %. Na první stupeň školy docházelo 148 žáků, z toho 13 žáků romského původu – 8,78 %. Druhý stupeň navštěvovalo celkem 75 žáků, z toho 12 žáků romského původu – 16 %.

Tabulka 5: Žáci ZŠ Zbůch dle jednotlivých ročníků,
Zdroj: Třídní výkazy ZŠ Zbůch

Třída	Počet žáků	Počet romských žáků	% zastoupení romských žáků
I. A	16	1	6,25
I. B	15	0	0
II. A	16	1	6,25
II. B	16	1	6,25
III.	22	3	13,64
IV.	24	3	12,50
V. A	20	2	10,00
V. B	19	2	10,53
VI.	15	2	13,33
VII.	18	5	27,78
VIII.	25	1	4,00
IX.	17	4	23,53

Graf 4: Počet žáků v jednotlivých třídách ZŠ Zbůch,
Zdroj: Tabulka 5

V posledních 11 školních rocích, tzn. 2007/2008 až 2017/2018 opustilo ZŠ Zbůch celkem 189 absolventů, z toho 25 romských žáků – tedy 13,23 %.

Nutno podotknout, že ZŠ Zbůch je jedinou školou v obci. Není tedy možné, aby zde vznikaly segregované školy s převažujícím počtem romských žáků. Současně vzhledem k poměrně nízkému celkovému počtu žáků a maximálně dvou třídám v ročníku nemohly ani ve škole vznikat segregované třídy. V průběhu sledovaného období také drtivá většina romských dětí docházela do místní základní školy a nedojížděla do žádné praktické či speciální školy.

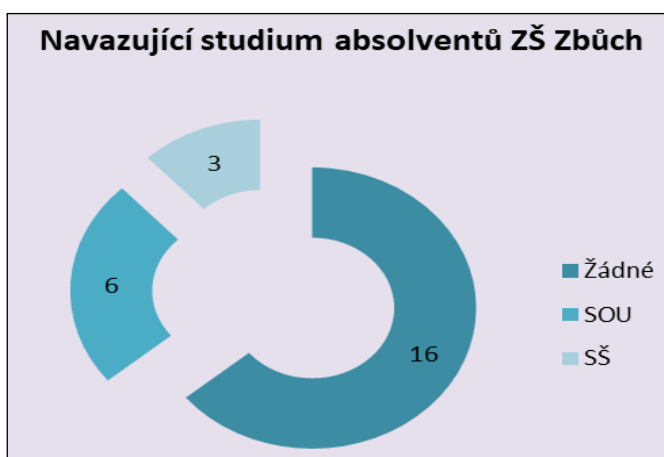
Tabulka 6: Struktura absolventů ZŠ Zbůch,
Zdroj: Dokumentace ZŠ Zbůch

Ročník	Počet absolventů	Počet rom. abs.	Specifikace situace romských žáků po ukončení základní školy
2007/2008	26	4	4x neukončené základní vzdělání → 4x ∅ navazující studium
2008/2009	21	1	1x neukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium
2009/2010	19	1	1x ukončené základní vzdělání → SŠ
2010/2011	15	3	3x neukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium
2011/2012	12	4	2x neukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium 1x ukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium 1x ukončené základní vzdělání → SŠ
2012/2013	18	1	1x neukončené základní vzdělání → SOU
2013/2014	18	2	1x neukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium 1x neukončené základní vzdělání → SOU
2014/2015	12	1	1x neukončené základní vzdělání → SOU
2015/2016	12	1	1x neukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium
2016/2017	18	2	1x ukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium 1x ukončené základní vzdělání → SOU
2017/2018	18	5	2x neukončené základní vzdělání → ∅ navazující studium 2x ukončené základní vzdělání → SOU 1x ukončené základní vzdělání → SŠ

Z 25 žáků romského původu 17 (68 %) opustilo školu bez ukončeného základního vzdělání a 8 (32 %) opustilo školu s ukončeným základním vzděláním. Z celkového počtu 25 v dalším vzdělávání nepokračovalo 16 žáků (64 %), 6 žáků (24 %) začalo studovat některé střední odborné učiliště a 3 žáci (12 %) začali studovat střední školu ukončenou maturitní zkouškou.

Tabulka 7: Struktura romských absolventů ZŠ Zbůch v letech 2008 až 2018,
Zdroj: Dokumentace ZŠ Zbůch

Navazující studium	Počet žáků
Žádné	16
SOU	6
SŠ	3

Graf 5: Struktura romských absolventů dle navazujícího studia,
Zdroj: Tabulka 7

Ze 17 žáků, kteří neměli ukončené základní vzdělání, jen 3 žáci (17,65 %) dále pokračovali ve vzdělávání na středním odborném učilišti a zbývajících 14 žáků (82,35 %) ve studiu dále nepokračovalo.

Z 8 žáků, kteří měli ukončené základní vzdělání, dále ve studiu nepokračovaly dvě žákyně (25 %) a zbývajících 6 žáků (75 %) pokračovalo dále na SŠ nebo SOU. Z toho tři žáci dále studovali na středním odborném učilišti a tři na střední škole zakončené maturitní zkouškou.

Z těchto čísel jasně vyplývá, že důležitým předpokladem pro další vzdělávání je ukončené vzdělání základní. Nejedná se jen o fakt, že takoví žáci mají mnohem širší škálu možností, ze kterých si mohou vybírat, ale důležitý je i psychologický aspekt. Žáci, kteří nedokončí základní vzdělání, a jejich rodiče, na další vzdělání často rezignují a mají pocit, že to již nemá cenu. I přes to, že jsou s žáky i jejich rodiči vedeny rozhovory, ve kterých se jim vyučující školy snaží vysvětlit, že pokračovat v dalším studiu je důležité, úspěšnost bývá velmi nízká a rozhodnutí žáků se již nepodaří zvrátit. I proto je žákům, kteří po devíti letech školní docházky nemají splněné základní vzdělání, nabízena možnost prodloužení vzdělávání na základní škole na deset let, aby se jim tak rozšířily šance na další uplatnění v pracovním životě.

4.3.2 Revize ŠVP

Ve školním roce 2016/2017 došlo po konzultaci vedení školy s koordinátorkou ŠVP k rozhodnutí provést komplexní revizi ŠVP školy. Kromě jiného tato revize měla být zaměřena na zařazení tematiky menšin do osnov jednotlivých předmětů, popř. na kontrolu, zda zde tato tematika již zařazena je. V posledních letech škola přijala řadu žáků jiné národnosti či etnika – mongolské, vietnamské, bulharské, rumunské, romské, ukrajinské. Bylo tedy nutné na tuto situaci reagovat. V některých případech jsou témata a očekávané výstupy v osnovách směřovány spíše obecně na národnostní menšiny jako takové. V konkrétních tematických plánech je potom tato tematika rozepsána podrobněji (i s ohledem na národnostní složení jednotlivých tříd).

ZŠ Zbůch si plně uvědomuje, že kulturní identita příslušníků národnostních menšin je velmi důležitá pro jejich rozvoj. Snaží se tedy o to, aby si žáci uvědomili svou kulturní identitu a nezpochybnitelné místo v české společnosti. Dnes již samozřejmostí je zařazovat multikulturní výchovu napříč jednotlivými ročníky i předměty.

Romská tematika je do osnov a tematických plánů jednotlivých předmětů pečlivě zapracována.

1. ročník

- Čj
 - diskuze, jak přijmout nového spolužáka ve třídě, dramtizace situace
 - příprava výstavky obrázků - moje rodina, fotky z cest
 - literární texty v čítance – úryvky romských pohádek
- Prv
 - vyprávění si o rodině, jejich zvycích, domově, bydlišti a okolí – „Místo, kde žijeme“, Jak se naše rodiny liší? V čem jsou naše rodiny stejné?
 - respekt ke spolužákům
 - lidské tělo – žáci vnímají a respektují odlišnosti druhých
- Hv
 - poslechové činnosti, smysl textu hymny ČR
- Tv
 - jednoduché tance

- Pč
 - stolování, tradiční jídla
- **2. ročník**
- Čj
 - seznámení se s romskou pohádkou, diskuse o rozdílných kulturách
- Prv
 - Domov – místo, kde žijeme, rozdílnost rodinných zvyků a tradic
 - Vánoce – společné a rozdílné zvyky
 - lidské tělo – uvědomění si rozdílností mezi námi a jejich tolerance
- Hv
 - poslechová činnost
- Pč
 - výroba různých předmětů, tradiční řemesla
- **3. ročník**
- Čj
 - literární výchova – mezilidské vztahy (předsudky a stereotypy), romské pohádky a hádanky – Co se v nich odráží?
- Prv
 - lidé kolem nás – projevy tolerance k přirozeným odlišnostem společnosti a jiných lidí
 - kultura – podoby a projevy kultury
 - základní globální problémy – sociální problémy, nesnášenlivost – vlastní zážitky, zkušenosti
- **4. ročník**
- Čj
 - vypracování vlastního příběhu – jiné zvyky, jiná mentalita
 - vyplnění přihlášky do kroužku – finanční gramotnost, nutnost řešit finanční problémy (s ohledem na poměrně vysokou zadluženost některých domácností)
 - masopust – zvyky, romské zvyky
 - blahopřání – zvyklosti v rodinách (vzhledem k velké provázanosti romské komunity ve Zbůchu týkají se obvykle romské oslavy většiny romských žáků)
 - pohádka – role Romů (Cikánů) v pohádkách, vztah ke zvířatům, jasnovidectví, ...
- M
 - hospodaření v rodinách, finanční gramotnost, náklady, výdaje
- VI
 - významná místa v rámci kraje, ČR – pomník romským obětem fašismu (koncentrační tábory)
- Př
 - lidské tělo – barva kůže (Co nás odlišuje, co nás spojuje?)
- Hv
 - romské písně, pohyb, temperament, tanec
- Vv
 - autoportrét (barva kůže)
- Ev
 - akceptování individuality druhých, úcta, tolerance, důstojnost
- **5. ročník**
- Př
 - uvědomování si odlišností mezi lidmi, uplatnění způsobů tolerantního chování, způsoby řešení konfliktů

6. ročník

- Čj
 - ústní lidová slovesnost - romské pohádky, hádanky
 - romština – zařazení do jazykové skupiny, slovní zásoba
 - tabulka – Jak se romský slovník obohacoval v průběhu staletí a cesty do Evropy?
- Z
 - biologické znaky obyvatelstva – Romové – příslušníci europoidní rasy; kulturní znaky obyvatelstva – romština – indoevropský jazyk
- Ev
 - důstojnost a identita lidské osoby – Romové a diskriminační chování vůči nim, předsudky, šikana, rasismus majority vůči minoritě a minority vůči majoritě
 - multikulturalita – Romové – odlišné a společné znaky našich kultur, xenofobie

7. ročník

- D
 - příchod Romů do Evropy, odlišnost od většinové společnosti, reakce na Romy (zájem, podezřivost), pronásledování, boj proti předsudkům
 - mapa – příchod Romů do Evropy – mezipředmětové vztahy (propojení s tabulkou z 6. ročníku)
- Z
 - regionální geografie světa – Indie jako pravlast Romů
- Ov
 - vlastenectví a nacionalismus – národnostní složení ČR, soužití s menšinami, tolerance
 - diskriminace a rasismus – příklady rasistického chování, vlastní zkušenosti, jak je řešit
 - multikulturalita společnosti – soužití ve společnosti, respektování kulturních odlišností, porovnávání kultur (vč. romské) + historie, zapojení žáků (vyprávění o zvycích)
- Vv
 - ornament v romské kultuře – rozvoj dekorativních postupů
- Hv
 - druhy lidových písní – etnické písně, nacvičení písně Jablíčko – Andro verdan drukos nane, poslech písně Paš o pañori (U vody) v podání Věry Bílé, ukázky z filmu Cikáni jdou do nebe

8. ročník

- Z
 - regionální geografie Evropy a ČR – národnostní a etnické složení obyvatelstva
 - třídní census – K jaké národnosti se přihlásím a proč? → diskuse na téma: Proč se někteří Romové hlásí k romské, české, slovenské národnosti?
- M
 - statistické šetření – výpočet struktury obyvatelstva – stát vs. třída (mezipředmětový vztah Z)
- Pč
 - příprava jednoduchých pokrmů – tradiční romský recept peke bandurki
- Ov
 - podobnosti a odlišnosti lidí – hodnocení ostatních, předsudky a stereotypy, diskriminace
- Rv
 - život mezi vrstevníky – komunikace, odlišné zájmy, respektování odlišností
 - Jak může můj vzhled ovlivnit mé přijetí mezi vrstevníky?

- Přv
 - lidská plemena – Romové jako příslušníci europoidní rasy, shodné a rozdílné znaky obyvatel, tolerance k odlišnostem mezi lidmi
- **9. ročník**
- D
 - Romové za první republiky, druhá světová válka a osudy Romů (koncentrační tábory, dnešní památníky holocaustu), život romské menšiny ve druhé polovině 20. století, boj proti předsudkům
- Z
 - globalizace a etnické skupiny; Které národnostní menšiny si udržují vlastní svébytnou kulturu v dnešním globalizovaném světě?
- Ov
 - lidská práva a svobody – práva národnostních a jiných menšin
 - globalizace – migrace (od historie po současnost), rasismus
 - životní příběh – autentický příběh dětí ze sociálně vyloučeného prostředí → Jak může můj život ovlivnit rozhodnutí nepokračovat ve studiu?
- Rv
 - osobnostní a sociální rozvoj – respektování názorů a postojů druhých
- Vv
 - práce s uměleckým dílem druhé poloviny 20. století – Josef Koudelka a jeho série fotografií Cikáni (migrace Romů a jejich současné postavení ve světě)

V rámci činnosti školní metodičky prevence a plnění minimálního preventivního programu šestý a sedmý ročník ve školním roce 2017/2018 absolvoval Program pro podporu a integraci obyvatelstva s odlišným sociokulturním zázemím – pořádané ve spolupráci s CPIC (Centrum pro podporu a integraci cizinců Plzeň). Toto bylo za účelem rozvoje sociálního citění, odbourávání předsudků a stereotypizace, projevů rasismu. Tyto dva ročníky byly kulturně velmi pestré a v průběhu několika měsíců zde došlo k výrazným změnám. Do obou tříd přibylo několik romských žáků z problematického rodinného zázemí. Do šesté třídy přišel romský chlapec, který byl dlouhodobě umístěn v dětském domově. S návratem k biologické rodině současně změnil i základní školu. Dále sem přišel romský chlapec z Bulharska, který z počátku vůbec neuměl česky. Do sedmé třídy přišel problematický romský chlapec (v té době vyšetřovaný policií) a dále tři romští žáci z Bulharska, kteří opět v počátku neuměli vůbec česky. Škola proto přistoupila k intenzivnímu řešení situace. V zatím poměrně krátkodobém horizontu je možné říci, že situace ve třídách je stabilní a nedochází zde k projevům rasismu a nesnášenlivosti.

4.3.3 Projekt ROMOVÉ – přiblížení romské kultury žákům i rodičům

Interním cílem ZŠ Zbůch je pořádat každoročně velký projekt, na kterém se obvykle podílí celý druhý stupeň (do toho se nepočítají projekty jednotlivých předmětů či tematické dny jako jsou např. velikonoční, vánoční dílny, den Země a další).

Vzhledem k početné romské menšině v obci i ve škole bylo jako jedno z témat zvoleno téma Romové. Tento projekt by se měl periodicky opakovat, a to v ideálním případě jednou za čtyři roky, aby jím každý žák druhého stupně jednou v průběhu školní docházky prošel. Detailní struktura projektu a náplň jednotlivých aktivit se bude přizpůsobovat konkrétní situaci, ovšem základní struktura by měla zůstat stejná.

Časová dotace opět závisí na konkrétní situaci, nicméně měly by být využívány dvě varianty – celodenní projekt, nebo celotýdenní projekt. Každá z těchto dvou variant zahrnuje pět různých aktivit zaměřených na romskou tematiku. V případě celodenních aktivit by všichni žáci druhého stupně byli rozděleni do pěti skupin a každá skupina by vykonávala jiný druh aktivity. V případě celotýdenní varianty by všichni žáci opět byli rozděleni do pěti skupin, přičemž každá skupina by v průběhu projektového týdne prošla všemi aktivitami.

Další ročník projektu je plánován na školní rok 2019/2020 (vzhledem k výročí republiky ve školním roce 2018/2019 proběhne projekt věnovaný tomuto výročí).

Stručná charakteristika aktivit v jednotlivých skupinách je následující.

1. **skupina** – Romská pohádka – dramatické čtení, jaké poselství s sebou nesou romské pohádky
 - romští spisovatelé – poster se základními informacemi + krátká prezentace
2. **skupina** – Romské písně – secvičení jedné písně v romštině, překlad
 - romští hudebníci – poster se základními informacemi + krátká prezentace
3. **skupina** – Romský tanec – secvičení krátké choreografie na romskou hudbu
 - odívání Romů, romské tradice, zvyky, romská rodina – poster se základními informacemi + krátká prezentace
4. **skupina** – Romské jídlo – uvaření jednoduchého romského jídla dle tradičního receptu
 - co je typické pro romskou kuchyni, tradiční romská řemesla – poster se základními informacemi + krátká prezentace
5. **skupina** – Historie Romů – cesta Romů z Indie do Evropy, Romové v českých zemích, Romové v České republice dnes – dramatizace důležitých milníků romské historie
 - názorná mapa, poster se základními informacemi + krátká prezentace

Výsledky žakovských prací budou k dispozici i rodičům. Postery si budou moci prohlédnout na chodbách školy a prezentace budou umístěny na školní web.

Tento projekt pokrývá veškerá průřezová témata vymezená Rámcovým vzdělávacím programem, která by se společně se vzdělávacím obsahem měla podílet na rozvoji osobnosti žáka a jeho klíčových kompetencí. Okruhy průřezových témat procházejí napříč vzdělávacím obsahem a tvoří povinnou součást základního vzdělávání.

Následující tabulka udává přehled hlavních tematických okruhů a v případě OSV a MV i témat, která spadají do projektu. Nejedná se o kompletní výpis. Ten by byl mnohem delší. Některá témata jsou navíc obsažena jen okrajově.

Tabulka 8: Průřezová témata projektu Romové

Průřezové téma	Tematický okruh	Témata
Osobnostní a sociální rozvoj	Osobnostní rozvoj	Sebepoznání a sebepojetí
		Kreativita
	Sociální rozvoj	Poznávání lidí
		Mezilidské vztahy
		Kooperace a kompetice
	Morální rozvoj	Hodnoty, postoje, praktická etika
Výchova demokratického občana	Občanská společnost a škola	
	Občan, občanská společnost a stát	
Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech	Evropa a svět nás zajímá	
Multikulturní výchova	Kulturní diference	
	Lidské vztahy	
	Etnický původ	
	Multikulturalita	
	Princip sociálního smíru a solidarity	
	Vztah člověka k prostředí	
Environmentální výchova		
Mediální výchova	Receptivní činnosti	Kritické čtení a vnímání mediálního sdělení
		Stavba mediálního sdělení
	Produktivní činnosti	Tvorba mediálního sdělení
		Práce v realizačním týmu

Výše popsaný projekt napomáhá k rozvoji všech klíčových kompetencí.

V rámci Kompetence k učení se budou žáci učit vyhledávat a třídit informace, budou je dávat do souvislostí a širších celků. Výsledky své práce kriticky posoudí a vyvodí z ní závěry.

V rámci Kompetence k řešení problémů budou vyhledávat informace vhodné ke správnému splnění zadání projektu, budou se snažit pracovat samostatně a využívat vhodné informační zdroje. Žáci objektivně zhodnotí výsledky své práce.

V rámci Kompetence komunikativní žáci zformulují a vyjádří své myšlenky, a to výstižně a v logickém sledu. Žáci se budou zapojovat do diskuze, budou pracovat s různými typy textů z různých informačních a komunikačních prostředků.

V rámci Kompetence sociální a personální budou žáci pracovat ve skupině na základě předem stanovených pravidel. Ve skupině budou diskutovat a zároveň respektovat názory druhých.

V rámci Kompetence občanské si uvědomí nutnost postavení se násilí a útlaču, empaticky vyhodnotí situaci druhých lidí. Žáci by si měli uvědomit také nutnost ochrany kultury a tradic.

V rámci Kompetence pracovní budou účinně pracovat s materiály a nástroji a měli by si vážit výsledků práce své a svých spolužáků.

Tento projekt by měl přispět k zvýšení povědomí o romské kultuře nejen mezi jejími příslušníky, ale i mezi většinou společností. Všichni účastníci projektu by si měli uvědomit, že Romové a jejich kultura jsou nedílnou součástí naší společnosti, že je důležité tuto kulturu zachovat a podporovat její rozvoj.

V souvislosti s tím vedení školy také uvažuje o pravidelném odebírání nějakého romského periodika, které by bylo využíváno nejen při výuce, ale bylo by k dispozici všem žákům (a v případě zájmu i rodičům) v žákovské knihovně školy.

4.3.4 Zpřístupnění hlavního vzdělávacího proudu

Jedním ze způsobů, jak zpřístupnit hlavní vzdělávací proud co největšímu počtu žáků, jsou i změny ve školském zákoně. Zavedení systému podpůrných opatření a praktické zavedení inkluzivního vzdělávání by mělo rozšířit šance i romských dětí.

Z celkového počtu 223 žáků ZŠ Zbůch ve školním roce 2018/2018 je 26 žáků (11,66 %) s přiznanými podpůrnými opatřeními prvního až čtvrtého stupně. Z těchto 26 žáků jsou 3 žáci (11,54 %) romského původu, což je dokonce o cca dva procentní body nižší zastoupení, než je podíl romských žáků na celkovém počtu žáků základní školy.

Všichni tři romští žáci s podpůrnými opatřeními mají vypracovaný dle návrhu PPPP individuální vzdělávací plán a jeden z těchto žáků má přidělenou asistentku pedagoga. Na základě průběžného vyhodnocování individuálního vzdělávacího plánu byla shledána tato opatření účinná a všichni žáci vykazují pokroky ve vzdělávání.

Procentuální zastoupení romských žáků s podpůrnými opatřeními na celku hovoří ve prospěch zrušení zvláštních a později praktických škol a proti umístění romských dětí do těchto školských zařízení. Poměr romských žáků a žáků z majoritní společnosti zde totiž ani zdaleka nebyl tak vyrovnaný a romští žáci v praktických školách dlouhodobě převládali.

V rámci romských žáků se tedy zavedení inkluze jeví jako vhodný způsob, jak dále směřovat vzdělávání romských žáků. Dále již záleží na konkrétních školách, jak se se situací vyrovnají a jakým způsobem budou pracovat se žáky se speciálními vzdělávacími potřebami.

4.3.5 Boj s předčasným ukončením vzdělávání

Tradičním způsobem, jak zabránit předčasnému odchodu romských žáků ze vzdělávacího procesu, je kariérní poradenství. Žáci devátých tříd (respektive osmých nebo sedmých, pokud mají žáci splněno devět let povinné školní docházky a nežádají o její prodloužení) společně s výchovnou poradkyní navštěvují Úřad práce Plzeň (oddělení poradenství a dalšího vzdělávání) a Informačně vzdělávací středisko Plzeňského kraje INFO KARIÉRA, kde se dozvědí řadu zajímavých informací, které jim mohou pomoci v dalším rozhodování, usnadnit jim výběr škol, kam budou podávat přihlášky, či zvrátit jejich rozhodnutí nepokračovat v dalším vzdělávání.

V případě, že žáci nebo jejich rodiče nechtějí, aby žák dále pokračoval ve vzdělávání, je sjednána schůzka s rodiči a za přítomnosti výchovné poradkyně, zástupkyně ředitele a třídní učitelky/učitele je celá situace pečlivě prodiskutována. Rodičům je vysvětlena potřeba vzdělávání v dnešní době. Současně jsou jim doporučeny vhodné střední školy ukončené maturitou nebo střední odborná učiliště. Rodiče jsou upozorněni i na možnost zažádat o stipendium pro romské studenty středních škol.

Pro následující školní rok 2018/2019 mohou budoucí i stávající romští žáci a studenti podat žádost o stipendium (14 000 Kč ročně pro studenty středních škol a 21 000 Kč pro studenty vyšších odborných škol). Toto stipendium se týká pouze studentů SŠ a VOŠ, a nikoliv studentů SOU, což vylučuje z této žádosti velké množství romských žáků, kteří by jinak měli

zájem o studium učebního oboru. Pro školní rok 2018/2019 má šanci získat stipendium minimálně 50 studentů SŠ a 10 studentů VOŠ. Kromě studijních výsledků je zohledňováno i finanční nezajištění uchazečů a jejich případná mimoškolní činnost. O stipendium mohou žádat nejen budoucí studenti, ale i ti stávající, a to v denním i dálkovém režimu vzdělávání.

Žadatelé o toto stipendium musí splnit několik kritérií. V první řadě se musí veřejně hlásit k romství a toto potvrdit čestným prohlášením. Škola, na kterou uchazeči budou docházet nebo již docházejí, musí být státem akreditovaná a v případě středoškolského studia zakončená maturitní zkouškou. Žadatel o stipendium nesmí mít sníženou známku z chování, neomluvenou absenci a současně nesmí opakovat ročník z důvodu nedostatečné známky. Stávající studenti VOŠ musí mít uzavřený letní semestr.

Všechny žádosti jsou rozděleny do čtyř skupin a následně hodnoceny komisí pomocí bodovacích tabulek. Po výpočtu váženého aritmetického průměru bude sestaveno pořadí uchazečů. Lepší bodové ohodnocení uchazeči přinese dobrý studijní průměr či podmínky ohrožující jejich další studium. Výběrová komise je tříčlenná a skládá se z příslušníků akademické obce a romských komunit.

Pro školní rok 2018/2019 je uzávěrka žádostí stanovena na 15. červenec 2018. Žádost musí být kompletně on-line vyplněná a on-line odeslaná.

Stejně jako s klasickými přihláškami na SŠ nebo SOU, které všem žákům pomáhá vyplnit výchovná poradkyně školy, i v případě žádosti o stipendium nabízí škola žákům a jejich rodičům pomoc s vyplněním. Škola a její vedení si plně uvědomují, že vyplnění různých žádostí a přihlášek může být pro někoho velmi komplikované. Proto se zaměstnanci školy snaží udržet kontakt s rodiči svých žáků a poradní služby žákům a rodičům nabízí i v jiných oblastech, než je následující vzdělávání (rodinné problémy, finanční potíže, žádosti o příspěvek na péči, v hmotné nouzi a další).

I z výsledků dotazníkového šetření je patrné, že romská komunita ve Zbúchu nemá tak zásadní problémy s nezaměstnaností, jak obvykle bývá u této národnostní menšiny udáváno. Bohužel vzhledem ke stávající situaci na trhu práce, kdy je vysoká zaměstnanost, nedostatek pracovní síly, velmi často na pozicích nevyžadujících odborné vzdělání, a tím reálná šance rychle najít práci, řada Romů nevidí důvod, proč se dále „zdržovat“ studiem a má pocit, že se jim více vyplatí jít rovnou do práce, a ne do učení. Tento postoj s žáky často sdílí i jejich rodiče. V takových případech pak, bohužel, není mnoho šancí, jak rozhodnutí žáků a jejich rodičů zvrátit. Pro školu je tak výzvou do budoucna probudit v těchto žácích zájem o vzdělání a vzdělávání a uvědomění si, že se člověk nevzdělává jen za účelem získání zaměstnání.

4.3.6 Využívání Evropských strukturálních a investičních fondů

Další způsob, jak se škola snaží zpřístupnit a zefektivnit hlavní proud vzdělávání romských žáků, je využívání různých projektů. V průběhu programového období 2014-2020 je využíván Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání. V rámci OP byla škola zařazena do projektu Podpora škol formou projektů zjednodušeného vykazování – Šablony I a II. Tento projekt má podpořit mateřské, základní, základní umělecké školy a školská zařízení pro zájmové vzdělávání. Z aktivit pro základní školy, které se týkají aktivit ZŠ Zbúch, bylo na výběr z oblastí osobnostně sociálního a profesního rozvoje pedagogů ZŠ, exkurkulární rozvojové aktivity ZŠ, spolupráce s rodiči žáků ZŠ. Toto spadá do prioritní osy PO 3 – Rovný přístup ke kvalitnímu předškolnímu, primárnímu a sekundárnímu vzdělávání. Investiční prioritou potom je IP 1 (Omezování a prevence předčasného ukončování školní docházky a podpora rovného přístupu ke kvalitním programům předškolního rozvoje, k primárnímu a sekundárnímu vzdělávání, možnostem formálního a neformálního vzdělávání, které umožňuje zpětné začlenění do procesu vzdělávání a odborné přípravy) a IP 3 (Socioekonomická integrace marginálních skupin jako jsou Romové). Tyto priority by současně měly být i prioritami

ZŠ Zbůch vzhledem k poměrně vysokému počtu různých národnostních a etnických menšin (Romové zdaleka nejsou jedinou minoritou) a s ohledem na vysoký počet romských žáků, kteří v posledních letech absolvovali vzdělávání v ZŠ Zbůch (mnohdy s neukončeným základním vzděláním) a následně již v dalším studiu nepokračovali.

Specifické cíle, které se vztahují ke vzdělávání na základní škole, v rámci investiční priority 1 jsou zaměřené hlavně na zlepšení kvality vzdělávání a výsledků žáků v klíčových kompetencích a s tím související další specifický cíl k zvýšení zkvalitnění vzdělávání a odborné přípravy včetně posílení jejich relevance pro trh práce. Specifickým cíle v rámci investiční priority 3 je sociální integrace dětí a žáků včetně začleňování romských dětí do vzdělávání.

Nejzazším termínem, dokdy má být projekt ve škole prakticky realizován, je konec srpna roku 2021.

Cílovou skupinou tohoto projektu realizovaného ZŠ Zbůch jsou její pedagogičtí pracovníci a žáci.

Z nabízených aktivit škola v rámci osobnostně sociálního a profesního rozvoje pedagogů ZŠ zvolila vzdělávání pedagogických pracovníků. Všichni pedagogičtí pracovníci byli proškoleni v matematické gramotnosti a dále prošli školením zaměřeným na inkluzi. Obě školení byla v rozsahu osm hodin.

Další aktivitou byl CLIL ve výuce na ZŠ. Vyučující, kteří následně aplikovali CLIL do výuky, byli proškoleni pedagogem-lektorem ve 25 výukových lekcích o délce trvání 60 minut. S pedagogem-lektorem potom následně každý vytvořil pět CLIL minilekcí. CLIL minilekce si tak v anglickém jazyce vyzkoušeli žáci čtvrtého ročníku v hodinách matematiky, v anglickém a německém jazyce žáci sedmého, osmého a devátého ročníku v hodinách dějepisu a zeměpisu.

Z extrakurikulárních rozvojových aktivit byl zvolen klub zábavné logiky a deskových her pro žáky ZŠ. Tato aktivita je zaměřena především na hru šachy a navštěvuje ji jeden romský žák. V rámci těchto aktivit dále probíhalo a probíhá doučování žáků ZŠ ohrožených školním neúspěchem. Tato aktivita je hojně využívána na prvním stupni, kde doučování vedlo v průběhu realizace projektu pět vyučujících. V průměru 26,67 % žáků absolvujících tuto doučování jsou příslušníci romské komunity ve Zbůchu. Na druhém stupni bylo ve skupině doučovaných 16,67 % Romů. Dále bylo doučování využito jako pomoc pro žáky se znevýhodněním, kteří byli žáky devátého ročníku a chystali se pokračovat v dalším studiu. Z počtu devíti žáků byli dva žáci z romské komunity (tedy 22,22 %). Tento kurz byl úspěšný a dopomohl žákům úspěšně složit přijímací zkoušky na střední školy, nebo dokončit základní vzdělání, aby mohli dále pokračovat na střední odborná učiliště. Ze dvou romských žáků jedna žákyně úspěšně složila zkoušky na střední školu a druhý žák byl přijat na střední odborné učiliště.

Jako vhodné se tedy jeví intenzivní zaměření se na jednotlivce a na pomoc jim ve vzdělávání.

4.3.7 Volnočasové aktivity a školní družina

V rámci volnočasových aktivit škola, bohužel, v tuto chvíli nemá možnost poskytovat tyto aktivity či školní družinu zdarma. Poplatky zde ovšem nejsou vysoké a v případě potřeby je zde vždy možnost domluvit se na rozložení či odložení platby.

ZŠ Zbůch stabilně na začátku školního roku nabízí svým žákům řadu zájmových kroužků. Cena kroužku za celý školní rok činí 300 Kč. Mezi ty, které probíhaly nebo probíhají, patří rope skipping, atletika, fitbox, tabata, kruhový trénink, angličtina, volejbal, geocaching, šachy, hry, sboreček a další. Počet žáků navštěvujících tyto kroužky se v průběhu školního roku mění. Někteří žáci chodit přestanou, jiní naopak chodit začnou. Po pečlivém prostudování záznamů z vedení zájmových kroužků, je nutné konstatovat, že struktura žáků navštěvujících volnočasové aktivity neodpovídá průměrnému počtu romských žáků ve škole. Podíl romských

žáků ve volnočasových aktivitách průměrně činí maximálně 8,33 %. Takto nízký podíl romských žáků se dlouhodobě drží po celé sledované období.

Školní družina je po celé sledované období jistou slabinou ZŠ Zbůch. Zájem o ni je totiž vysoký a kapacita naprosto nedostatečná. Proto mají přednost žáci z nejnižších ročníků. Poplatek za využívání služeb školní družiny činí 150 Kč za měsíc (převážná část těchto peněz je následně věnována do vybavení družiny). Z celkové kapacity 75 žáků, která je plně vyčerpána, školní družinu navštěvují pouze dva romští žáci. Podíl romských dětí ve školní družině tak činí jen 2,76 %. Toto je silný podprůměr v porovnání s procentuálním zastoupením romských žáků ve škole. Vzhledem k celkovému velkému zájmu o školní družinu je nepravděpodobné, že by romští rodiče neměli zájem o školní družinu pro své děti z důvodu nevhodných podmínek. Školní družina je moderně vybavena, pravidelně v ní dochází k obměně hraček, jsou střídány aktivity a vychovatelky zde v případě potřeby pomáhají dětem i s přípravou do školy. Jedná se tedy spíše o to, že Romové jsou zvyklí vyřešit hlídání dětí v rámci rodiny a pokud to není nutné, nevyužívají institucionálního řešení. Bylo by tedy vhodné rozšířit povědomí o výhodách školní družiny mezi romské rodiče, kteří by tím současně mohli získat i pomoc ve vzdělávání svých dětí.

5 Výsledky a diskuse

5.1 Řešení romské otázky na mezinárodní, centrální a místní úrovni

Proto, aby byla efektivně řešena situace Romů ve společnosti, jehož nedílnou součástí je i vzdělávání, je nutné institucionální a legislativní zastřešení, které podpoří snahy na lokální úrovni v konkrétních případech

5.1.1 Mezinárodní úroveň

Na mezinárodní úrovni působí řada organizací a orgánů zabývajících se záležitostmi Romů.

Následující výčet není kompletní, ale zaměřuje se na nejdůležitější orgány a organizace, které ovlivňují řešení romské otázky v Evropě i České republice.

- Evropská komise – v rámci Komise je zřízena řada výborů, do jejichž působnosti spadá i řešení romské otázky:
 - DG Spravedlnost a spotřebitelé
 - DG Zaměstnanost, sociální věci a sociální začleňování
 - DG Vzdělávání a kultura
 - DG Regionální a městská politika
 - a další
- Agentura EU pro základní práva
- Evropská platforma pro romskou inkluzi
- Rada Evropy:
 - zvláštní zástupce pro romské otázky
 - Výbor Rady Evropy pro záležitosti Romů
- Evropské fórum Romů a Travellerů
- Evropský romský institut pro umění a kulturu
- Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě:
 - Úřad pro demokratické instituce a lidská práva

Z dokumentů na mezinárodní úrovni, které ovlivňují integraci Romů do společnosti, to jsou např.:

- Doporučení Rady o účinných opatřeních v oblasti integrace Romů v členských státech
- Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin (Rada Evropy)
- Rámec EU pro vnitrostátní strategie integrace Romů do roku 2020
- Evropa 2020
- Dohoda o partnerství – zastřešující dokument pro čerpání finančních prostředků z Evropských strukturálních a investičních fondů

V rámci čerpání finančních prostředků z Evropských strukturálních a investičních fondů v programovém období 2014-2020 jsou záležitosti romské otázky a otázky integrace Romů nejhodnějšími např. následné OP:

- OP Zaměstnanost
- OP Výzkum, vývoj a vzdělávání
- Integrovaný regionální OP
- Integrovaný program Praha – pól růstu

5.1.2 Centrální, regionální a místní úroveň České republiky

Orgány zabývající se integrací Romů v České republice na centrální úrovni:

- Ministerstvo práce a sociálních věcí
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
- Ministr pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu
- Rada vlády České republiky pro záležitosti romských komunit
- Rada vlády České republiky pro národnostní menšiny
- Agentura pro sociální začleňování Romů
- Odbor pro sociální začleňování
- Veřejný ochránce práv

Na krajské úrovni je zřizována pozice koordinátora pro romské záležitosti.

Na úrovni obcí s rozšířenou působností je možnost zavedení funkce romského poradce. Protože to ovšem není povinností, nenalezneme takového poradce ve všech ORP.

Z dokumentů, legislativních opatření, koncepcí a strategií, které jsou aktuální v současné době a souvisí s otázkou romské integrace a vzdělávání, to jsou:

- zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin
- nařízení vlády č. 98/2002 Sb., které stanovuje podmínky a způsoby poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace do společnosti
- zákon č. 198/2008 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací
- zákon č. 82/2015 Sb., novela školského zákona
- vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami
- vyhláška č. 197/2016 Sb., o poskytování poradenských služeb ve škole a školských zařízeních
- Zásady dlouhodobé Koncepce romské strategie do roku 2025
- Strategie romské integrace do roku 2020 + Akční plán Strategie
- Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020
- Strategie sociálního začleňování
- Národní program reforem – tvořená vládou České republiky za účelem monitorování naplňování cílů Strategie Evropa 2020
- Analýza sociálně vyloučených lokalit v České republice
- Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky na období let 2015-2020
- Akční plán inkluzivního vzdělávání na období 2016-2018
- Doporučení romské platformy II do roku 2020
- Zpráva o stavu romských menšin v České republice (vydávána každoročně)

Již z tohoto neúplného výčtu je patrné, že organizací a institucí zabývajících se romskou integrací, vzděláváním a dalšími oblastmi života je mnoho. Stejně tak legislativní rámec, koncepce a strategie, doporučení a analýzy se jeví jako dostačující. A přesto se v nich už po desetiletí pořád dokola objevují ty samé zjištěné problémy a ta samá doporučení.

Když se podíváme na situaci v konkrétním případě, musíme ovšem konstatovat, že se tyto dokumenty až tak zásadně nedotýkají politiky na místní úrovni. Ani obec Zbůch ani obec s rozšířenou působností Nýřany nemají vytvořenou žádnou Agendu příslušníků romských

komunit a nevytváří pro své potřeby žádné strategie nebo koncepce zabývající se romskou otázkou. Samozřejmě na základě jednoho případu nemůžeme posuzovat stav v celé republice. Tato situace by ovšem měla vyvolat otázku, jaký stav panuje jinde a zda vládní Strategie romské integrace není na lokální úrovni jen dalším z mnoha vládních dokumentů. Zda všechno úsilí nekončí na hranici kraje, kde je zřízení krajského koordinátora pro romské záležitosti legislativně ukotvena.

Zjednodušeně by se tato skutečnost mohla částečně přičíst za vinu i Romům samotným. Při sčítání lidu se k romské národnosti obvykle nehlásí a obce tak mohou argumentovat, že vlastně nemají důvod zabývat se romskou populací, která de facto na jejich území neexistuje.

A toto opět vyvolává další otázku. Proč se Romové ke své národnosti nehlásí? Je to strach z diskriminace? Nechtí být příslušníky této menšiny? Či se tito jedinci zkrátka necítí být Romy?

Tím se opět dostáváme k jednomu z hlavních bodů všech koncepcí, strategií, návrhů atd. Romové by měli mít možnost rozvíjet svůj jazyk a kulturu a svobodně se k ní hlásit, prezentovat ji, a být hrdi na etnikum, jehož příslušníky jsou (bez obavy z diskriminace nebo posměchu). V případě, že by se přiblížili vlastním kořenům a měli důvod být pyšní na to, že jsou Romové, jistě by se jinak prezentovali, zasazovali o svá práva a participovali na politickém životě.

Strategie vzdělávání Romů by právě tímto způsobem měli podpořit integraci Romů do majoritní společnosti a pomoci vychovat mladou generaci Romů znalou své historie, kultury a tradic.

5.2 Naplňování strategie ve vzdělávání Romů na konkrétním příkladu

5.2.1 Naplňování strategií základní školou Zbůch

Pokud by se škola skutečně chtěla zasadit o efektivní integraci Romů do české společnosti, měla by se snažit naplňovat Strategii romské integrace do roku 2020, aby tím udržela celkový trend ve společnosti, který se snaží nastolit vláda České republiky. Je-li něco takového možné v podmínkách malé vesnické školy, je otázkou k diskuzi. Následující podkapitoly jsou zaměřené na shrnutí plnění jednotlivých cílů Strategie na konkrétním příkladu reálné základní školy.

V rámci specifického cíle Poskytnout účinnou podporu užívání romského jazyka v současné době škola nemá žádného pedagoga, který by mohl vyučovat romský jazyk. Do budoucna ovšem zvažuje možnost oslovit jednu místní maminku našich žáků, která romštinu ovládá, v rámci romské komunity je její uznávanou členkou a dlouhodobě spolupracuje se školou (např. nácvik romského tance na školní akademii). Výuka romštiny by spočívala v zavedení kroužku, který by byl pod záštitou školy veden jednou v týdnu v budově školy. Mohlo by se jednat o způsob, jak Romy více zapojit do volnočasových aktivit nabízených školou, protože v současné době je jejich účast na různých kroužcích podprůměrná.

V rámci naplnění tohoto cíle bylo v roce 2017 evidováno 19 akreditovaných programů v rámci DVPP. ZŠ Zbůch každoročně svým pedagogickým zaměstnancům poskytuje možnost účastnit se kurzů DVPP. Klasickým problémem jsou ovšem stabilně finance. Na každého vyučujícího připadá cca 600 Kč na rok (samozřejmě závisí také na domluvě a tato částka může být v případě potřeby navýšena). V praxi zatím nedošlo k situaci, že by si někdo vybral kurz s romskou tematikou. Vybírané kurzy jsou zaměřovány na didaktiky jednotlivých vyučovacích předmětů.

Dalším specifickým cílem Strategie spadajícím do oblasti vzdělávání je Zajištění trvalé a důstojné vzpomínky na oběti holocaustu Romů. Především v průběhu hodin dějepisu v deváté třídě jsou žáci vzděláváni v této problematice. Holocaust Romů je nedílnou součástí tématu druhé světové války. Žáci jsou vedeni k uvědomění si problému rasismu ve společnosti a k odsouzení jakýchkoliv forem útlaku.

Další specifický cíl Vytvářet podmínky pro dobré a objektivní informování o romské menšině, kultuře, dějinách a současné situaci, tradicích a názorech Romů je v rámci vzdělávání velmi obsáhlý a je v možnostech školy jej plnit bez finančního zatížení.

ZŠ Zbůch provedla v posledním roce rozsáhlou revizi školního vzdělávacího plánu. Při této revizi bylo také pečlivě vyhodnoceno, zda je romská tematika zařazena do všech ročníků v průběhu devíti let povinné školní docházky.

Současně je v rámci druhého stupně této základní školy periodicky realizován projekt zaměřený na Romy a jejich kulturu. Tímto projektem se škola snaží přiblížit romskou kulturu nejen svým žákům, ale také jejich rodičům. Do budoucna by také jistě bylo přínosné, kdyby se na celkové realizaci podíleli i rodiče. Takový krok bude ovšem nutně dopředu pečlivě naplánovat, vyhodnotit zájem rodičů a zajistit jejich spolupráci. V tuto chvíli mají rodiče pouze možnost seznámit se s výsledky realizovaných projektů na ZŠ Zbůch.

Dalším krokem ke zdárnému plnění tohoto cíle je také plánované objednání nějakého romského periodika.

Specifický cíl zajištění základních podmínek pro rozvoj inkluze romských žáků v hlavním vzdělávacím proudu a rozvoj inkluzivního vzdělávání je velkým tématem. ZŠ Zbůch má se vzděláváním romských žáků bohaté zkušenosti. Jak již bylo popsáno výše, romské děti ze Zbůchu obvykle navštěvovaly místní základní školu společně s dětmi majoritní společnosti.

Současné legislativní změny ovšem přinesly novinky i sem. V současné době ZŠ Zbůch navštěvují tři romští žáci s přiznanými podpůrnými opatřeními. Všichni mají vypracovaný individuální vzdělávací plán a jeden žák má přidělenou asistentku. Rodičům těchto žáků bylo pečlivě vysvětleno, v čem podpůrná opatření spočívají. Vývoj žáků je pečlivě sledován a pravidelně vyhodnocován.

Žáci devátých tříd jsou informováni v rámci kariérního poradenství o svých dalších možnostech, s jejich rodiči jsou domlouvány schůzky, na kterých jsou probírány všechny alternativy dalšího vzdělávání jejich dětí. V případě potřeby je žákům doporučováno prodloužení povinné školní docházky o jeden rok. S každým žákem výchovná poradkyně vyplňuje přihlášku a rodiče romských žáků jsou informováni o možnosti zažádat o stipendium.

Specifický cíl Tolerantní společnost respektující svou diversitu a umožňující rozvoj všem svým složkám byl v ZŠ Zbůch naplňován ještě před revizí školního vzdělávacího plánu. Multikulturní výchova obsahující tuto tematiku byla souměrně rozložena do osnov jednotlivých předmětů v průběhu celé devítileté docházky.

Kromě snahy o co nejkvalitnější vzdělávání škola svým žákům nabízí i řadu volnočasových aktivit. Struktura žáků navštěvujících místní kroužky neodpovídá struktuře žáků školy. Nachází se zde výrazně nižší podíl romských žáků, než tomu je v jednotlivých třídách. Stejně tak služeb školní družiny využívá jen nízké procento romských žáků.

V tomto ohledu má škola jistě prostor k většímu oslovení svých romských žáků. I z toho důvodu je v budoucnu plánováno zavedení kroužku romštiny, který by pod záštitou školy vedla jedna z matek romských žáků.

Globální řešení problému romské integrace a implementace strategií ve vzdělávání Romů jistě neleží v rukou jedné venkovské školy. Nicméně z výsledků této práce vyplývá, že má řadu možností, jak pozitivně ovlivnit životy svých žáků. Individuální práci s jednotlivými dětmi a aplikování specifických cílů Strategie romské integrace do roku 2020 může zapůsobit na směr jejich životní dráhy. Může napomoci lepšímu soužití v obci a zapříčinit, že majorita a minorita se snáze navzájem pochopí. Snad škola zapůsobí i na mladé Romy a Romky, kteří budou cítit hrdost na svou kulturu a stanou se platnými členy společnosti.

5.2.2 Shrnutí

Naplnování strategií ve vzdělávání Romů – ZŠ Zbůch

- Revize ŠVP a zařazení romské tematiky do osnov jednotlivých předmětů napříč ročníky
- Zařazení projektu Romové jako způsobu přiblížení romské kultury žákům, jejich rodičům i zaměstnancům školy
- Poskytování a zprostředkování kariérního poradenství
- Aktivní práce metodičky prevence a výchovné poradkyně
- Poskytování individuálních konzultací, pomoc s vyplňováním přihlášek a podání informací o možnosti stipendia
- Aplikace podpůrných opatření, dodržování zásad inkluzivního vzdělávání
- Rozšíření doby trvání povinné školní docházky na deset let
- Zapojení se do projektů v rámci Evropských strukturálních a investičních fondů
- Nabídka volnočasových aktivit a školní družiny (s přihlédnutím k finanční situaci rodiny)

Plány a návrhy do budoucna

- Zvýšení počtu romských žáků navštěvujících kroužky pořádané školou a školní družinu
- objednání romského periodika, které by bylo následně dostupné ve školní knihovně
- zavedení kroužku romštiny

Dopad zavedení strategií ve vzdělávání Romů na romské absolventy

Ve všech zkoumaných oblastech škola a její zaměstnanci přistupují ke vzdělávání Romů zodpovědně a dlouhodobě se snaží o integraci romských žáků do hlavního vzdělávacího proudu. Tyto snahy se odráží i ve zdokumentovaných ukazatelích.

Pokud rozdělíme sledované období na dvě části – I. školní rok 2007/2008 až 2012/2013, II. školní rok 2013/2014 až 2017/2018, můžeme vidět zlepšení ve vzdělávacích výsledcích romských žáků ZŠ Zbůch.

První sledované období absolvovalo 14 romských žáků a druhé 11 romských žáků.

Tabulka 9: Struktura romských žáků ZŠ Zbůch dle ukončení/ neukončení základního vzdělání a dle navazujícího studia,
Zdroj: Dokumentace ZŠ Zbůch, následný dopočet

	2007/2008 – 2012/2013	2013/2014 – 2017/2018	2007/2008 – 2017/2018
romští absolventi celkem	14	11	25
neukončené zákl. vzděl. / %	11 / 78,57%	7 / 63,64%	18 / 72%
ukončené zákl. vzděl. / %	3 / 21,43%	4 / 36,34%	7 / 28%
navazující studium / %	3 / 21,43%	6 / 54,55%	9 / 36%
nenavazující studium / %	11 / 78,57%	5 / 45,44%	16 / 64%

Z výše uvedené tabulky porovnávající první a druhé období a celé sledované období (od září 2007 do června 2018) jasně vyplývají kvalitativní změny k lepšímu v průběhu sledovaných let. Zatímco v I. období nemělo ukončené základní vzdělání 78,57 % romských žáků, ve druhém období se tento podíl snížil na 63,67 %. Z toho vyplývá, že naopak počet absolventů s ukončeným základním vzděláním vzrostl z 21,43 % na 36,34 %. Ještě výraznější změna se udála v podílu žáků, kteří po ukončení základní školy pokračovali, resp. nepokračovali, v dalším vzdělávání. V I. období nepokračovalo v dalším vzdělávání 78,57 %, ve druhém období to bylo již jen 45,44 %, tudíž počet žáků pokračujících dále ve vzdělávání vzrostl z 21,43 % na 54,55 %.

Tyto hodnoty se ještě nevyrovnaly hodnotám za českou společnost jako celek, ovšem progres je zde jasně patrný. Škola tedy musí do budoucnosti udržovat tento rostoucí trend.

6 Závěr

Hlavním cílem této práce je definovat současné strategie ve vzdělávání Romů a posoudit aplikaci v praxi na konkrétním příkladu školy s poměrně početnou romskou menšinou.

Aby bylo hlavního cíle dosaženo, byly vymezeny čtyři dílčí cíle.

Prvním dílčím cílem bylo popsat historii Romů od příchodu do Evropy až po současnost. Nástin historie Romů (popisat kompletní historii Romů není v možnostech této diplomové práce) je obsažen v teoretických východiscích práce a pojednává o historii Romů od několika různých hypotéz týkajících se původu Romů, po příchod Romů do Evropy a do českých zemí. Vývoj na území dnešní České republiky je mapován od doby osvícenství až po konec roku 2017. Samostatnou kapitolou je období osvícenství, 19. století, období první republiky a druhé světové války, doba od roku 1948 do roku 1989 je charakterizována vždy po desetiletích. Nejzrozsáhlejší kapitolu představuje období od roku 1989.

V rámci teoretických východisek a zde vytvořeného nástinu historie Romů byla také charakterizována romská menšina a její postavení ve společnosti. Tím došlo ke splnění druhého dílčího cíle.

Třetím dílčím cílem bylo vymezit legislativní rámec řešení romské otázky s důrazem na oblast vzdělávání. Toto je opět obsaženo v teoretických východiscích. Zde jsou popsány první mandáty, které upravovaly postavení Romů na území dnešní České republiky již v 16. století, patenty, jež vypovídaly Romy ze země, a represe za porušení těchto nařízení. Zaznamenány jsou také reformy Marie Terezie a Josefa II. v období osvícenství a postavení Romů v 19. století. Zákonům, vyhláškám a dalším opatřením uskutečněným po vzniku samostatného Československa je následně věnován větší prostor. Vybrané zákony, vyhlášky a opatření jsou popsány a jsou zde vymezeny jejich dopady na romskou menšinu. Největší pozornost je ovšem věnována období po roce 1989, kde je kromě českého politického prostředí přihlíženo také k prostředí Evropské unie a mezinárodnímu prostředí. Vybraná opatření jsou detailněji analyzována včetně důsledků na romskou komunitu.

Posledním dílčím cílem bylo uskutečnění terénního šetření v rámci romské populace obce Zbůch za účelem její bližší charakterizace. Z tohoto důvodu bylo provedeno dvojí dotazníkové šetření mezi romským obyvatelstvem obce a několikrát proběhlo interview s příslušnicí místní romské komunity. Díky šetření byla komunita rozdělena do rodin a fajt, byly získány informace o struktuře místního romského obyvatelstva a způsobu jejich života. Tím došlo ke splnění i posledního dílčího cíle.

Splněním výše vytyčených dílčích cílů mohlo dojít ke splnění cíle hlavního. Využívané nástroje implementace strategie ve vzdělávání Romů byly rozděleny do několika oblastí (revize ŠVP a projekt Romové – přiblížení romské kultury, zpřístupnění hlavního vzdělávacího proudu, boj s předčasným ukončením vzdělávání, využívání Evropských investičních a strukturálních fondů a volnočasové aktivity). Tyto oblasti a jejich naplňování v konkrétní základní škole ve Zbůchu byly popsány a dány do souvislostí s aktuální Strategií integrace Romů do roku 2020, čímž došlo k naplnění hlavního cíle diplomové práce.

7 Seznam použitých zdrojů

- DAVIDOVÁ, Eva. *Romano drom: Cesty Romů: 1945-1990 : změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. 2., přeprac. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. Interface. ISBN 80-244-0524-5.
- DAVIDOVÁ, Eva. *Romové a česká společnost: hledání domova, porozumění a vzájemného soužití*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2001. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky).
- DAVIDOVÁ, Eva a Zdeněk UHEREK. *Romové v československé a české společnosti v letech 1945 - 2012: národnostní struktura, specifika romské rodiny a migrací*. 1. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2014. ISBN 978-80-86729-98-5.
- *Doporučení Národní romské platformy II pro implementaci Strategie romské integrace do roku 2020*. 1. Praha: ÚV ČR, 2018. ISBN 978-80-7440-211-1.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-615-X.
- HÜBSCGMANOVÁ, Milena. *Romské hádanky*. 2. Praha: Fortuna, 2003. ISBN 80-7168-842-8.
- KALOVÁ, Jitka a Milada ZÁVODSKÁ. *Druhá směna: jak využívat dějiny Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ: jak využívat literaturu Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ*. Praha: Romea, 2012. ISBN 978-80-904106-1-9.
- KAŠPAROVÁ, Irena. *Politika romství - romská politika*. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-157-2.
- KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Vyd. 4. Brno: Doplněk, 2003. ISBN 80-723-9091-0.
- *Koncepce romské integrace 2004: přijato vládou České republiky*. Praha: Úřad vlády České republiky, [2004]. ISBN 80-867-3430-7.
- MAGDOLENOVÁ, Kristína a Jarmila VAŇOVÁ. *Kultúrna identita Rómov*. 1. Košice: Rómske mediálne centrum, 2013. ISBN 978-80-969301-8-0.
- MANN, Arne B. *Romský dějepis*. 1. Praha: Fortuna, 2001. ISBN 80-7168-762-6.
- NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-726-0022-2.
- NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. 1. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981. ISBN 55-965-81.

- NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. 5. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0497-4.
- NEDBÁLKOVÁ, K., SIDIROPULU JANKŮ, K.: *Doing research making science: the memory of Roma workers*. 1. vydání. Brno: Centre for the Study of Democracy and Culture: Masaryk University. 2015. ISBN 978-80-7325-389-9.
- NĚMEC, J.: *Výzkum a edukace sociálně znevýhodněných žáků: romští žáci, děti cizinců (uprchlíků), teorie, výzkum, edukační strategie*. Brno: Paido. 2012. ISBN 978-80-7315-224-6.
- NIKOLAI, Tomáš a Petra SEDLÁČKOVÁ. *Příběhy ze špatné čtvrti, aneb, Jak pracovat s tématem segregace nejen ve školství*. Praha: Člověk v tísni, 2007. ISBN 978-80-86961-45-3.
- SAMKOVÁ, Klára A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. Praha: BLINKR, 2011. ISBN 978-80-87579-03-9.
- SIROVÁTKA, Tomáš, ed. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2002. ISBN 80-210-2791-6.
- *Strategie romské integrace do roku 2020*. Praha: Úřad vlády České republiky, Kancelář Rady vlády ČR pro záležitosti romské menšiny, 2015. ISBN 978-80-7440-142-8.
- *Strategie sociálního začleňování 2014-2020*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2014. ISBN 978-80-7421-080-8.
- ŠOTOLOVÁ, Eva. *Vzdělávání Romů*. 4. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1909-5.
- *Zpráva o stavu romských komunit v České republice*. Praha: Úřad vlády České republiky, Kancelář Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2005. ISBN 80-867-3449-8.
- Akční plán inkluzivního vzdělávání na období 2016 - 2018. In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. 2018 [cit. 2018-09-03]. Dostupné z: http://www.vzdelavani2020.cz/images_obsah/dokumenty/apiv_2016_2018.pdf
- Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. In: *Evropská unie, Evropský sociální fond, Operační program Zaměstnanost* [online]. [cit. 2018-09-03]. Dostupné z: <https://www.esfcr.cz/documents/21802/791224/Analýza+sociálně+vyloučených+lokalit+v+ČR/65125f3c-3cd9-4591-882b-fd3935458464>
- *Council of Europe* [online]. [cit. 2018-06-11]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>

- Česká biblická společnost. In: *Biblenet: Zjevení Janovo 7* [online]. [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <http://www.biblenet.cz/>
- Česká republika: přístup vlády k integraci Romů. In: *Vláda České republiky* [online]. VládaČR(c)2009-2018 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava_2008_11_pristup-vlady-k-integraci-Romu.pdf
- DLOUHODOBÝ MONITORING SITUACE ROMSKÝCH LOKALIT – ČESKÉ LOKALITY. In: *Vláda České republiky* [online]. VládaČR(c)2009-2018 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Souhrnna-zprava.pdf>
- Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky na období 2015-2020. In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. © 2013 – 2018 MŠMT [cit. 2018-07-28]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/dlouhodoby-zamer-vzdelavani-a-rozvoje-vzdelavaci-soustavy-3>
- Domovské právo dle zákona ze dne 3. prosince 1863, ř. z. č. 105, a zákona ze dne 5. prosince 1896, ř. z. č. 222. In: *K5* [online]. [cit. 2017-12-15]. Dostupné z: http://kramerius.medvik.cz/search/i.jsp?pid=uuid:MED00162869#monograph-page_uuid:00fd347c-6a62-11e3-ab2b-d485646517a0
- Ekumenický překlad Bible. In: *Deuteronomium (pátá kniha Mojžíšova) 22* [online]. [cit. 2018-3-04]. Dostupné z: <http://www.cb.cz/karlovy.vary/bible/index.htm>
- HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 "O postavení Cikánů-Rómů v Československu", z prosince 1978. In: *Romea.cz* [online]. 18. 1. 2012 [cit. 2018-06-20]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/historicke-okenko-dokument-charty-77-o-postaveni-cikanu-romu-v-ceskoslovensku-z-prosince-1978>
- HOUDEK, Lukáš. Když se Rom "pere" s Cikánem. In: *Romea.cz* [online]. 2014 [cit. 2018-11-04]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/lukas-houdek-kdyz-se-rom-pere-s-cikanem>
- Izraelské kmeny. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Izraelské_kmeny
- KAŠTÁNKOVÁ, Marie. Náboženství Romů. In: *Romové v České republice: Náboženství Romů* [online]. Praha, 2000 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/cz>
- Koncepce romské integrace 2005. In: *Vláda české republiky* [online]. Praha [cit. 2018-07-27]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/koncepce-romske-integrace-2005-8150/>
- Koncepce romské integrace na období 2010-2013. In: *Vláda České republiky* [online]. Praha, 2010 [cit. 2018-07-29]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/koncepce-romske-integrace-na-obdobi-2010---2013-71187/>

- KOSTLÁN, František. ČTK tvrdí, že Romové jsou potomky indické kasty dalitů. Podle romisty Lukáše Houdka je zpráva velmi zkreslující. In: *Romea.cz* [online]. 2012 [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/ctk-tvrdi-ze-romove-jsou-potomky-indicke-kasty-dalitu-podle-romisty-jsou-v-clanku-velke-nepresnosti>
- *Myths, Hypotheses and Facts Concerning the Origin of Peoples: The True Origin of Roma and Sinti* [online]. [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: <http://www.imninalu.net/roma.htm>
- NĚMEC, Václav. Košický vládní program. In: *Dějepis.com* [online]. [cit. 2017-12-15]. Dostupné z: <http://www.dejepis.com/dokument/kosicky-vladni-program/>
- O památníku Hodonín u Kunštátu. In: *Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského* [online]. [cit. 2017-12-15]. Dostupné z: <http://www.npmk.cz/pamatnik/o-pamatniku-hodonin-u-kunstatu>
- První zmínky o Romech. In: *Romové.cz* [online]. 2018 [cit. 2017-12-15]. Dostupné z: https://www.rozhlas.cz/romove/historie/_zprava/1728722
- Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). In: *Archiv bezpečnostních složek* [online]. [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap03.pdf>
- Rámcová úmluva na ochranu národnostních menšin. In: *Vláda České republiky* [online]. [cit. 2018-11-6]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/ramcovka_letak.pdf
- *Romové.cz* [online]. 2018 [cit. 2018-04-08]. Dostupné z: <https://www.rozhlas.cz/romove/portal/>
- Shambhala. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Shambhala>
- SCHUSTER, Michal. Romové pronikají do Evropy. *National Geographic: Česko* [online]. 2017-07-02 [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: <https://www.national-geographic.cz/romove-znami-i-neznami/romove-pronikaji-do-evropy.html>
- *Skola Romea - vzdělávací cyklus nejen o Romech* [online]. ©ROMEAA2004-2010 [cit. 2018-04-08]. Dostupné z: <http://skola.romea.cz/cs/uvod/>
- Slovenská republika (1939–1945). In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2018-6-20]. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Slovenská_republika_\(1939–1945\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Slovenská_republika_(1939–1945))
- Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020. In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. 2018 [cit. 2018-09-03]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf

- The Phylogeography of Y-Chromosome Haplogroup H1a1a-M82 Reveals the Likely Indian Origin of the European Romani Populations. *PLOS ONE* [online]. 2012. Dostupné z: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0048477>
- The True Origin of Roma and Sinti. *Myths, Hypotheses and Facts: Concerning the Origin of Peoples* [online]. [cit. 2018-03-04]. Dostupné z: <http://www.imninalu.net/myths&facts.htm>
- *Usnesení vlády ČR ke Zprávě o situaci romské komunity v České republice a k současné situaci v romské komunitě.* In: Praha, 1997, ročník 1997, číslo 686. Dostupné také z: <https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/usneseni-vlady-cr-ze-dne-29--rijna-1997-c--686-1429/>
- *Usnesení vlády ČR o Statutu Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity.* In: . Praha, 1997, ročník 1997, 640+P. Dostupné také z: https://albatros.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/33A8408DB8FD506AC12571B6006D0674?OpenDocument
- Vše, co potřebujete vědět o stipendiu pro středoškoláky a studenty VOŠ. *Romská stipendia* [online]. 2018 [cit. 2018-04-08]. Dostupné z: <https://www.romkastipendia.cz/index.php/pro-studenty/pro-stredoskolaky-a-studenty-vos>
- *Vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, ve znění účinném do 31. 8. 2017.* In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. 2018 [cit. 2018-07-27]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Vyhlaska_c.272016_Sb._o_vzdelavani_zaku_se_specialnimi_vzdelavacimi_potrebami_a_zaku_nadanych.pdf
- *Vyhláška č. 197/2016 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů, a některé další vyhlášky.* In: *Zákony pro lidi* [online]. ©AIONCS,s.r.o.2010-2018 [cit. 2018-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-197>
- *Vyhláška ministerstva práce a sociálních věcí České socialistické republiky, kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení.* In: . ročník 1975, číslo 130. Dostupné také z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=33079&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- *Zákon č. 194/1999 S., kterým se mění zákon č. 40/1993 Sb., o nabytí a pozbytí státního občanství České republiky, ve znění pozdějších předpisů.* In: Praha, 1999, ročník 1999, číslo 194. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-194>
- *Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon).* In: *Zákony pro lidi* [online]. ©AIONCS,s.r.o.2010-2018 [cit. 2018-08-03]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-198?citace=1>

- *Zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů.* In: Praha, 2001, ročník 2001, číslo 273. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273?citace=1>
- *Zákon č. 561/2004 Sb., Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).* In: *Zákony pro lidi* [online]. ©AIONCS,s.r.o.2010-2018 [cit. 2018-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561?citace=1>
- *Zákon č. 82/2015 Sb., novela školského zákona.* In *Zákony pro lidi* [online]. ©AIONCS, s.r.o. 2010-2018 [cit. 2018-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2015-82?citace=1>
- *Zákon České národní rady o nabývání a pozbyívání státního občanství České republiky.* In: . ročník 1993, číslo 40. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-40>
- *Zákon ze dne 18.11.1975 o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení.* *Epravo.cz* [online]. © EPRAVO.CZ, a.s., ISSN 1213-189X, 2018 [cit. 2018-05-02]. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=33078&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
- *Zásady dlouhodobé Koncepce romské integrace do roku 2025.* In: *Vláda České republiky* [online]. VládaČR(c)2009-2018 [cit. 2018-11-05]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/zasady-dlouhodobekoncepce-romske-integrace-do-roku-2025-20283/>
- *Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2017.* In: *Vláda České republiky* [online]. VládaČR(c)2009-2018 [cit. 2018-08-09]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2017.pdf>
- Dotazníkové šetření – Struktura romských obyvatel obce Zbůch, 2018
- Dotazníkové šetření – Názory, postoje, stanoviska romských obyvatel obce Zbůch, 2018
- Řízený rozhovor se zastupitelkou obce Zbůch, 2018
- E-mailové dotazování tajemníka obce s rozšířenou působností Nýřany, 2018
- E-mailové dotazování ředitelky MŠ Zbůch, 2018
- Interview s paní Alžbětou Žigovou, 2018

8 Přílohy

PŘÍLOHA A: DOTAZNÍKOVÉ ŠETRŘENÍ – Struktura romských obyvatel obce Zbůch	1
PŘÍLOHA B: DOTAZNÍKOVÉ ŠETRŘENÍ – Názory, postoje, stanoviska romských obyvatel obce Zbůch	2
PŘÍLOHA C: DOTAZY PRO ŘÍZENÝ ROZHOVOR SE ZASTUPITELKOU OBCE	3

PŘÍLOHA A: DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ - Struktura romských obyvatel obce Zbůch

Prosím vyplnit za každého člena domácnosti. Děkuji.

Pohlaví

- MUŽ
- ŽENA

Věk

- 0 – 15
- 16 – 60
- více než 60

Dosažené vzdělání

- nedokončené základní
- dokončené základní
- vyučení
- střední s maturitou
- vysokoškolské

Současný stav

- 0 – 3, žák MŠ, ZŠ, SOU, SŠ, VŠ
- zaměstnaný/á, OSVČ
- nezaměstnaný/á
- mateřská dovolená/rodičovská dovolená
- důchodce/důchodkyně

PŘÍLOHA B: DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ – Názory, postoje, stanoviska romských obyvatel obce Zbůch

Stačí vyplnit za rodinu. Pokud pod otázkou nebudete mít dostatek místa, můžete použít i zadní stranu. Děkuji.

A. Jaké jsou největší současné problémy romské komunity ve Zbůchu?

B. Co byste jako občané Zbůchu od obce očekávali?

C. Co byste jako rodiče očekávali od školy ve Zbůchu?

D. Jak hodnotíte činnost místní základní školy?

E. Měli byste zájem o volnočasové aktivity podporované školou (kroužek romštiny, romské historie a tradic, ..)?

PŘÍLOHA C: DOTAZY PRO ŘÍZENÝ ROZHOVOR SE ZASTUPITELKOU OBCE

1. Řešila obec nějak romskou otázku? Pokud ano, jakým způsobem (vyhláška, obecní strategie, ..)?
2. Jakým způsobem obec naplňovala vládní Strategii romské integrace do roku 2020?
3. Měla (má) obec přehled o počtu romského obyvatelstva ve svém katastru? Pokud ano, kolik to je?
4. Existuje ve Zbůchu lokalita, která by se dala označit za sociálně vyloučenou? Pokud ano, kde se nachází, a kolik cca obyvatel romského původu zde žije?
5. Musela obec řešit nějaké problémy, potíže s romským obyvatelstvem?
6. Působí Zbůch v nějakém lokálním partnerství? Pokud ano, řešil v rámci tohoto partnerství nějak romskou otázku (např. nějaký projekt, grant, ..?).
7. Byli Romové nějak zapojeni nebo se sami snaží zapojit do akcí pořádaných obcí?
8. Cokoliv co byste k tomuto tématu chtěla dodat.